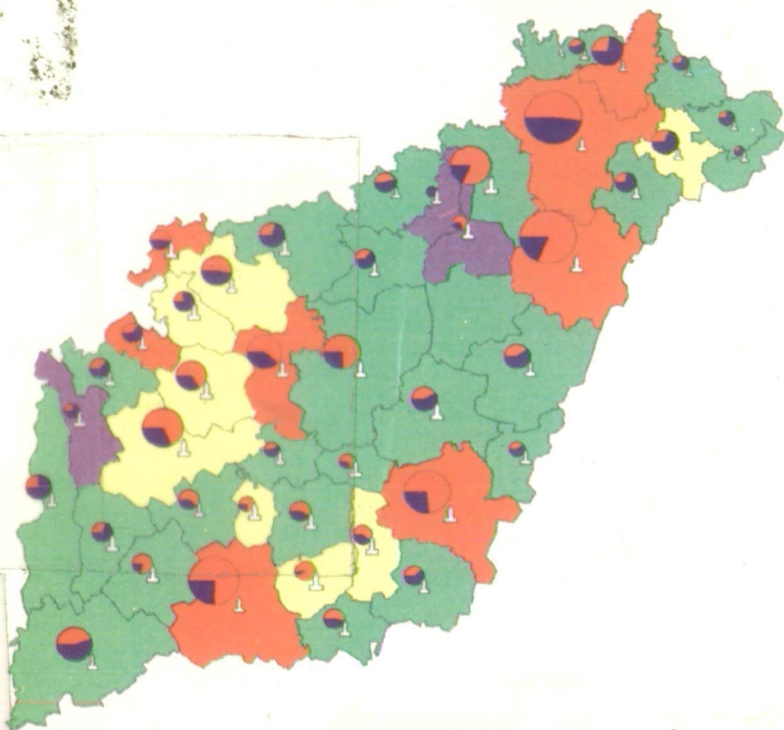


A NAGYALFÖLD ALAPÍTVÁNY KÖTETEI 4.



AZ ALFÖLD HELYZETE ÉS PERSPEKTÍVÁI

ALFÖLD KUTATÁSI PROGRAM 1991—1994



914MO

A37

B 145840

A NAGYALFÖLD ALAPÍTVÁNY KÖTETEI

4.

AZ ALFÖLD HELYZETE ÉS PERSPEKTÍVÁI

ALFÖLD KUTATÁSI PROGRAM
1991—1994

BÉKÉSCSABA, 1995

Készítette
DR. CSATÁRI BÁLINT

Szerkesztette
DR. RAKONCZAI JÁNOS



745840

Kiadja
a NAGYALFÖLD ALAPÍTVÁNY
Felelős kiadó
Galovicz Mihály

Borítóterv
ZAHORÁN MÁRIA

ISBN 963 04 4994 3
ISSN 1216-4933

JATE Egyetemi Könyvtár



J000081963

TARTALOM

Előszó	5
I. Az Alföld kutatások rövid története	7
II. Az Alföld kutatási program előzményei és elvégzett feladatai	9
III. Tartós és új regionális folyamatok az Alföldön	15
1. A természet és a környezet	15
2. A gazdaság: az ipar és a mezőgazdaság	20
3. Az infrastruktúra és a településhálózat	30
4. Az alföldi népesség és társadalom	43
5. <u>Tájak és kistérségek</u>	51
IV. Az Alföld Kutatási Program hozadékai	69
1. A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége által elfogadott "Az Alföld kutatási program alapján a régió fejlesztésére megfogalmazott ajánlások"	69
2. A visszatérő kormányhatározat	81
V. Az Alföld Kutatási Program dokumentumai és azok bibliográfiája	89
1. Alföld Kutatási Program	89
2. Az Alföld Kutatási Program előtanulmányai	91
3. Az Alföld Kutatási Program befejezése után megjelent publikációk válogatott jegyzéke	95
VI. Az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete Alföldi földrajzi információs rendszere	97
VII. Utószó	99

ELŐSZÓ

Ritkán adódik kutató és kutatói kollektíva életében olyan lehetőség, mint az 1991—1993 között lezajlott Alföld Kutatási Program volt.

Ez a sokszor elátkozott máskor költői magaslatokra emelt, elmaradottságát soha felszámolni nem tudó, a végeláthatatlan síksági nyugalom, ugyanakkor a vibráló ideiglenesség jegyeit mutató jellegzetes magyar nagytáj, az Alföld általában a nagyobb magyar történelmi fordulók nyomán kerül a szakmai és a politikai érdeklődés homlokterébe. Így volt ez a reformkorban, majd a folyók szabályozásakor és a kiegyezés táján, a jelentős országterület- és agrárpiacvesztéssel járó első világháború után, a csonka vármegyék megszüntetése nyomán kialakuló új közigazgatás révén e század közepén, majd a nagy agrárváltozásokat és a részleges modernizációt is hozó szocialista időszakban egyaránt. A centrum-periféria viszonyok hatása sok-sok elemében hatotta át a fejlődést, a jellegzetes alföldi változásokat több évszázadon keresztül. Szellemi óriások szóltak róla hol elítélően, hol csodálkozva.

Hasonlóan jelent meg az Alföld szindróma az 1989-1990-es rendszerváltás folyamatában. Azt, hogy mi váltotta ki igazán, nem tudjuk. A felzárkózás, a modernizáció újabb kísérletének lehetősége avagy kényszere? A valóban súlyos természeti-környezeti állapot és annak veszélyeztetettsége? A gazdasági és társadalmi válság jeleinek gyarapodása, az agrártermelés rég nem tapasztalt visszaesésétől a gyorsan növekvő munkanélküliségig? Az elvesztett és megtépázott helyi és regionális identitás újramegtalálásának igénye? Vélhetően egyik sem és mindegyik.

Ez a könyv, két évtizeddel a "Bizakodó Alföld" címmel megjelent kötet után — éppen az identitáskeresésben is élenjáró Nagyalföld Alapítvány támogatásával — arra tesz kísérletet, hogy bemutassa a régió természeti-gazdasági-társadalmi helyzetét és lehetséges perspektíváit. Szerzője arra vállalkozik, hogy a hazánkban valóban példátlanul számító "akciókutatás", az Alföld Kutatási Program legfontosabb eredményeit összefoglalja a jelenkor és remélhetően egy jobb utókor számára.

Csaknem három esztendeig folyt ez munka. Több, mint száz kutató, szakértő és más együttműködő vett részt benne. Kétezer oldal dokumentált kézirati előtanulmány, 14 egyenként 150-200 oldalas elemző-feltáró kötet, két évkönyv, egy népes és nagyszabású Alföld Kongresszus, egy tematikus tudományos folyóirati szám jelzi, hogy a kutatótársadalom, s hozzájuk csatlakozva azok, akik valóban "érik és élnek" a régió problémáit megtették, amit legjobb tudásuk és szorgalmuk odaadásával megtehettek. A tenni kész összefogásnak, s személy szerint is valamennyi résztvevőnek (munkájuk pontos leltára a könyv végén található) igyekszik emléket állítani e könyv — ismételt köszönetünk kifejezésével. De célja az is, hogy jelezze: az elkerülhetetlen modernizációnak szüksége van a regionális szemléletre, arra, hogy önma-

gunk és területünk alapos ismeretében, világos és végrehajtható prioritásokra építve haladjunk. Az 1992-ben, éppen a fentebbi nagy kérdések megválaszolására, a Magyar Tudományos Akadémia jóváhagyásával újjászerveződött Alföldi Tudományos Intézet kutatókollektívája és maga a szerző is úgy véli, hogy az e könyvben összefoglalt és sokakkal együtt elvégzett munkája segíthet megtalálni a régió fejlődéséhez elengedhetetlenül szükséges többi szereplőt is, a helyi értelmiségtől és polgármesterektől az Alföld sokszínű és bizonyítható "másságára" gyakran értetlenül néző kormányzati szakemberekig, vezetőikig egyaránt. Ez alapozhatja meg a vitatható vagy éppen vitathatatlan szakmai tényekből, elemzésekből kiindulva azokat a nálunk még alig ismert területpolitikai fogalmakat, amelyeket regionális identitásnak illetve ebből táplálkozóan regionális szolidaritásnak hívnak.

Meggyőződésünk, hogy az egységes Európába a régiók vezetnek el bennünket. A nemzetek feletti integráció csak akkor válik elérhetővé és megélhetővé, ha affelé az olyan — vitathatatlanul európai léptékű — nagyrégióink, mint az Alföld a maga lehetőségei és korlátai biztos ismeretében igyekszik.

Hogy az e könyvben és e célból leírtak ilyenek-e, azt majd az utókor dönti el.

Csatári Bálint

Kecskemét, 1994. augusztus

I. AZ ALFÖLD KUTATÁSOK RÖVID TÖRTÉNETE

Az Alföld rendszerezett kutatása lényegében THESEDIK Sámuel óta tekinthető folyamatosnak. A török után különböző nemzetiségekkel is benépesülő Alföld, a falusi településhálózat részleges újraterelése, a mezőgazdasági termelés lassú fejlődése, a határhasználat megváltozó rendje, a sajátos mezővárosi társadalmi-gazdasági környezet mind előfutárai voltak a XIX. századi nagy változásoknak, a vízrendezési munkálatoknak. SZÉCHENYI István és VÁSÁRHELYI Pál közismert és nagyrabecsült munkássága alapozta meg azt a grandiózus természetátalakító tevékenységet, mely sokirányban bontakoztatta ki a régió fejlődését és korai modernizációját. Hasonlóan nagy — mai szóhasználattal élve kutatás-fejlesztési — lépés volt a filoxeravész nyomán elinduló alföldi szőlőnemesítés és telepítés (MATHIASZ János), vagy a különböző — jellegzetesen alföldi agrártermelési körzetek (hagyma, paprika, őszi- és kajsziabarack, alma, búza, stb.) kialakulását ösztönző mintagazdaságok és mezőgazdasági iskolák megszerveződő rendszere. A XIX–XX. század fordulója után, majd az 1930-as években a földrajz, a történettudomány és a néprajz is egyre nagyobb érdeklődést mutat az Alföld iránt. Ezeknek a kiemelkedő kutatóknak (GYÖRFFY Istvánnak, MENDÖL Tibornak, ERDEI Ferencnek és másoknak) nagy szerepük volt a táj társadalmi-gazdasági fejlődése olyan egyedi sajátosságainak feltárásában, amelyeknek közös vonása a lokális identitás erősítése, a maga korában kétségtelenül egyfajta modernizációt is szolgáló, de sok tekintetben egyedi mezővárosi paraszt polgári mentalitás és az igen erős helyi identitás szellemi támogatása volt.

Az ország egészéhez mért általános alföldi elmaradottságon azonban ez vajmi keveset változtatott, holott további értékes tervek születtek például az Alföld fásításáról (KAÁN Károly) vagy az egyetemi központok és tanyai iskolák céltudatos fejlesztéséről (KLEBELSBERG Kuno). A fejletlen infrastruktúra, az iparosodottság általában vett alacsony szintje, a városi középiskolák és a két egyetemi városon kívül a képzettség alacsony színvonala, a nagy monarchiabeli védett agrárpiac megszűnése és az ennek következtében is fellépő agrártúlnépesedés mind jelezték, hogy múlt századi nagy változások helyi és helyzeti energiái nagyrészt kimerültek, a régiónak újabb modernizációs és felzárkózási igényei lennének.

1945 után újabb gazdasági társadalmi sokk érte a régiót, bár a kutatások — különösen a mezőgazdasági tudományok terén és az 1942-ben alakult szegedi Alföldi Tudományos Intézetben — tovább folytak.

A csaknem másfél évtizednyi viszonylagos szünet után az alföldi tanyavilág megszűnésének és átalakulásának tanulmányai (LETTRICH Edit, BECSEI József), a sajátos alföldi mezőgazdaság nagyüzemi változásainak területi konzekvenciáit értékelő könyvek (ENYEDI György; ASZTALOS István, SÁRFALVI Béla), a falu—város kapcsolatok új alföldi tendenciáiról szóló munkák (BELUSZKY Pál), a természeti viszonyok precíz leltárát adó Dunai és Tiszai Alföld monográfiák

(PÉCSI Márton, SOMOGYI Sándor, MAROSI Sándor), a gazdasági körzetek kialakíthatóságának vizsgálatai (KRAJKÓ Gyula), vagy az Alföld urbanizációjának másságát (TÓTH József) értékelő kutatások és a Bizakodó Alföld című könyv (ZOLTÁN Zoltán), az alföldi régióban való gondolkodást erősítő évkönyvsorozatok (Alföldi Tanulmányok, Alföldi Társadalom) mellett számtalan tanulmánykötet, vagy a sokféle egyedi kutatás és disszertáció is egyértelmű bizonyítékai annak, hogy az Alföld titkai, esetként szindrómatikusan fellépő területi-környezeti-gazdasági-települési-társadalmi tünetei (tünetcsoportjai) lankadatlan érdeklődést tápláltak a kutatókban.

II. AZ ALFÖLD KUTATÁSI PROGRAM ELŐZMÉNYEI ÉS ELVÉGZETT FELADATAI

Az 1989-90-es rendszerváltás újra ráirányította a figyelemet az "alföldi tünetekre", s részben spontán, részben szervezett módon egy újabb Alföld (Kutatási és Fejlesztési) Program kidolgozásának a lehetősége merült fel.

Megalkult az Alföldi Megyék Szövetsége, majd az Alföld további kutatásaiért is támogató felelősséget vállaló Nagyalföld Alapítvány, mígnem önálló képviselői indítványra (előterjesztője Tóth Albert kisújszállási képviselő) a Magyar Országgyűlés 1991. áprilisában határozatot fogadott el az "Alföld időszerű tájvédelmi, tájhasznosítási kérdéseiről". Az új Parlamentnek rövid története során ez volt az első olyan határozata, amely — ha nem is a legszerencsésebb és később sok szakmai-politikai vita témájaként szolgáló megfogalmazással — egy régió komplex fejlesztési problematikájára igyekezett ráirányítani a figyelmet. A határozat kötelezte Kormányt, hogy készüljön el egy Alföld Program, hozzárendelve ahhoz a megfelelő felelősöket és határidőket. Fél év múlva — 1991. novemberében — született meg a további feladatokat részben meghatározó és az eredeti országgyűlési határozattól némileg eltérő megfogalmazású kormányhatározat, amely 1993. júliusára írta elő az előkészítő, koncepció alkotó feladatok elvégzését, a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Miniszterre bízva az Alföld Tárcaközi Bizottság megszervezését, a sokirányú munka koordinálásával együtt. A KTM — az MTA előírt közreműködését is kielégítve — a kormányhatározat első pontjában szereplő feladatot, jelesül azt, hogy a korábbi és a jelenleg folyó kutatások eredményeire alapozva ki kell dolgozni az Alföld ökológiai és ökonómiai kívánalmaknak egyaránt megfelelő komplex területfejlesztési koncepcióját — az 1992-ben újjáalakult MTA RKK Alföldi Tudományos Intézetére bízta. Az intézet Alföld Projekt Programirodát szervezett Kecskeméten. Felvette a kapcsolatot a régió valamennyi tudományos műhelyével, megyei és helyi önkormányzatával, létrehívta az Alföld Kutatási Program 21 tagú, a régió megyei és tudományterületek által is reprezentatívnak tekinthető Tudományos Tanácsát, kidolgozta az elemző-feltáró kutatások kötetének tematikáit, OMFB támogatással számítógépes regionális tudományos földrajzi információs rendszert létesített.

Az aligha volt kétséges, hogy a rendszerváltást követő átalakulások területi hatásai az Alföldet ismét súlyosan érintik. Ismét kritikusan került szóba a múlt századi nagy természetátalakítás összes előnyös és hátrányos konzekvenciája és részbeni befejezetlensége, az általános elmaradottság, avagy az ország fejlődőképesség szempontjából két illetve három részre szakadásának a szintén sokat vitatott képe, a gazdaság, az agrárgazdaság és a részlegipar összeomlása és ezek következtében a rohamosan emelkedő munkanélküliség, a nagy hálózati és lokális infrastruktúra hálózatok kiépítetlensége és gyenge kapacitása, a közigazgatás és a megyék szerepének átalakulása, úgy is, mint a válságtüneteket felerősítő területi



dezintegráltság, végül pedig annak a tudatosulása, hogy az átalakulás csak fokozza az alföldi társadalom kilátástalanságát.

Holott az is nyilvánvalóvá vált, hogy a tervezett modernizációhoz csaknem és elsősorban a helyi erőforrásokra lehet építeni, bárminő okszerű kormányzati terület- és településfejlesztési segítség és politika mellett is, a lakítás erősödésétől, a modern fejlődést meghatározó új szereplők megjelenésétől, a "befogadástól" lehet várni a kedvező változást.

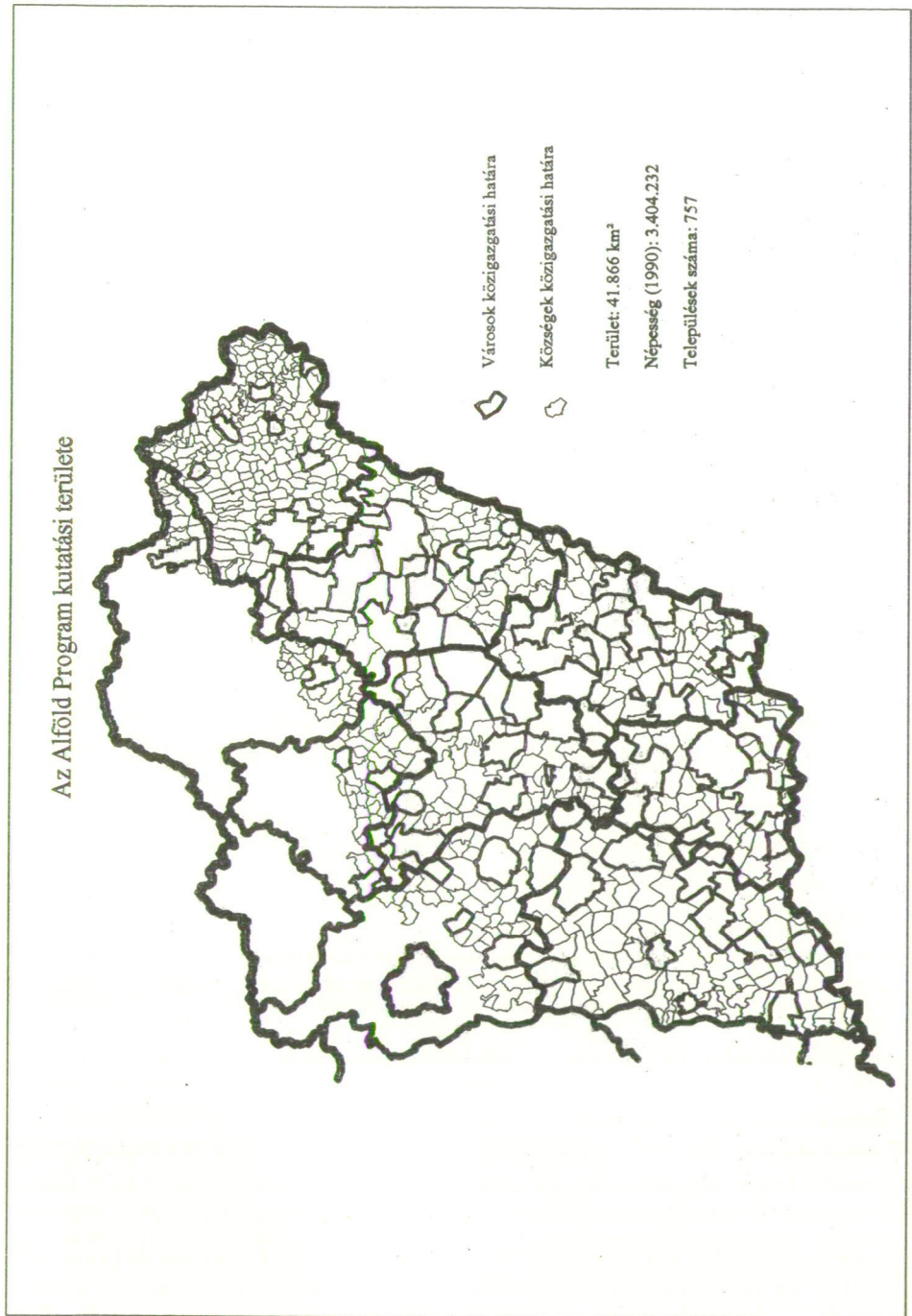
A munkálatok menete röviden a következő volt:

1. A kutatási szerződés megkötése után a tervezett Alföld Kutatási Program koncepciójának vitája az Alföld Tárcaközi Bizottság ülésén, majd összevont hálótér készítése a résztvevő tárcáktól, országos hivataloktól szükséges ágazati koncepcionális javaslatok igényével
(1992. március)
2. Alföld Projekt Tudományos Tanácsának megalakítása, a vizsgálati szakasz elemző-feltáró kötetének (részletes felsorolásukat lásd a dokumentumok fejezetben) tartalmi és tematikai követelményeinek megvitatása, jóváhagyása
(1992. május)
3. Az Alföld fejlesztés előzetes tézisei c. félszáz felkért kutató véleményének összefoglalásával készült dokumentum benyújtása és vitája, a kutatás alapelveinek meghatározása
(1992. június)
4. Kapcsolatfelvétel az alföldi megyei önkormányzatok vezetőivel, hivatalaival a munka közös feladatainak kezdeményezésére és elvégzésére, továbbá valamennyi (757) alföldi városi és községi önkormányzat illetve polgármester tájékoztató levéllel és a program helyzetelemzéséhez szükséges felmérő kérdőívvel való megkeresése
(1992. szeptember, október)
5. Az elemző feltáró kötetek (I-IX., részletes felsorolásukat lásd a dokumentumok fejezetben) szakmai kutatói előkészítése és belső vitáik
(1992. október - november)
6. Valamennyi fent említett együttműködő fél és kutató részvételével egy napos, szekciókra bontott munkakonferencia Szegeden a kötetekről, azok kiemelendő eredményeiről, tanulságairól valamint a további feladatokról
(1992. december)
7. Az elemző-feltáró kötetek véglegesítése, dokumentációja, a további koncepcióalkotás előtti véleményezésre való megküldése az Alföld Tárcaközi Bizottságban részt vevő szakminisztériumok, főhatóságok, és az alföldi megyei önkormányzatok számára
(1993. január)

8. Az Alföld fejlesztés hosszú távú stratégiai feladatait tartalmazó X. kötet elkészítése
(1993. február)
9. Az Alföld fejlesztés rövid távú feladatait tartalmazó XI. kötet elkészítése
(1993. március)
10. A kiegészítő vélemények alapján az Alföld alulról építkező területfejlesztési elképzeléseinek megalapozásához az Alföld kistérségeit bemutató, egyedi térinformatikai elmezésekkel is ellátott XII. kötet dokumentálása
(1993. április)
11. Az Alföld fejlesztés koncepciója c. zárótanulmánykötet elkészítése, annak vitája a Tudományos Tanács, majd a Tárcaközi Bizottság előtt
(Ezzel egyébként a kutatás hivatalos, eredeti szerződés szerinti része be is fejeződött. Máig érthetetlen módon, további források híján megszűnt a Programiroda és Programtanács.)
(1993. május - június)
12. A legfőbb tudományos eredményeket valamint az Alföld fejlesztés stratégiai elemeit összefoglaló dokumentum elkészítése és annak a Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége elé való terjesztése
(1993. november)
13. Kétnapos Alföld Kongresszus megrendezése (Békéscsabán), valamennyi a program által érintett kormányzati, önkormányzati szervezet, az alföldi egyetemek és kutatóintézetek bevonásával, a kutatásban részt vevők aktív közreműködésével
(1993. december)
14. Az Alföldi Tanulmányok és az Alföldi Társadalom soron következő évkönyveiben megjelennek az új, eredeti kutatási eredményeket tartalmazó, válogatott tanulmányok
(1993. december - 1994. január)
15. Újabb Tárcaközi Bizottsági egyeztetési kísérlet a kutatás eredményeiből megfogalmazható visszatérő kormányhatározat előkészítésére
(1994. március)
16. Visszatérő - 2042/1994. (V.9.) sz. Kormányhatározat az Alföldről, mely megjelenik a Határozatok Tára 1994/17. számában (Szöveges elemzésére a későbbiekben még visszatérünk.)
(1994. május)

E pontokba szedett és végül is "megvalósult" feladatok felsorolására nemcsak a "történeti hűség" kedvéért van szükség, hanem ezért is, mert az egész tanulságát adja annak, hogy hogyan lehet (illetve nem lehet) megfelelő szintű szabályozás (területfejlesztési és -tervezési, környezetvédelmi, természetvédelmi, középszintű önkormányzatok kikerülhetetlen szerepe, kormányzati regionális politikai alapelvek stb.) nélkül végigvinni egy új szemléletű és felépítésű, a piacgazdaság szabályozási igényeinek is megfelelő, a helyi társadalom támogatását is élvező makroregionális

1. ábra.



fejlesztési program kidolgozását ma Magyarországon.

A kutatás talán ismét elől járt kissé. Kiderült ugyanis, hogy a végrehajtható feladatok priorizálásához, majd végső formába öntéséhez, a szükséges tervek, források biztosításához még nem rendelkezünk azokkal a modernizációt végső fokon végrehajtani is képes szereplőkkel, amelyek megfelelő tárcaközi egyeztetés és így módon közös kormányzati elhatározás után ténylegesen el is indíthattak volna egy tényleges Alföld fejlesztési programot.

Az erre szóló kihívás tehát — akár kormányzat, akár a régió számára — ma sem kisebb, mint három esztendeje, amikor a különböző (fentebb sorolt) előkészítő munkálatok elindultak.

A kutatási program előkészülteinek néhány alapelve:

Az Alföld természeti (földrajzi, ökológiai) egysége határozta meg a kutatási programba bevont terület elhatárolását. Az 1. ábránk ezt mutatja be ország-, megye- és településhatárokkal együtt. A vizsgált területen tehát kilenc megye 757 települése osztozott.

Az interdiszciplináris szemléletű kutatás során négy közös, fő elvet követtünk:

- törekedtünk arra, hogy jelenjenek meg az Alföld nagyrégió "differencia specifikái", azok az egyébként közismert "alföldiséget és másságot" kifejező tényezők, folyamatok, amelyek karakteresen megkülönböztetik az ország más területi egységeitől;
- a másik fő elvünként az alulról építkezést rögzítettük, lehetőség szerint egy tervezetten és főleg a helyi lehetőségekre, adottságokra építő fejlesztési koncepció egyeztetetten összehangolt és fürtszerűen összekapcsolódó rendszerének a kimunkálását;
- a harmadik alapelve a fenntartható fejlődés lehetőség szerint komplexen meghatározható elemei formálták;
- végül a negyedik alapelv a maximálisan lehetséges koordinációs készség kinyilvánítása volt az egyes szak- és tudományterületek, a kormányzat, annak dekoncentrált szervezetei, az országgyűlési képviselők, a megyék és a helyi önkormányzatok között, illetve a bekapcsolódás lehetőségének a biztosítása az Alföld valamennyi erre szándékot mutató intézménye, kutatóhelye, civil szervezete, sajtónyilvánossága számára.

III. TARTÓS ÉS ÚJ REGIONÁLIS FOLYAMATOK AZ ALFÖLDÖN

1. A TERMÉSZET ÉS A KÖRNYEZET

Az Alföld természeti értékeinek védelme, környezeti állapotának növekvő veszélyeztetettsége az egyik fő kiindulópontját képezte a kutatási programnak. A határokon is átnyúló természetes határokkal rendelkező Alföld egésze olyan tökéletes síkság, amelynek az elmúlt másfél évszázadban bekövetkezett átalakulása többé-kevésbé a természeti környezeti szféra valamennyi fontos elemét érintette. A megváltozott környezet egységesült, homogenizálódott.

Az egyik és jelenleg a természet egyik legnagyobb kihívásának tekinthető változás — a globális klímaváltozások rendszerébe illeszthetően — a szárazság, az ariditás növekedése. Tekintve, hogy a várható felmelegedés tér- és időbeni, valamint gazdasági hatásairól nincsenek analóg példáink csak prognosztizálni lehet következményeit, melyek az Alföldön várhatóan nagyon karakterisztikusak, fontosak és erőteljesek lesznek. Egyértelműen kedvezőtlen hatásai várhatók a vízhiány növekedésében, és súlyosan érintik majd a növénytermesztést. A hidegtűrő és csapadékkedvelő növények termőhelyi adottságai megváltoznak, termelésük csökkenhet. Hatással lehet e változás az erdőkre is, melyek őshonos fajaik által csak évtizedente 1-4 kilométerrel tudják "változtatni" helyüket. Az éghajlat melegedése következtében erősen csökken majd a talajvízszint, s bizonyos idő után ez hatással lesz a talajok mechanikai tulajdonságaira, kémiai összetételére, majd élővilágára is. A melegedés következtében a nyári vízfelhasználás igénye megnövekszik, amit ráadásul a csökkenő csapadék és a vízkészletek növekedő párolgása miatt kevesebb vízmennyiségből kellene majd fedezni. Ugyancsak a nyári hónapokban növekedni fog a hűtésre, légkondicionálásra és talajmegmunkálásra fordított energia. A több nyári napsütés növeli a fotokémiai szmog kialakulásának esélyét. A téli időszakban némileg csökkenni fog a fűtés energiafelhasználása, s kevesebb gondot okoz majd a folyók jegesedése. Általában csökken majd a hideg telek gyakorisága is.

Az éghajlat várható melegedése alkalmazkodásra kell, hogy készítse az Alföld társadalmát is. Fokozni szükséges majd a vízvisszatartást, a víztározást, tovább kell növelni az öntözést és a komplex meliorált területek nagyságát. Bizonyosan nagy szerepe lesz a szárazságtűrő növények nemesítésnek, illetve az erdősítésnek, úgy is mint a helyi klímára visszaható tényezőnek. Változik és megnő majd a szerepe a biodiverzitásnak is. Összegezve az éghajlati övek néhány száz kilométeres északra tolódása következtében klímánk az Alföldtől délebbre található régiók természeti környezetéhez válhat hasonlónvá. A hosszú távú alkalmazkodás igényével kell majd tanulmányoznunk e területek sajátosságait is.

A természeti szféra másik elemét, a vizeket tekintve is igen nagy változások következtek be. A vízrendszer átalakulása nemcsak vizsgált térségünkben, hanem az országhatárokon túl, a folyók felső szakaszán is számottevő volt. Egyenetlenebbé vált az alföldi folyók vízjárása, korábbi jelentős felszínformáló hatásuk ma a gátjaik közötti keskeny sávra koncentráldódik csupán. A fokozatosan növekedő aszályhajlam miatt tározó- és öntöző rendszerek épültek ki, de egyre jelentősebbé vált a folyómenti üdülőkörzetek kialakulása is. A nagyüzemi táblás művelési szerkezet következtében átalakultak a tájhajlamnak korábban jellegzetesen megfelelő időszakosan vízjárta területek. Megszűntek a jellegzetes vizes semlyékes, tocsogós élőhelyek is. Sok felé korábbi részsédésük ma az országos átlag felét sem éri el. Ugyanakkor egyes években ma is jelentős a tavaszi belvízesedés. Sok folyónkon — különösen a nyári kánikula idején — gyorsan romlik a vízminőség, vízhiány fenyegeti a folyómenti települések zavartalan ellátását. Késik az arra alkalmas holtágak komplex rehabilitációja is.

A felszíni vizek mellett a talajvizek szintjének és állapotának a változása is számottevő. A települések vezetékes ivóvízellátásának megvalósulásával párhuzamosan környékükön általában emelkedett, más helyeken tetemesen süllyedt a talajvíz szintje. Ez különösen kritikus a Duna—Tisza közén, ahol már két évtizede tartósan jellemzővé vált ez a süllyedési folyamat. Okai között a fentebb már említett klímaváltozások mellett a mezőgazdasági termelés földhasznosítási szerkezetének átalakulása, az erdősítés, a hobbikertek vízkivétele és más antropogén hatások egyaránt szerepet játszhatnak. (E témával bővebben foglalkozik a Nagyalföld Alapítvány Kötetei előző, 3. kötete.) A talajvizek szintje, kémiai összetételének változása, szennyezettsége erősen hat a talajok átalakulására, fejlődésére is.

Az Alföld felszínalakítási változására a nagyfokú homogenizálódás jellemző. Az intenzív mezőgazdasági igénybevétel és más területfelhasználási forma területi terjedésével párhuzamosan sok korábbi felszíni forma egyszerűen eltűnt az Alföldről, "elsimultak" a "rónásítás" miatt a korábban oly jellemző, a folyóvizek és a szél által teremtett formakincsek. Ezek a geomorfológiai folyamatok akár sajátos talajpusztulásként is értelmezhetők. Ez nemcsak azt jelenti, hogy nagyszámban csökkentek a korábban oly gazdag mikro- és mezotáji formakincsek, hanem azt is, hogy a korábban jellemző tájátalakító tényezők megszűntek és helyettük újak jelentek meg. Ezek jellegükben ma neutrális felszínfejlődést okoznak az Alföldön.

A talajok labilitása nagy, és degradációs veszélyük is erőteljes. Nagyon fontos viszont tudnunk, hogy a mai agrárpiazi válság ellenére is ezek a talajok adják természeti erőforrásaink 2/3-át, nemzeti vagyonunknak pedig 1/4 - 1/5 -ét. Az Alföldről készült becslések szerint a mezőgazdasági művelés alatt álló területek több, mint 50 %-án a talajok eredendően kedvezőtelen fizikai és kémiai tulajdonságokkal — az eredményes mezőgazdasági művelést gátló problémákkal — rendelkeznek. Ezek a változó természeti és agrotechnikai beavatkozások hatására még

nővekedhetnek is. Áll ez a váztalajokra, tehát a homoktalajokra, vagy a terbélyesedő területű szikesekre egyaránt. Az agyagos összetételű réti talajok esetében a nagy agyagtartalom okoz kedvezőtlen vízgazdálkodást a művelés számára, de veszélyes lehet a savanyú kémhatás növekedése is. Természetesen e tényezők egyike sem tekinthető abszolút érvényűnek, hatásuk nagymértékben függ az adott terület termelési színvonalától, az alkalmazott agrotechnikától, s nyilvánvalóan a termesztett növénykultúrától is. A nagyarányú extenzív termelési rendszerek csökkenésével most más feltételek között válhat lehetségessé a talajvédelem és a termőképesség megőrzése, amennyiben egy új mezőgazdasági termelési szerkezet alakul ki. Ez rendkívül fontos kihívása a közeljövőnek, mert a növényvédelem jelenlegi alacsony színvonala, a csökkenő talaj tápanyagszint, vagy a természetes fajták "gyengülése" kedvezőtlenül befolyásolhatja az alföldi talajok termőképességét, s tovább növelheti a veszélyeztetett talajok területét.

Ha tudjuk azt, hogy régiókban a 700 ezer hektárt kitevő gyenge termőképességű homoktalajok mellett közel ugyanennyi a szikes terület is, világossá válik előttünk a feladata mérete. A kárpótlás és a földtulajdonviszonyok rendezése után elengedhetetlenül szükségessé válik a modern talajértékszám általános bevezetése és alkalmazása, költség-hozam számítások elvégzése a talajok termőképességének és ökológiai adottságainak megfelelő, hatékony gazdálkodás biztosításához. Ma még — éppen a rendezetlen termelési viszonyok miatt — nem biztosított a talaj termékenységét tartósan javító komplex meliorációs, biológiai, kémiai és műszaki eljárások együttes alkalmazása, amely a környezetvédelmemmel is összhangban teremti meg a fenntartható fejlesztés feltételeit. Ugyancsak itt kell szólnunk arról is, hogy az Alföld szinte egész területe közepesen vagy erősen szennyeződéserzékeny. A táj speciális üledékföldtani, felszínalaktani és vízviszonyai miatt minimális az a terület, ahol egyáltalán veszélyes hulladékot el lehet helyezni, holott becslések szerint az országban termelődő ilyen hulladékok 1/3-a itt, az Alföldön keletkezik. Három laza talajú, vagy a vízviszonyok miatt speciális helyzetű megyében (Bács-Kiskun, Szabocsk-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok) tulajdonképpen még a nem veszélyes hulladékok számára is alig jelölhető ki alkalmas területek. Ezeket, más régiókkal együttműködve — elsősorban a térség északi peremén kellene megoldani.

A régió növény és állatvilága együtt alakult át az elmúlt másfél évszázad alatt a tájjal. Vizsgálatok szerint a nagy vízrendezések következtében 1750 és 1950 között, tehát mintegy két évszázad alatt a fajoknak mintegy 70%-a pusztult ki, majd azóta a termelés és jellemzően a gyepgazdálkodás nyomán a megmaradt fajok további 38 %-a. Az ősi növény és állatvilágnak tehát ma csak kis, leszűkült életterei vannak, maradtak meg. Néhány, mint a magyar csenkesz, a kései székfű, vagy a sóvirág és sóballa, a Duna mentén a fekete galagonya, mint endemikus fajok, igen nagy értéket képviselnek. Hasonlóak az állatvilág fajai közül a parlagi vipera, vagy a nemes kócsag. A flóra és fauna fajgazdaságának további csökkenése beláthatatlan veszély az Alföld számára, megőrzésük, genetikai potenciáljuk megtartása

csak a biotopok védelmével lehetséges. A két alföldi Nemzeti Park és egy Természetvédelmi Igazgatóság szakszerűen végzi ugyan e feladatokat, de sajnos a kutatást elrendelő országgyűlési és kormányhatározat sem volt elegendő ahhoz, hogy ezeknek a természeti értékeknek végleges megőrzése okán kárpótlásukra vagy tulajdonba adásukra teljes moratóriumot rendeljenek el.

Nagy a jelentősége annak is, hogy az Alföld az élővilág tekintetében tipikus átmeneti táj. Az éghajlatához hasonlóan eurázsai, keleti kontinentális, szubmediterrán, sőt balkáni, pontuszi élővilágra jellemző fajok találhatók, sőt ezek gécscseréje, mozgása évezredek óta itt következik be. Ennek a megőrzése ma már aligha lehetséges, ha a degradációval erősen veszélyeztetett kisebb előhelyeket nem kötik össze génfolyosók, zöldfolyosók. Az Alföldön, ahol napjainkban jelentősen átalakul a mezőgazdasági termelés tulajdonviszony-rendszere, szerkezete, sőt a piaci helyzet miatt nagyobb területek művelésből való kivonása is prognosztizálható, talán soha vissza nem térő lehetőség van ezek létrehozására. A rendszer gerincét a folyók árterei illetve azok erdőségei adhatnák, majd ezeket kellene megfelelő tájtervek nyomán "összekötni" a már védelem alatt álló nemzeti parki vagy tájvédelmi körzetek biológiai szempontból nagy értékű részeivel. Sokat segíthetne e folyamatban, ha a nagytáblás művelés visszaszorulásával növekedne a táj korábbi természetes tagoltságát biztosító fasorok, vagy vízzel borított területek száma és nagysága. A homokhátak, löszpuszták, szikes puszták és folyók menti árterületeken fennmaradt endemikus fajok sokak véleménye szerint csak így menthetők meg a végső pusztulástól.

Bár néhány kiemelt fontosságú területre, elsősorban a meglevő nemzeti parkokra, a közelmúltban szerveződött természetvédelmi igazgatóságra és tájvédelmi körzetekre illetve részben a Tisza-tóra készültek olyan részletes tervek, amelyek mind szigorúan védett, mint az átmeneti területekre tervezési, termelési előírásokat, földhasznosítási kritériumokat fogalmaznak meg. Az igazi áttörést azonban csak az jelenthetné, ha egy új típusú települési és kistérségi alapú tájtervezés indulna meg. Ennek során minden egyes település külterületének a teljes értékű általános környezet és természetvédelmi alapú rendezési tervezését is el kellene végezni, a kistérségekben összekapcsolva ezeket terveket, amik egymásra épülve az egész — és lényegében makroregionális szinten összefüggő és veszélyeztetett — Alföld területét "kiadnák". Csak ilyen — alulról építkező és lehetőség szerint minden környezeti elemet figyelembe vevő munka jelölheti ki a zöld és génfolyosók megalkotásához szükséges tereket is.

Ugyancsak nagyon fontos, hogy ezeket a munkákat megfelelő interdiszciplináris összetételű (geológus, talajtanos, biológus, meteorológus, geográfus, hidrológus, ökológus részvételével szervezett stb.) teamek végezzék. Első lépcsőben olyan megfigyelési monitoring rendszert kellene kiépíteniük az egész Alföldre (de legalábbis annak kritikus állapotban lévő vagy a tervezett zöldfolyosókkal lefedeni kívánt területeire), amelyek vissztérő vizsgálataikkal folyamatosan és hitelesen bizonyítanák a tényleges a változásokat, előírva azok szükségleteit is. Ezek az információk tovább hasznosulhatnának a nemzeti parkok igazgatóságain és területi

környezetvédelmi igazgatóságokon, az egyetemi és intézeti kutatóhelyeken, segítve a veszélyeztetett alföldi környezeti kritériumoknak speciálisan megfelelő tervezési-fejlesztési programok kidolgozását. Addig ugyanis nem várható érdemi változás, amíg annak ilyen feltételei nincsenek kidolgozva. Az alföldi tájfejlesztés, vagy a tájrehabilitáció nem képzelhető el a korábban alkalmazott és a bírságoltak által szinte előre bekalkulált pusztai környezetvédelmi bírság vagy a számos tiltás eszközeivel, hanem ahhoz meg kell nyerni partnernek a település- és területfejlesztés valamennyi érdemi szereplőjét, a helyi társadalmat, a termelőket, az önkormányzatokat minden szinten. A monitoring rendszer kiépítését egy térinformatikai rendszer létesítésével lenne szükséges folytatni úgy, hogy az új földhivatali térképes információk digitalizált változatai adják az alapját a tájtervezésnek, vagy a környezet és településtervezésnek egyaránt. Ebben, illetve ezáltal lehetne egy olyan, viszonylag ideális állapotot megteremteni, amely valóban térben is követhető, jól indokolható szabályozást vezetne be az Alföld kétségtelenül súlyosan veszélyeztetett környezeti és biológia értékeinek védelmére. Ebben kaphatna helyet a mezőgazdaság korszerűsítésével párhuzamosan a tájgazdálkodásnak megfelelő feltételrendszer is, de lehívható lenne akár az iskolák, egyetemek számára is, hogy a környezet- és természetvédelemmel kapcsolatos helyi oktatás is kellő társadalmi háttérrel nyújthasson az induló programokhoz. Ma ezek még talán túl távoli jövőnek tűnhetnek, holott a kutatás egyértelműen választ adott ezekre a szükséges lépésekre. Ha meg akarjuk legalább a jelenlegi formában őrizni az európai léptékben is nagy értékeket képviselő Alföldet a jövő generációk számára, akkor más lehetőség, márcsak a hazánk által is aláírt és elfogadott riói nyilatkozat alapján is, aligha kínálkozik.

A terület — s az e feladatokra létesített intézmények — dezintegráltsága, a megfelelő törvények hiánya, az esetenként gyenge társadalmi támogatottság, vagy a legkülönbözőbb tulajdonosi, termelői érdekelletetek, netán a szűkös források nagyban megnehezítik még a kedvező starthelyzet megteremtését is.

2. A GAZDASÁG: AZ IPAR ÉS A MEZŐGAZDASÁG

E két szféra együttes áttekintése szükséges ahhoz, hogy megértsük valódi szerepüket az Alföld regionális elmaradottságában. A meghatározó jelentőségű mezőgazdasági termelés és az élelmiszeripar mellett fokozatosan jelentek meg az Alföldön is más, korábban hagyományokkal alig rendelkező ipari üzemek, telephelyek. Nagy volt a száma az ún. mezőgazdasági melléküzemágak legkülönbözőbb ipari létesítményeinek is. Valódi, mondhatni klasszikus és kellően korszerű, modern nagyipari üzemek alig voltak e régióban (az élelmiszeriparon kívül kivételt talán a nyomdaipar, az üveg- és porcelángyártás, az építőanyagipar, s néhány vegyipari üzem jelentett.) Ez azzal is járt, hogy a közelmúltban telepített ipar infrastrukturális háttérét csak az adott és létesítendő telephely minimális igényeihez mérten hozták létre. Maga a folyamat tehát az egész régió infrastruktúrájának fejlődéséhez alig járult hozzá. Az alföldi decentralizációs ipar fő telepítő tényezője szinte kizárólag az olcsó és viszonylag képzett munkelő volt, s ez, mint a rendszerváltás gazdasági-regionális folyamatai is mutatják, nem volt elegendő ahhoz, hogy az így létrehozott üzemek "szervesüljenek" az Alföld gazdaságában. Irányításuk rendszerint a régió kívülről történt, az Alföldön vagy akár egy egy megyén belül is termelési kooperációjuk minimális volt. Az energiárrobbanás óta — tehát csaknem két évtizede — fokozatosan növekedtek a szállításaik fajlagos költségei is. Sajnos, miután ma igazán megbízható nemzetgazdasági, termelési és foglalkoztatási területi statisztika nem áll rendelkezésre, azért csak a főbb gazdasági folyamatokat kíséreljük meg kiemelni.

Az Alföldön az iparosítás időben megkésett volt. Érdekes módon e megkésettség miatt a nyolcvanas évtizedben, amikor már országosan jelentősen csökkent az ipari foglalkoztatottak száma, az Alföldön ez kevésbé volt jellemző. Sőt, a KGST piacok későbbi összeomlásával bekövetkezett válságot csak növelte, hogy az élelmiszeriparban foglalkoztatottak száma és aránya még nőtt is abban az évtizedben. Az ipari termelés telephelyeinek mérete ekkor mintegy 3/4-e volt az országos átlagnak.

Ezek is tetemesen megváltoztak 1990 óta. A nagyrészt az Alföldön fekvő Pest megyében több, mint a felére csökkent ez létszám szerinti átlagos üzemméret. Nagy volt még a csökkenés Bács-Kiskun megyében és Hajdú-Biharban, míg másutt csak minimális. Azaz a gazdasági átalakulás terén változatlanul érvényben maradt a "megkésettség", mint általános alföldi jellegzetesség. Viszonylag gyors volt a változás a centrumhoz közel, vagy a mezőgazdasági melléküzemágakkal rendelkező területeken, míg másutt konzerválódott a korábbi struktúra, vagy később kerültek felszámolásra, eladásra a nagyobb üzemek. Közép és hosszú távon is ez az Alföld gazdasági és modern ipari fejlődésének egyik legnagyobb problémája, sőt akadálya. A sokszor túlméretezett, nem szerves történelmi fejlődés alapján kiépült, sok elemében a táji adottságoktól is idegen nagyipar nem képes megfelelően kooperálni, jelentéktelen a helyi vagy a regionális piacuk, s a szükséges kutatás-fejlesztési bázisokkal sem rendelkeznek. Ha tehát feltételezzük azt, hogy to-

vábbra is a jelenleg még többé kevésbé mindig létező nagy tőkeigényű, nagy tömegű munkaerőt foglalkoztató és az innovativitásra kevésbé érzékeny ipar marad jellegzetes az Alföldön, akkor hátrányai tovább fognak növekedni. Különösen akkor, ha nem térünk el az eddig követett gyakorlattól, s nem az infrastruktúra fejlesztése és az ágazati politikákat jól integráló terület- és településfejlesztési tevékenység jelenti az alapot a jövő gazdasági átalakuláshoz. Csak akkor van esély a gazdasági (ipari) felzárkózásra és korszerűsödésre, ha a régió egyes történelmi, földrajzi, társadalmi tényezőiből a komparatív előnyök erősítésével megjeleníthetővé válik a régió vagy annak egyes kísértérségei infrastrukturális-, munkaerő- és területajánlata a tőkepiac új intézményei felé. Nyilván ennek megfelelően növelhető, piackomform módon, a lokális illetve regionális kooperáció is, sőt a határokon is túltekintve az Alföld nemzetközi gazdasági munkamegosztásban való új típusú és aktív részvétele, például a keleti országhatárok túloldalán levő területek felé. Tekintettel arra, hogy a munkanélküliség drasztikusan és az országos átlagot meghaladóan nőtt az Alföldön az elmúlt esztendőkhöz a terület eltartóképességének a megteremtéséhez mindenképpen szükség lesz az ipari termelés bővülésére is, de nem korábbi formában, a tényleges modernizáció további elodázásával. Az ipar gazdasági szerepének és jövedelemtermelő képességének csökkenése egyébként azért is volt súlyos a régióban, mert párhozamosan zajlott vele a másik fő — és tradicionálisan kiemelkedően fontos — ágazatnak a mezőgazdaságnak az átalakulása.

Az alföldi társadalom családjainak jelentős hányada sajátosan szervezte meg fenntartását, s jutott valamilyen formában két, sőt három jövedelmeforráshoz azáltal, hogy az ipari ingázás mellett a mezőgazdaságban illetve a háztáji és kisegítő gazdaságokban is termelt. Ezek szinte egyszerre kerültek veszélybe.

A mezőgazdaságnak, mint gazdasági ágazatnak az átalakulása a régió egésze szempontjából alapvetőnek tekinthető, s még korántsem fejeződött be. Az agrárválság közismert alföldi tünetei a következőkhöz foglalhatók össze. Első helyre a KGST piac összeomlását kell tennünk, hiszen a korábbi évtizedek mezőgazdasági végtermék exportjának országos átlagban 25%-a, az Alföldről közel 40%-a erre a piacra került, így alapvető szerepet játszott a régió eltartóképességében. Az a mezőgazdasági tömegtermelés tehát, amely korábban erre irányult, elvesztette keresletét. A másik fő ok a termelés-szervezés, a tulajdonviszonyok és az üzemi szervezetek alapvető átalakulása. Ennek során természetesen igen nagy bizonytalanság lépett fel. A tradíciók okán is, az egész régióban, de különösen a Dél-Alföldön, igen nagy volt a kárpótlás mértéke. A tulajdonviszonyok pusztá megváltozása azonban rövid idő alatt még nem hozhatott eredményeket, sőt a létesülő kisüzemek mérete általában messze alatta marad a korszerű és ésszerű üzemenagyságnak, technikai felszereltségük is igen alacsony. Az is igaz persze, hogy a korábbi nagyüzemek túlzott létszámmal, jelentős adminisztrációval és többségében alacsony szervezethez jutottak, sőt olyan szociális és településfejlesztési kötelezettségeket is vállaltak, amelyek eltűnésükkel csak tovább növelték a válságot. Ezzel is magyarázható, hogy 1990-1992 között, tehát a vizsgált folyamatunk kezdetén, mintegy 100 ezer fővel, azaz 34%-kal csökkent mezőgazdasági foglalkoztatottak

száma. Ebből is következik, hogy sokan — elsősorban az idősebb korösszetételű mezőgazdasági családok — már a folyamat kezdetén a minimális egzisztenciát biztosító lényegében önellátó gazdálkodásra igyekeznek berendezkedni. A mezőgazdasági átalakulás harmadik fő problémája kettős. Egyrészt mindkét fő ágazatával — a növénytermesztéssel és az állattenyésztéssel — kapcsolatosan a minőségi kritériumok és igények növekedése, ugyanakkor, s ugyanennek a tényleges leromlása következett be. Másrészt a többi gazdasági ágazat teherviselőkéességének csökkenésével párhuzamosan egyre kevésbé volt képes az ország - más fejlett államokhoz hasonlóan - kielégíteni a mezőgazdaság támogatási igényeit. Ez az adott körülmények között nagymértékben korlátozza a jövőben is a az alföldi mezőgazdaság jövedelemtermelő, foglalkoztató és eltartókéességét.

Végül az egész Alföld Kutatási Programon érvényesítendő szempont szerint meg kell említeni, hogy közgazdasági, piaci és üzemszervezési problémák mellett súlyos gondok és konfliktusok jelentkeznek a mezőgazdaság környezeti-ökológiai feltételrendszerének, a földhasznosítás változásainak, a földtulajdon és a földhasznosítás elkülönülésének okán is.

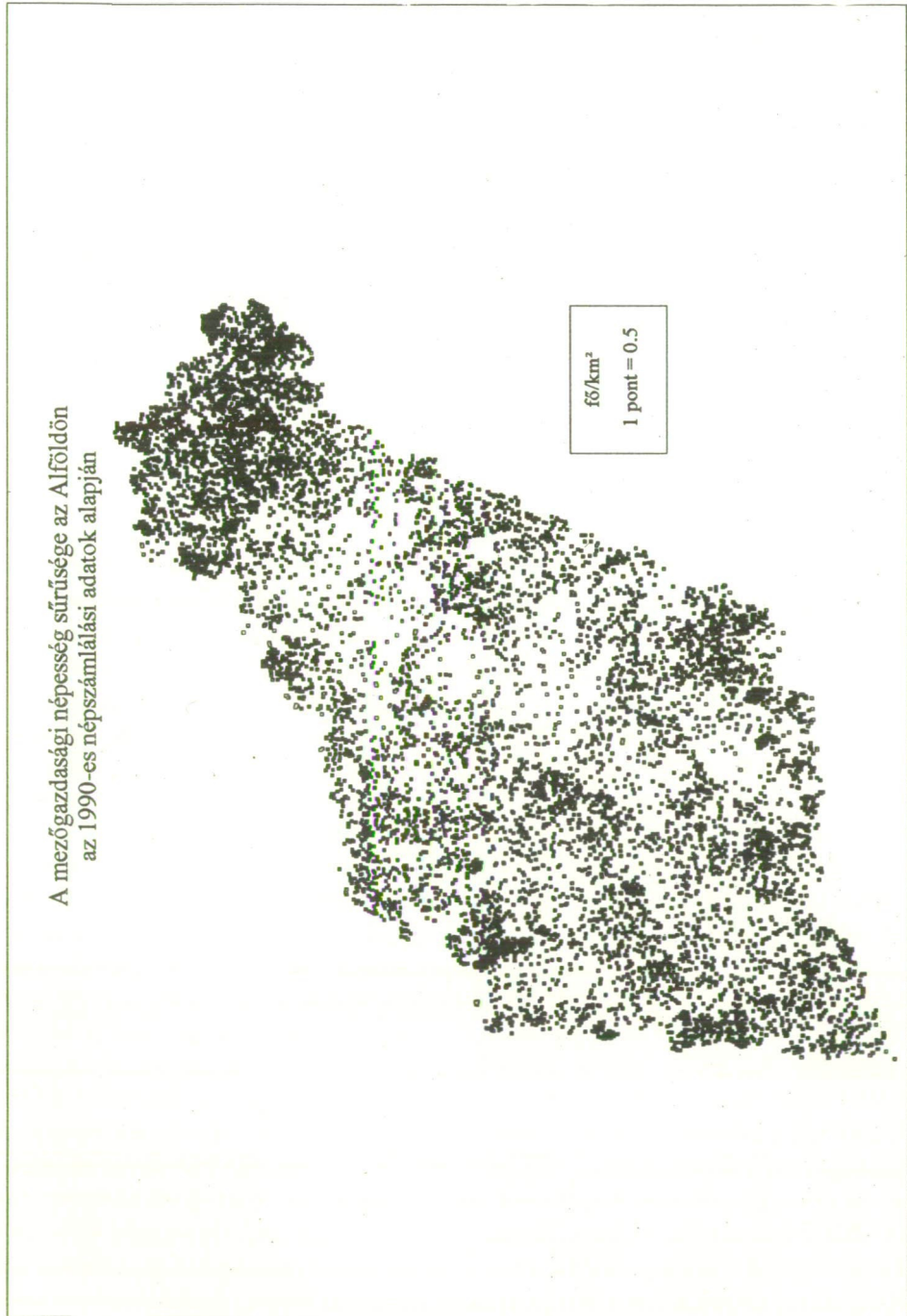
Az alföldi termelő ágazatok viszonylag gyors átalakulása tehát jelentős mértékben csökkentette a régió termelési potenciálját, az országos átlagot meghaladóan súlyos foglalkoztatási válságot eredményezett. A kiút alternatíváinak meghatározása ezért is nagyon nehéz. Azt a kutatások legtöbbször valószínűsítette, hogy a mezőgazdaság korábbi eltartókéessége nem állítható helyre, tehát, mind az ipar, mind az infrastruktúra, mind a szolgáltatások fejlesztésének egyszerre kell bekövetkeznie — természetesen az alföldi régión belül kétségtelenül meglévő eltérő adottságokra építve és a meglévő differenciák figyelembe vételével.

Az iparfejlesztésben a kis- és közepes méretű ipari üzemszerkezet kialakulására a településszerkezet ismert alföldi sajátosságai révén viszonylag jók a lehetőségek. Tekintettel arra, hogy sem a megfelelő tőke, sem a megfelelő tapasztalat nem áll rendelkezésre önálló műszaki-fejlesztési, marketing és piaci pozícióteremtő tevékenységekre, ezek az új kis- és középüzemek a jövőben is bedolgozó, beszállító, alkatrész, vagy részegységellátó, függő helyzetben levő üzemek, tevékenységek lesznek. Mivel az ilyen típusú ipartelepítést az utóbbi időben sok kritika érte, indokolt tisztázni bizonyos problémákat. Határozottan állítható, hogy az alföldi ipar jelenlegi (igen nagymértékű) létszámcsökkenése nem a posztindustrializációba való átmenet jelensége, hanem egy sajátos struktúrális válságnak a következménye. Nem az ipar általában, hanem egy rossz piaci orientációjú, versenyképtelen, és egy rossz függőségi rendszerekkel bíró ipar hanyatlik az Alföldön. Ebből azonban nem azt a következtetést célszerű levonni, hogy ilyen bedolgozó, függő helyzetű, alkatrészellátást, vagy bér munkát végző üzemeket nem érdemes létrehozni. Ellenkezőleg, valószínű, hogy az ilyen típusú tevékenység — az exportban is — erősödni fog nemcsak az Alföldön, hanem az egész magyar gazdaságban. A kulcskérdés az, hogy kihez, milyen piachoz kapcsolódik az adott tevékenység. Új perspektivikus piacokhoz, fejlődőképes profilokhoz való bedolgozási kapcsolatokat kell teremteni, miközben tudomásul kell venni, hogy ez a függő tevékenység sokkal inkább ki van

téve a konjunkturális ingadozásoknak. A bedolgozás, a beszállítás nyugati típusú vállalatoknál a fő tevékenységhez képest is egyrészt nagyobb szállítási fegyelmet, alkalmazkodóképességet igényel. Mindezt vállalni kell, amíg nem vagyunk képesek önálló piaci fellépésre. A teljes kiszolgáltatottság oldható a tulajdoni önállóság növelésével is. A nyugati bedolgozó, alkatrész-előállító kis- és középüzemek rendszerint önálló cégek, amelyeket tartós szerződéses kapcsolat köt a nagyvállalathoz. Végül a mezőgazdaságtól teljesen távol álló tevékenységeknél nem célszerű megújítani a mezőgazdasági alaptevékenységgel való szervezeti és pénzügyi összekapcsolást. A tapasztalat ugyanis azt mutatta, hogy az alaptevékenység egyre ráfizetésebbé válása elszívta a melléküzemágak, kiegészítő tevékenységek jövedelmét, majd a mezőgazdasági üzem pénzügyi ellehetetlenülése maga után vonta az ipari tevékenységek felszámolását is. Ezeket az üzemeket tehát — ha nem élelmiszerfeldolgozásról van szó — önállóan kell megszervezni, ami természetesen nem zár ki munkaerő- és más típusú kooperációkat.

Az Alföld települései többségének jövője tehát a mezőgazdaság mellett a kis- és középüzemi — belföldre, vagy külföldre irányuló — bedolgozó, beszállító ipar lehet. Enélkül a települések problémái nem oldhatók meg, az adottságok pedig nagyrészt rendelkezésre állnak. Magyarország még nincs a dezindusztrializáció szakaszában, csak egyfajta torz orientációjú és elavult struktúrájú ipar omlott össze. Ipar nélkül, még egy dinamikus szolgáltatásfejlesztés mellett is, az Alföld népsűrűségének (agrárnépsűrűségének, 2. ábra) felére kellene csökkennie. Éppen ezért nem az a kérdés, hogy kell-e ipari munkahelynövekedés, vagy nem, hanem az, hogy milyen struktúrájú ipari munkahelynövekedés támogatandó. Minimális cél, hogy az ipari foglalkoztatást felhozzuk a nyolcvanas évek elején egyszer már elért színvonalra. Ez a mai szinthez képest 130 000 többletmunkahelyet jelent, természetesen a korábbtól lényegesen eltérő struktúrában. A bedolgozás mellett fokozatosan ki kell alakítani azt a néhány pontot, ahol önálló fejlesztési, termelési és piacépítési tevékenységekre vállalkozhatunk. Az Alföldnek akkor van esélye, ha az új és legmodernebb tevékenységekbe kapcsolódik be, ahol a konkurrenszekhez képest még nincs reménytelen elmaradásban. E profilok kialakításában szilárdan építeni kell az Alföld két tudományos-kulturális "innovációs" centrumára, Szegedre és Debrecenre, amelyek megteremthetik az alapjait az ilyen típusú tevékenységnek. Ez nem jelenti azt, hogy a kapcsolódó ipari tevékenységeknek is e városokba kell koncentrálniuk. A még potenciális és reményt hordozó profilok a következők lehetnek. Szeged biológiai kutatóbázisán a biotechnika, a biológiai iparok fejlesztése, csatlakozás azok legújabb irányzataihoz. Lényegében ugyanez lehet az egyik szerepköre Debrecennek is, részben az egyetemek, részben a két gyógyszer-gyár (Biogál, Alkaloida) bázisán. Debrecenben van ezenkívül bázisa az oktatási és egészségügyi technológiák, rendszerek előállításának is. A jövő döntheti el, hogy az ATOMKI bázisul szolgálhat-e például egy nukleáris (műszer) iparnak. Szükség van egy, a mainál némileg kisebb, de az Európai Közösség normáihoz alkalmazkodó, magasabb minőségi, higiéniai, esztétikai és csomagolási, marketing követelményeket kielégítő élelmiszeriparra is. A ruházati és textilipar termelése és létszáma

2. ábra.



— az európai trendet követve — valószínűleg jelentősen csökkenni fog. A fa- és fafeldolgozó ipar — az erdélyi és kárpátaljai kooperációra építve — akár növekedhet is. A tradíciókkal rendelkező nyomdaipar - átmeneti nehézségek után és átalakulva - valószínűleg megőrzi pozícióit.

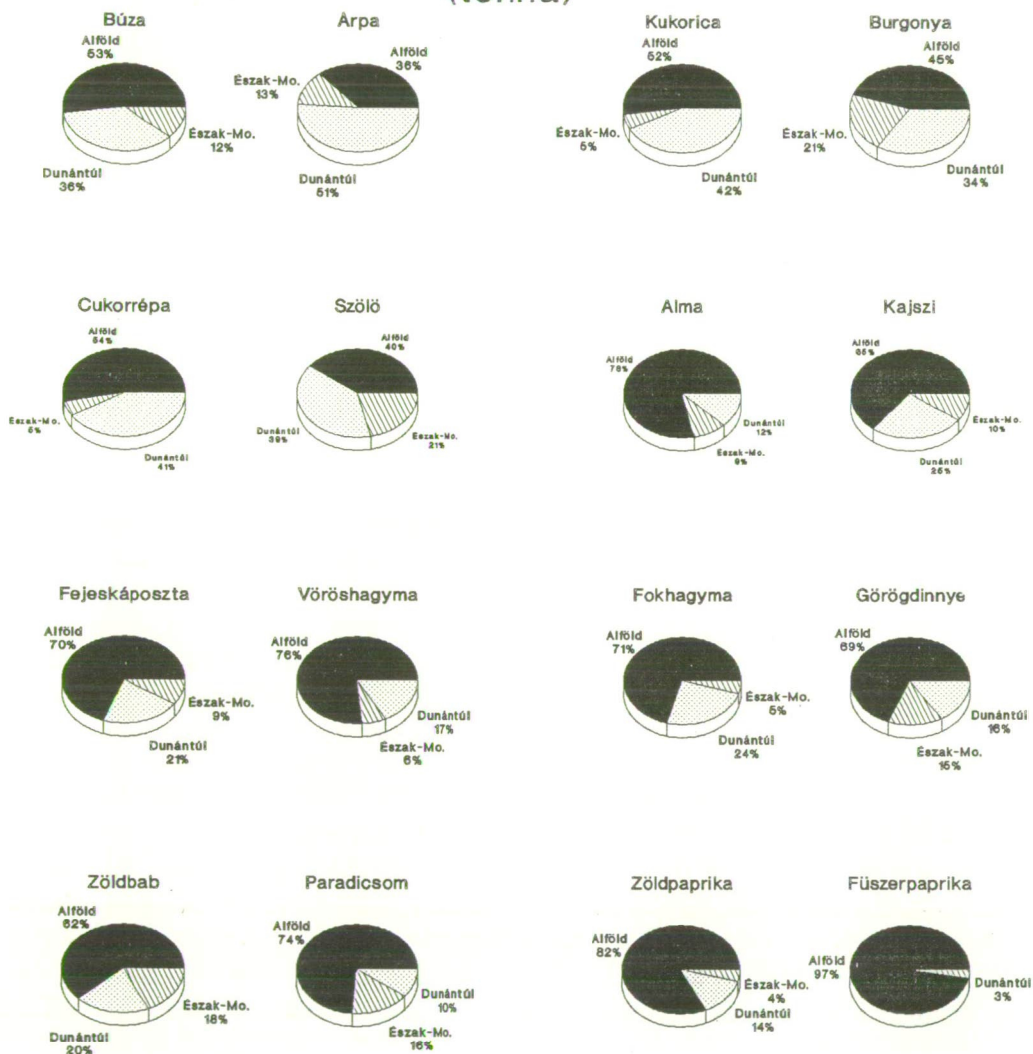
A mezőgazdaság tekintetében még bonyolultabb és nehezebben felvázolható jövőkép adható. Az Alföld egyes, hagyományos mezőgazdasági kultúrákban kiemelkedő jelentőségét kell megőrizni elsődlegesen (3. ábra). Abból a történelmi tapasztalatból kellene kiindulnunk, amikor az alföldi paraszti termelési hagyományok hagyományok szervesen összekapcsolódtak a fajtanemesítés tudományával és államilag szervezett és támogatott kereskedelemmel. Az agrárkutatások mai rendkívül kedvezőtlen pénzügyi helyzete miatt azonban még tovább lazulhatnak, csökkenhetnek a fajtanemesítés, a kutatás és a termelés közötti kapcsolatok.

A másik fő iránynak a termelési-értékesítési lánc újraszervezését kell tekintelnünk, különösen megerősítve az állami szerepvállalást a márkacikkek felvásárlásában, fogalmazásában és exportjában, külföldi propagandájában és márkavédelmében. A természeti környezet előző fejezetben taglalt átlakulásával párhuzamosan kiemelt jelentőségűvé válhat a mezőgazdasági termelés fajta és technológia kutatásainak megerősítése.

Az alföldi agrárfejlesztésnek két főbb alternatívája lehetséges. Az egyik szerint határozott megkülönböztetést és egyben területi felosztást kell végrehajtani a kedvezőbb produktivitású, továbbra is intenzív mezőgazdasági felhasználású területek és az egyéb területek között. Ezek szerint lennének olyan mezőgazdasági tájkorzetek, ahol továbbra is a termelés, a hatékonyság és jövedelem maximalizálása lenne a cél. A korábbi mezőgazdasági terület más részei alternatív felhasználásra kerülnének: alacsony intenzitású mezőgazdaság, szabadidő területek kialakítása (vadgazdálkodás), erdősítés, gyepesítés, vízfelületek létrehozása jelenthetné a megoldást. E területek termelékenysége és jövedelmezősége természetesen alacsonyabb lenne és ezért alapvetően környezeti, tájvédelmi céllal a belföldi célú agrártámogatás e területekre összpontosulhatna. Tekintettel arra, hogy ezen alternatíva megvalósulása esetén az Alföld területének valószínűleg az országos átlagnál nagyobb hányada esne az első, az intenzív mezőgazdasági kategóriába, ezért ezen alternatíva esetén az alföldi szántóterület-csökkenés az országos átlagnál kisebb lenne, és az Alföld aránya az országos agrártermelésben nem csökkenne, esetleg növekedne is. A második alternatíva szerint lényegében az egész mai mezőgazdasági terület — bizonyos marginális területek kivételével — továbbra is alapvetően mezőgazdasági hasznosítású lenne. Ugyanakkor mindenütt a mainál szigorúbb tájvédelmi és környezeti követelményeket alkalmaznának, így a mezőgazdasági terület és a termelés mindenütt — kisebb mértékben, de többé kevésbé egyenletesen — csökkenne. A mezőgazdasági terület csökkenése tehát nem makroszinten, hanem mikroszinten, az egyes gazdaságok, települések területén belül következne be. Paradox módon ez az Alföldön egészében nagyobb mezőgazdasági területcsökkenéssel járna, mivel ilyen tervezett feladatmegosztás nélkül a keresletcsökkenés-

3. ábra. Az Alföld szerepe néhány főbb mezőgazdasági termék termelésében

Termények termésmennyisége (tonna)



nek a "spontán" termeléseszkökenésnek nagyobb hányada érintené az Alföldet. A gazdasági racionalitás inkább az első alternatíva mellett szólna és bizonyos környezeti, tájvédelmi szempontok szerint is ez lenne a kedvezőbb. Ugyanakkor társadalmi szempontból további súlyos feszültségekkel járna. Jelentős differenciálódást idézne elő a földértékekben, felgyorsítaná a népesség mozgását, fokozott követelményeket támasztana az alföldi társadalom adaptációs képességével szemben. A második alternatíva tisztán gazdasági szempontból kevésbé racionális, ugyanakkor társadalmi szempontból végrehajthatóbb és valójában a mai társadalmi folyamatok ezt az alternatívát látszanak megvalósítani. Az összes tényezőt mérlegelve tehát a második alternatíva megvalósulásának tulajdoníthatunk nagyobb valószínűséget és a további koncepcióalkotó munkát lényegében erre kellene alapozni. Ez természetesen nem zár ki meghatározott differenciálódást az egyes területek között, de kizárja nagyobb térségekben a jövedelemtermelő mezőgazdasági tevékenységgel való teljes felhagyást.

A földhasznosítás változásai és az agrárátalakulás területi differenciálódása a következő főbb tipusterületek szerint következhet be a közeljövőben:

- erősen extenzív szántóföldi hasznosítású, koncentrált településhálózatú, kevés zöldterülettel rendelkező agrártájak: Jászság, Hajdúság, Kunság és Békés megye, valamint Csongrád megye tiszántúli területei, Bács-Kiskun megye Duna menti része Észak-Bácskával együtt;
- Szabolcs-Szatmár megye és Bács-Kiskun megye homokhátsági területei Pest megye alföldi övezetével összefüggően olyan alföldi agrárregiót alkothatnak, ahol az intenzív, kertes kultúrák (gyümölcs, szőlő, zöldségfélék) mellett a zöldterület (erdő és rét-legelő) is jelentős területet foglal el. A településhálózatuk igen differenciált a tanyáktól a kis falvakon és a volt mezővárosokon át a középvárosokig viszonylag jól kiépült településhierarchia jellemzi területüket. Ezek az intenzív agrárkultúrával rendelkező alföldi területek az előbbi kategóriánál kedvezőbb földhasználati helyzetben vannak és lehetnek a jövőben is. A legnagyobb gondot a tömegtermelésre kiépített szőlő- vagy gyümölcssterületek fenntartása, illetve hasznosítása jelentheti;
- a Hortobágy, a Közép-Tisza-völgyi települések és a Körösvidék határmenti övezete olyan agrártér, amelyben az extenzív (rét, legelő és részben szántó) jelleg az uralkodó, gyér településállománnyal, de az idegenforgalom vagy a tájvédelem szempontjából számottevő lehetőségekkel (Tisza-völgy, Hortobágy, stb.).

Összességében azzal számolhatunk tehát, hogy a fenti tipusterületeken a következő húsz évben több tízezer hektárral fog csökkeni a szántóterület. Ennek legnagyobb része gyepterületté alakulhat (vissza), kisebb részén erdősítés történhet. A kertterület aránya az elért magas szinten maradhat, a gyümölcsös pedig csökken, a hetvenes évek szintjének felére esik vissza. A gyümölcsössterület — alapvetően a külföldi kereslet csökkenése következtében — különösen a Nyírség-

ben és a Duna-Tisza közén csökken és itt döntően a területek erdősítése jöhet szóba.

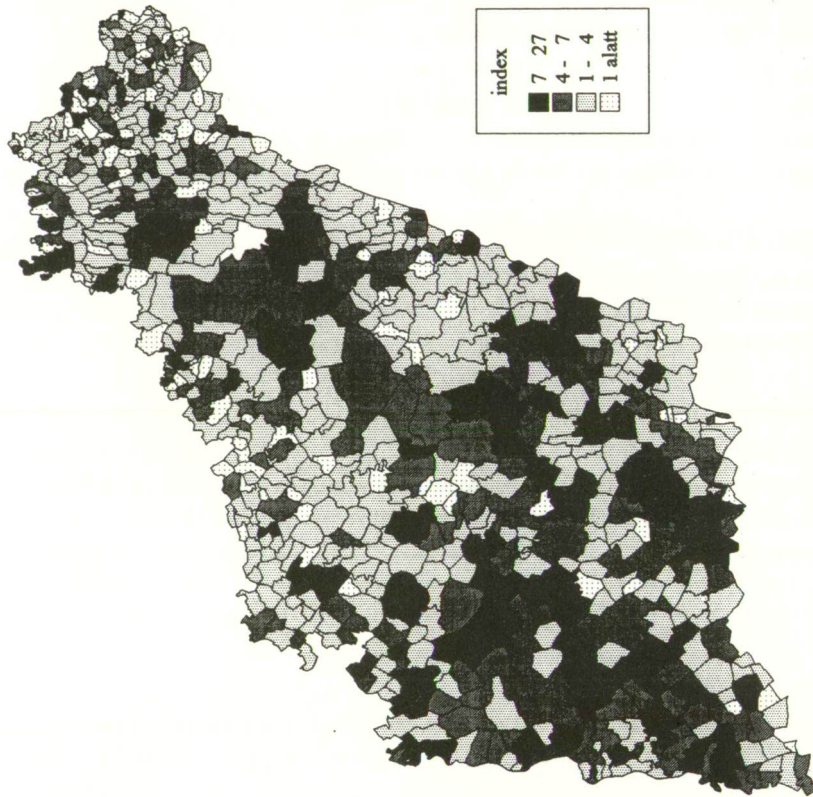
A szőlőterület már az elmúlt két évtizedben is gyorsan — húsz év alatt mintegy felére — csökkent. A jövőben további 30-40 százalékos csökkenéssel számolnak prognózisok. Tekintettel arra, hogy az alföldi szőlőterület 3/4-e a Duna-Tisza közén van, a csökkenés is nyilvánvalóan e tájegységet érinti a legérzékenyebben. Az erdőterület aránya tovább nőhet, a korábnál némileg kisebb ütemben. A következő két évtizedben ezért évtizedenként 60-70 ezer ha erdőterület növekménnyel számolunk az Alföldön, és ezzel 2010-re az erdősültség elérheti az Alföld területének 15%-át. Az eddig elmondottak így a már kialakult korábbi tendenciák — gyorsabb vagy lassúbb — folytatódását jelentik.

A kül- és belterületek viszonyai is változni fognak. A külterület tulajdonváltásával egy átmeneti visszaesés után fokozatosan felértékelődik a föld, különösen akkor, ha a földhasználat is tisztes egzisztencia megteremtésére lesz alkalmas. A külterület új tulajdonviszonyai megnehezítik majd a települések horizontális terjeszkedését és azt a gyakorlatot, hogy a növekvő területigényt újabb és újabb külterületi földek belterületbe vonásával elégitik ki. Az új parasztgazdaságok aligha lesznek képesek viszont a mai méretű belterületi telkeken működni. A gépesítés, a nagyobb állatállomány és termékraktározás, valamint az ehhez kapcsolódó elsődleges feldolgozás terület- és infrastruktúra igénye nagyobb, mint a hajdani parasztgazdaságoké volt. Másrészt olyan környezeti konzekvenciái is lesznek, amelyek konfliktusokat teremthetnek a falusi lakókörnyezetben.

Összeségében az Alföld gazdasági bázisa olyan helyzetbe jutott, hogy mai kapacitásával nem képes mai népességét eltartani. Mind az ipar fejlesztése, mind a mezőgazdaság fentebb vázolt átalakulása egyszerre szükséges ahhoz, hogy a régió gazdasági eltartóképessége hosszabb távon javulhason. Ebben főszerep juthat az új vállalkozási formáknak és azok közvetett területfejlesztési hatásainak is. (4.ábra)

4. ábra.

A társas vállalkozások ezer főre jutó száma az Alföldön, 1992



3. AZ INFRASTRUKTÚRA ÉS A TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

A régió infrastrukturális elmaradottsága történelmi léptékű, s ebből következően a jelenlegi átalakulás csak újra rávilágított arra az alapvető tényre, hogy felszámolása nélkül nehéz bármilyen regionális fejlesztést vagy gazdasági fellendülést várni. Alapvetően különböznek viszont ezen általában vett elmaradás tekintetében a hálózati infrastruktúra illetve a lakossági vagy települési infrastruktúra egyes elemei, sőt a közöttük levő térségi differenciák is nagyon erősek.

Az országos nagyhálózatokat tekintve és összességében az Alföld igazból nincs elmaradva a többi országrészről. Az Alföld vasúti fővonalai teljesítményükben és technikai felszereltségükben is eléri az ország más részeinek színvonalát, s szinte létesítésük óta jelentős településfejlesztő, -éltető és -fenntartó tényezőnek bizonyulnak. Hatásaiban annál kedvezőtlenebb volt az amúgy is hátrányos helyzetű agrártérségek vasútjainak megszüntetése, nem is beszélve e folyamat tervbe vett folytatásáról, amely tovább növelheti e térségek gazdasági szerepének kiüresedését, lecsúszását. Igen hátrányosnak minősíthető viszont a hálózat erős főváros-centrikussága, s az, hogy a távolsági összeköttetéseket hordozó fővonalak által nem érintett területek igen nagy, összefüggő térségeket képeznek, mind az Észak- és Közép-Alföldön, mind a keleti határ mentén, vagy a Dél-Tiszántúlon egyaránt.

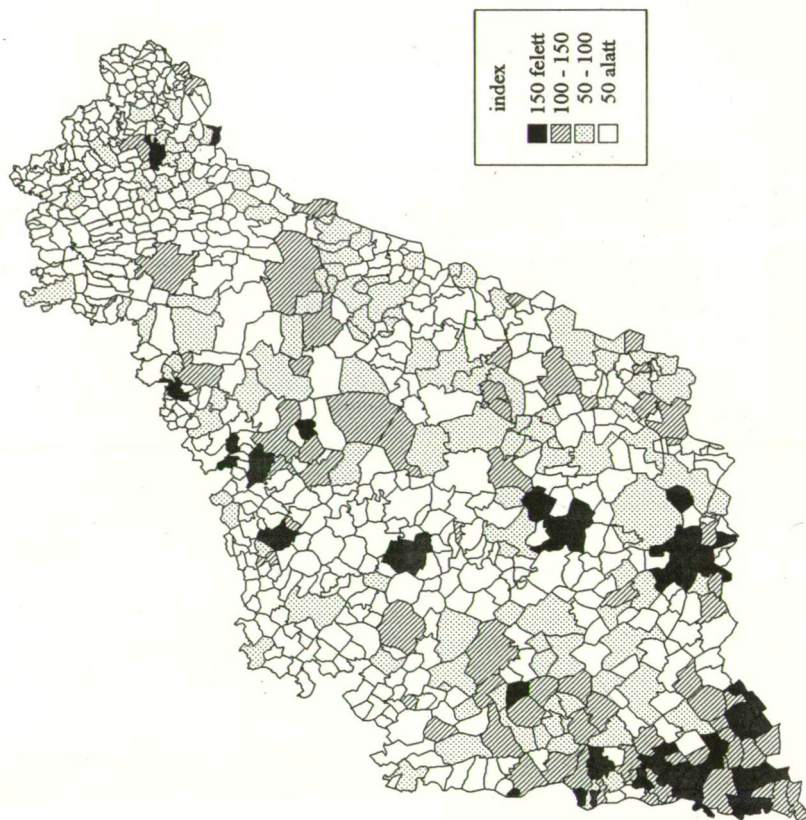
A közúthálózat — a településszerkezet miatt is — jóval ritkább az Alföldön. A főútvonalak terhelése és balesetveszélyessége viszont rendkívül gyorsan növekedett az elmúlt másfél évtizedben. Ezt csak fokozta a jugoszláv háború miatt a keleti és délkeleti alföldi határszakaszokra kényszerűségből áttévődött nemzetközi tranzitforgalom. A vasúti fővonalakhoz hasonlóan az alföldi közúthálózat sem biztosít megfelelő transzverzális összeköttetési lehetőséget az ország nyugati területeivel. Emellett súlyos hátrány az is, hogy az alsóbbrendű utak igen gyenge minőségűek, s az összalföldi útminőségi átlag még csak lazán sem korrelál a különböző területek gazdasági potenciáljával, jövedelemviszonyaival, vagy éppen az előző fejezetben vázolt gazdasági fejlesztésekhez szükséges előfeltételekkel.

A közúti közlekedési infrastruktúra fontosabb elemeinek együttes számbavételével előállított komplex mutató alapján csak Csongrád megye helyzete jobb az országos átlagnál (a rangsorban 7.), míg a többi alföldi megye rendre az országos rangsor második felében helyezkedik el. (Bács-Kiskun 10., Jász-Nagykun-Szolnok megye 11., Pest a 16., míg az utolsó három helyet Hajdú-Bihar, Békés, Szabolcs-Szatmár megye foglalja el.) Ez alapján egyértelműen megállapítható a régió közúti közlekedési minőségének elmaradottsága.

Hasonló megállapításra juthatunk akkor, ha a telefonellátottságot vizsgáljuk. E téren — különös tekintettel arra, hogy a távbeszélő infrastruktúra révén hozhatók működésbe a faxok, és más szöveg- és adatátviteli rendszerek is — a közelmúlt fejlesztései ellenére, az Alföld feltűnően leszakadt a többi országrészről, s magán a régión belül is nagy differenciák figyelhetők meg (5. ábra).

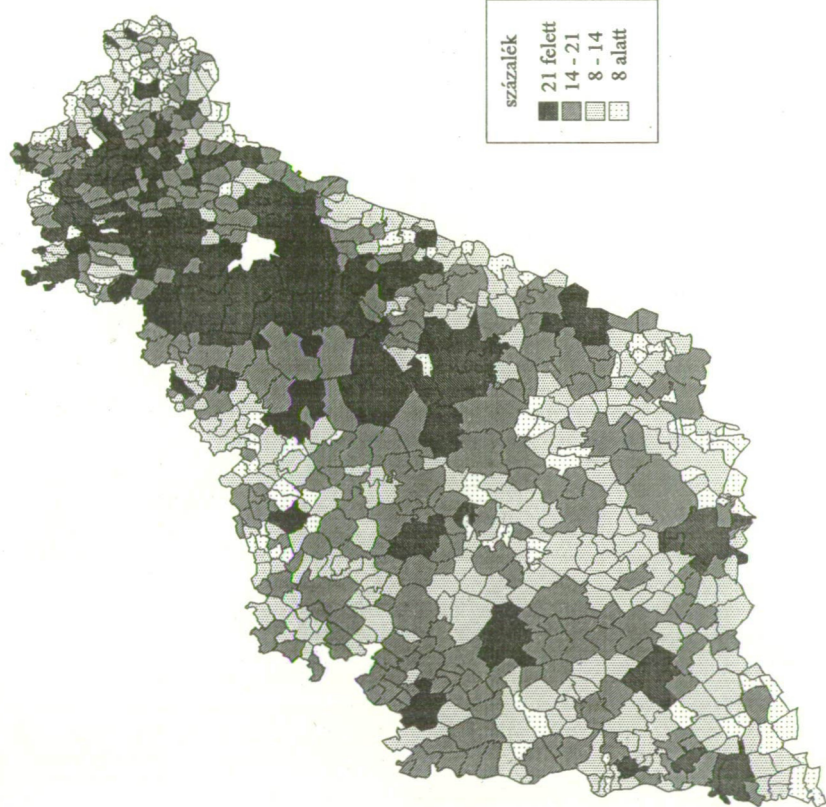
5. ábra.

Ezer főre jutó távbeszélő főállomások száma az Alföldön, 1992



6. ábra.

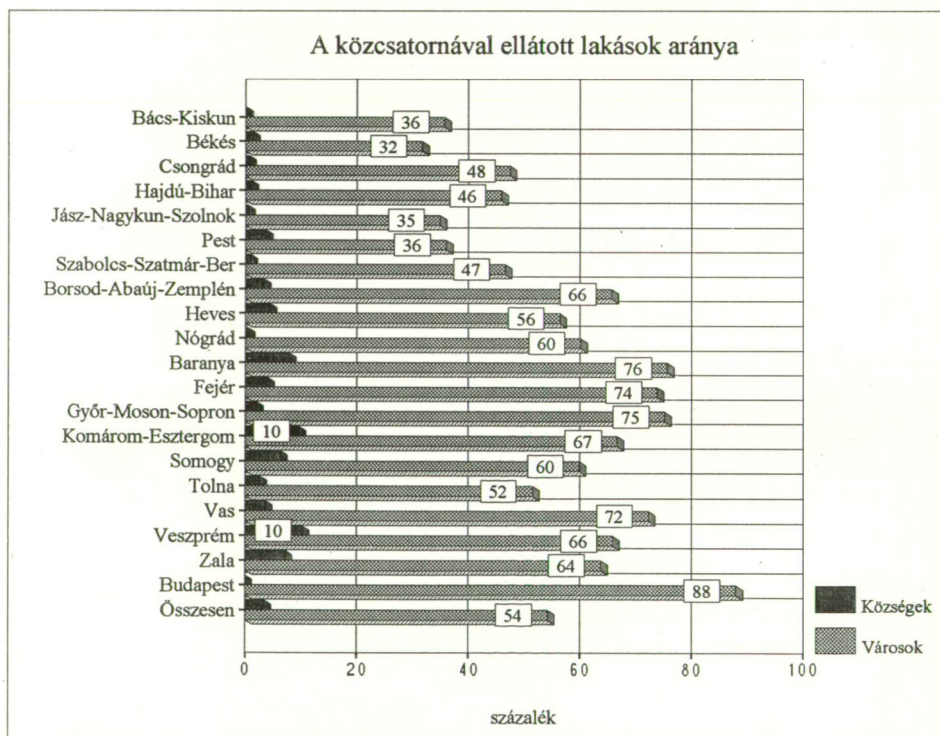
Az 1980-89 között épített lakások aránya az Alföldön



A vezetékes energiarendszerek (gáz- és távvezeték hálózat) tekintetében — összefüggésben a keleti beszerzési főirányokkal — az Alföld viszonylag kedvező helyzetben van.

Némileg más a helyzet a lakossági infrastruktúra egyes tényezőinek változásait tekintve. A lakásviszonyok és a közművesítettség terén, jelentős időbeli és térbeli késéssel ugyan, de a régió hátrányai mérséklődtek. A lakásépítés üteme még a nyolcvanas évtizedben is meglehetősen gyors volt (6.ábra). Ennek következtében e tényező szerint az Alföld lakásállománya ma viszonylag fiatalosabb, egészségesebb. Ez is mintegy indokul szolgálhat egyébként a fejlesztésekhez, mert a lakosság közismerten alacsony mobilitási készségét tekintve ez a lakásállomány jelentős nemzeti vagyónrészt is jelent.

A közműves ellátottság terén viszont, az igen alacsony szintről induló látványos fejlődés ellenére is még mindig nagyon erős az elmaradottság. A környezetvédelem szempontjait is figyelembe véve különös fontosságú a közműolló nyitottságának mértéke, amely lényegében csak a megyeszékhelyeken és néhány városban közelíti meg a kívánatos, 1-hez közeli értéket. Van ahol a vízvezetékkel ellátott lakások száma 10-15-ször nagyobb, mint a közcsonatnába is bekapcsoltak aránya. Összességében az alföldi lakások háromnegyedéből távozó szennyvíznek csak egyharmada van bekötve a szennyvíztelepekhez is csatlakozó közcsonatna-hálózatba (7.ábra).



A kommunális és közösségi infrastruktúra képét tekintve ismét ellentmondásos kép rajzolható. Az oktatási és művelődési infrastruktúra az 1990-es évek elejére számított összevont színvonala alig marad el az országos átlagoktól. Mind az óvodai, mind az általános és középiskolai ellátottság kiegyensúlyozott. A legrosszabb a helyzet a szakmukásképzésben, amelynek megújításra váró képzési szerkezete nem felel meg a nagyrégió egésze várható igényeinek, hasonlóan a felsőoktatáshoz és a kutatáshoz.

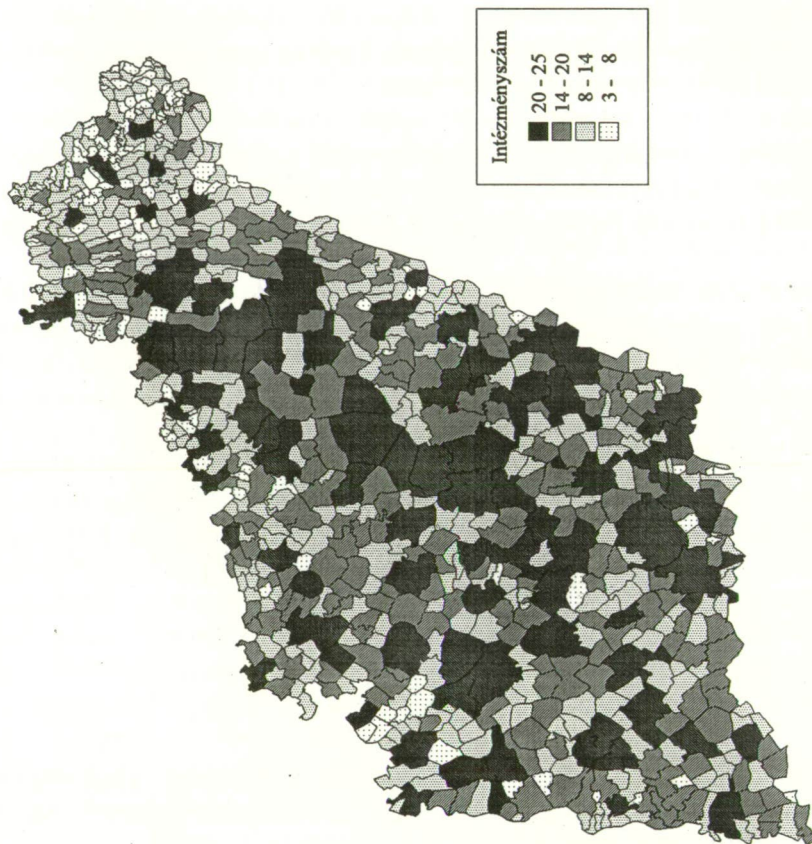
A kereskedelmi és idegenforgalmi infrastruktúra változásai is viszonylag kedvezőek voltak, de igen erős városi koncentráció jellemezte ezt folyamatot is. Az egész Alföld településméretezettsége következtében a viszonylag fejlett intézményhálózat jó alapot és nagy lehetőséget jelenthet egy alulról építkező, ezen adottságokkal messzemenően számító regionális fejlesztés szempontjából. Ha a Központi Statisztikai Hivatal települési alapellátottságának az adatait térképen ábrázoljuk ennek markáns igazolását kapjuk (8. ábra).

Területi és települési bontásban tekintve az infrastruktúrát, hiánya nagyban akadályozza a hatékony térbeli struktúrák kialakulását, nehezíti a termelési tényezők térbeli mobilitást, s végül igen kemény akadálya lehet a gazdasági alkalmazkodásnak, a lokális és regionális piaci integráció kialakulásának.

A településrendszert tekintve a közelmúlt kutatásainak eredményeiből az állapítható meg, hogy a korábbi évtizedek során a régió településállománya egyre sokoldalúbbá vált, rendszere pedig egységesült. Ma sokkal jobban hierarchizált és

8. ábra.

A települések intézményellátottsága az Alföldön, 1990

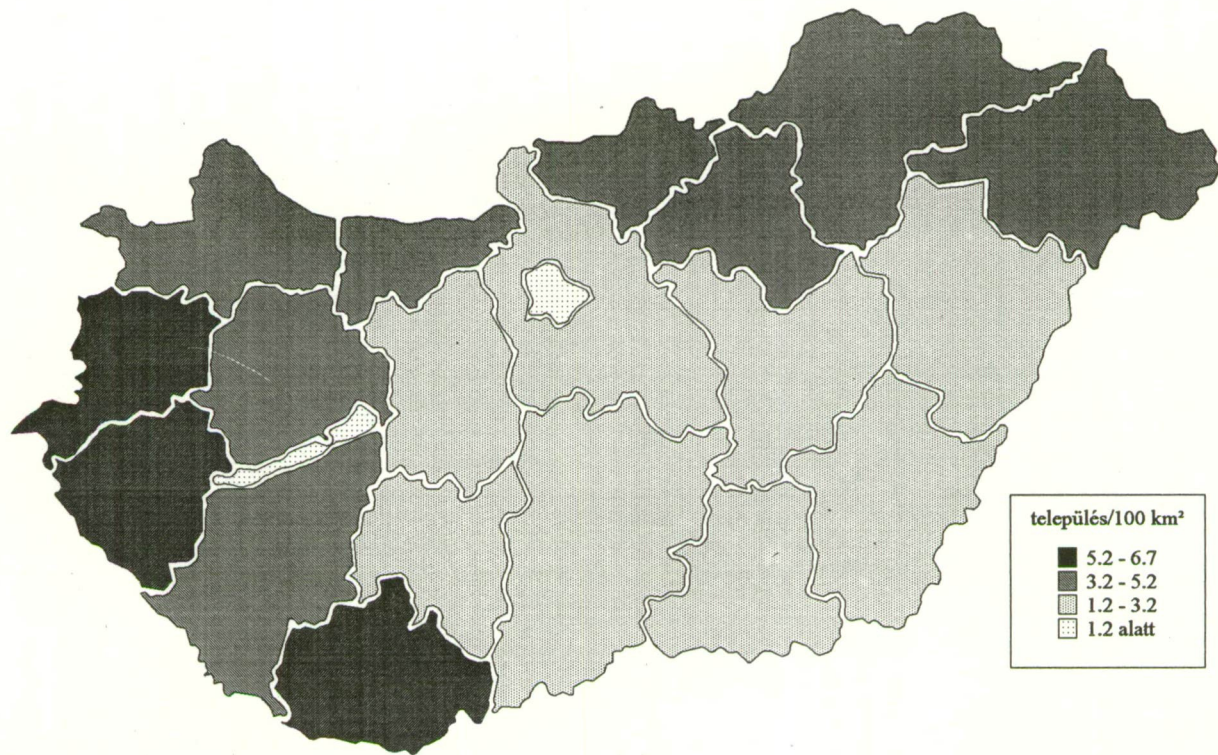


tagolt településrendszere van az Alföldnek, mint korábban bármikor. A hagyományos és laza textúrájú települési szerkezet már a XIX. század vége óta folyamatosan ebbe az irányba változik. Jellegzetes, országos léptéket tekintve is jelentős nagyvárosi centrumok alkultak ki, több települést szorosan magukhoz kapcsoló agglomerációs gyűrűkkel. Kiemelkedő volt továbbá a megyeszékhelyek gyors, de ellentmondásoktól sem mentes urbanizációja. Átalakultak, sajnos nem mindig előnyükre, a sajátos térségeket formáló és egymással minimális településközi munkamegosztási kapcsolatban levő korábbi mezővárosi város csoportok is (Nagykun és Hajdú városok). Részben a városhiányos területek felszámolását célzó fejlesztési beavatkozások nyomán számottevő kisvárosfejlődési/fejlesztési hullám is lezajlott. Az urbanizáció következtében — most nem tekintve annak szigorú, a városok belső fejlődését is reprezentáló minőségi kritériumrendszerét — az Alföld felzárkózása kétségtelen tényekkel bizonyítható.

Kevésbé volt sikeres az alföldi településrendszer térszerkezetileg lazábban kapcsolódó falusi térségeinek, óriásfalvainak, vagy a tanyáknak az átalakulása. Maradandó következményekkel járó, halmozottan hátrányos helyzetű, határmenti és belső periférikus rurális térségek is létrejöttek.

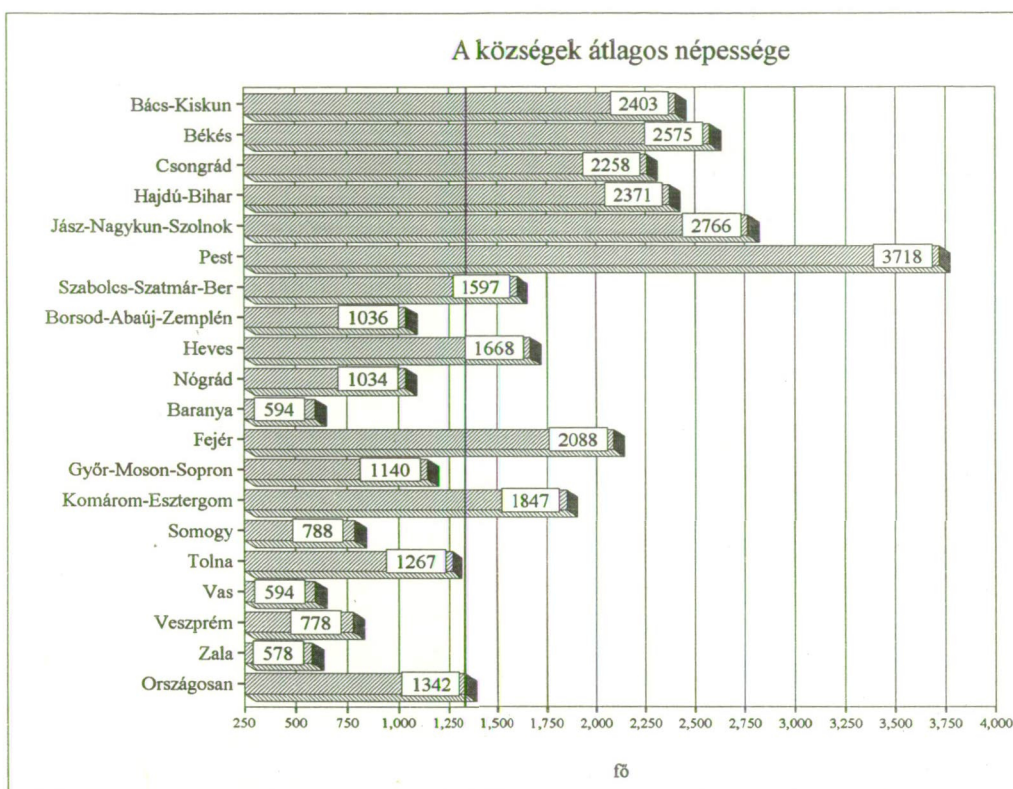
Az Alföld településállományának nagyság szerinti megoszlása, gyökeresen eltér az ország más részeitől. A településsűrűség, különösen a közigazgatási beosztás szerint nem is mért szórványok megszűnésével, alacsony — az átlagos településméret pedig több, mint kétszerese az országos átlagnak (9. és 10. ábra). Ebből is következik az, hogy az Alföldön összességében eredménytelenek maradtak a "kaptafaszerű" fejlesztési beavatkozások. Hatásuk elsősorban a települések korábbi belső szerkezetének erőteljes szétbomlásához, vagy az indokoltnál több közigazgatás összevonás révén a térbeli kapcsolatok erősebb szétziládódásához vezettek. A kutatási program során vizsgált alföldi terület 757 településének kevesebb, mint tíz százaléka növelte csak népességszámát az utóbbi évtizedben, 69-é stagnált, s az országos átlagot meghaladó arányú volt a csökkenő, illetve erőteljesen csökkenő települések száma. Megindult tehát e régióban is az aprófalvasodás, ami részben a közepes méretű és periférikus fekvésű falvak több évtizede tartó folyamatos népességfogyásának az eredménye, részben a tanyás térségek külterületein keletkezett új, zárt beépítésű, csoportos falusi települések önállósodásának a következménye. A települések átalakulási folyamatai sajátosan új irányokat vettek az önkormányzatosság bevezetésével. Nőtt a területi dezintegráltságuk, a korábbi, nagyrészt adminisztratív úton szabályozott kapcsolatrendszereik szétestek, a települések befelé, saját szinte kizárólag saját problémáik sürgető megoldása felé fordultak, felbukkantak a korábban igen nagy hagyományú települési identitások is. E rövid, három-négy éves átmeneti időszakban még nem következtek be gyökeresen új folyamatok, s elsősorban a társadalmi, foglalkoztatási problémák növekedése, majd érzékelvén a települések térbeli integrációjának hiányát, a kistérségek szerveződése vált jellemzővé.

A 100 km²-re jutó települések száma megyénként



9. ábra.

10. ábra.



Összességében az Alföld településrendszere képes lehet új modernizációs változások fogadására, kérdés, hogy ezek milyen forrásból, s hogyan jutnak el hozzánk.

Az infrastruktúra- és a településhálózat-fejlesztés jövő tendenciáit tehát nem könnyű felvázolni. Az infrastruktúra fejlesztése körében elsősorban a kormányzati, tehát nagytérégi, településeket összekötő hálózatokat fejlesztése szükséges. A vasúti és közúti magisztrálék versenyében az Alföld és egyben az ország nagytávlatú érdekeinek megfelelően, a vasútnak kell prioritást adni. Vasúti fővonalaink rekonstrukciójával (második vágánypár építésével, a Püspökladány-Biharkeresztes, Tiszatenyő-Lökösháza, Budapest-Kelebia vonalon részben a villamosításuk befejezésével, részben a felépítményük megerősítésével, korszerű forgalombiztonsági és jelzőrendszerek kiteljesítésével), megfelelő gördülőállománnyal teljesítményüket olyanná kell növelni, hogy nemcsak a belföldi szállítási igényeknek tudjanak megfelelni, de a tranzit szállítási kötelezettségünknek is eleget tehessenek, főként az ÉNy-DK-i irányú nemzetközi kamionforgalom egy részének villamosított vasútra terelésével.

Az Alföld közlekedési hálózatának alapstruktúrája szélsőségesen fővároscentrikus, mind a vasúti fővonalak, mind a jelenlegi autópályák és főközlekedési útvonalak tekintetében. Ennek oldására, a Dunántúllal és Észak-Magyarországgal való közvetlen hatékony kapcsolat megteremtésére mindenképpen szükség lenne. A Dunántúllal való közúti kapcsolat javítása érdekében legalább még egy hidat kellene építeni a Dunán. Az alsóbbrendű úthálózat kiépítését, szilárd burkolattal ellátását meg kell gyorsítani, mivel közlekedésbiztonsági szempontból is veszélyes mértékűvé vált a gyorsan növekvő autópark és az elhanyagolt, rossz minőségű közúthálózat ellentmondásának következménye. Különösen Bács-Kiskun, Békés, Csongrád és Pest megyékben sok a tennivaló e téren. Jász-Nagykun-Szolnok megyében a hálózat szerkezetében is változtatásokra van szükség, mert igen rosszak a keresztirányú kapcsolatai.

Az Alföld vízi útjait is jobban ki kellene használni. A vízi szállítás nemcsak a fajlagos költségek, hanem a környezet szempontjából is a legkedvezőbb szállítási mód lehetne. Azonban csak megfelelő kiegészítő infrastruktúrákkal (közúti, vasúti csatlakozást, értékvó árutárolást, nyersanyagfeldolgozást, vízi járművek telettétését, javítását lehetővé tevő kikötőkkel, idegenforgalmi-vendéglátóipari, kereskedelmi infrastruktúrával kiegészítve, logisztikai alapon megszervezett szállítási lánc működése mellett, és folyamatos marketingtevékenységgel segítve) válhat igazán életképessé. A Tiszán ebben az évszázadban végbement forgalomcsökkenés mértéke a hasonló nagyságú és jelentőségű folyók között példátlan. Ezért a megfelelő tarifa alkalmazása mellett a hajózást fizikailag is segítő műszaki munkálatokkal is kell segíteni. Bármennyire is kívánatos lenne a már régen megálmodott és több nyomvonalváltózatban tervezett Duna—Tisza-csatorna, megépítésére még a következő évtizedekben sem lehet számítani.

Az Alföld kedvező földrajzi adottságait a légi közlekedéshez ki kell használni. Realizálására bizonyos potenciált jelenthet az egykori szovjet repülőterek hasznosítása. Debrecen mellett nemzetközi teher- és utasszállító repülőteret lehetne berendezni, amely nemcsak ÉK-Magyarországot, de Kárpát-Ukrajnát és É-Erdélyt is kiszolgálná. A belföldi légi közlekedés kisebb gépekkel a nagyobb városok (Nyíregyháza, Szeged, Békéscsaba, Kecskemét, Szolnok) között infrastrukturális oldalról megoldható lenne, hiszen valamilyen tulajdonú illetve célú repülőtér több városban rendelkezésre áll, csak berendezésüket és üzemeltetésüket kell megoldani, akár a magyar légierővel közös használatban is.

A távbeszélő-ellátottság javítása elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg, Pest és Jász-Nagykun-Szolnok megyében a legsürgetőbb.

Fokozódni fog a szerepe a térségi vízellátó rendszereknek is.

A településhálózat átalakulásának tendenciái szoros kapcsolatban állnak az infrastruktúra fejlesztési igényekkel. Az intézményellátottság vonatkozásában az egészségügy és oktatási intézmények korszerűsítése, felújítása lenne a közvetlen feladat. A csatornahálózat bővítése, a szennyvízderítők korszerűsítése, kiépítése nemcsak az infrastruktúrafejlesztés, hanem a környezetvédelem érdekében is szükség-

séges. A főközlekedési útvonalaknak a városok beépített területeiről történő kiváltása halaszthatatlan feladatként fogalmazható meg. Prioritásként kiemelendő tennivaló a nagymérvű szemét- és hulladékmennyiség megfelelő elhelyezéséhez, kezeléséhez szükséges feltételek megteremtése, biztosítása.

A szellemi infrastruktúra (itt par excellence a felsőoktatásra és a tudományos kutató-fejlesztő intézményekre gondolunk) még nem tölti be azt az előrevívő szerepet az Alföld nagy részén a terület- és településfejlődésben, amelyet velé szemben a társadalom és a gazdaság gyors átalakulásának, megújulásának, az innovációk terjesztésének követelményei támasztanak. A szellemi élet intézményeinek területi decentralizációja (főváros kontra vidék, Alföldön belül Szeged-Debrecen kontra többi város) az elmúlt fél évszázadban sem tartott lépést a népesség, a termelés és a szolgáltatások területi elhelyezkedésében bekövetkezett változásokkal. Az alföldi települések, különösen városok fejlődését is erősen befolyásolhatja a jövőben, hogy milyen lesz szellemi arculatuk, potenciáljuk. A mennyiségi fejlődésnek a szakmai-tudományági szerkezet kedvező irányba való átalakulásával kell együttjárnia. Kíváncsú, hogy létrejöjjenek a közgazdasági és műszaki tudományok alföldi műhelyei, felsőoktatási bázisai is, a nagytáj speciális igényeire (pl. agrárgazdaságtan, műszer-technika, elektrotechnika stb.) orientáltak, illetve szakosodva. Különös szerepük lehet az Alföld szellemi infrastruktúrájában az olyan kis-közepes városoknak, amelyek sajátos, az agrárvárosokhoz képest "urbánusabb" arculatú, értékes épített környezettel rendelkező, nagy múltú kultúr- illetve iskolavárosok (Gyula, Kálcsa), vagy a mezőgazdasági innovációban kitűnő kutató-adaptáló központok (Szarvas, Karcag, Kecskemét). A szellemi urbanizáció folyamatának elmélyítése, nagyobb távot átfogó, igen megalapozott koncepció kimunkálását és annak elfogadását követően tudatos, következetes megvalósítását igényli az Alföldön.

A városok és vonzáskörzeteik "egészséges" funkcionálása, a középfokú intézményhálózat, a közműellátás, a közlekedési infrastruktúra fejlesztése a legszorosabban összefügg a városok fejlődésével, kiegyensúlyozottabb feltételek közötti működésükkel, regionális szerepük érvényesülésével. Az óriásfalvak infrastrukturális ellátottsági viszonyai fejlesztésének prioritást igénylő feladatai: a hírközlés fejlesztése, a közműves vízellátás kiépítése, az egészségügyi és kereskedelmi ellátás feltételeinek javítása. Aligha lehet vállalkozni arra, hogy a falusi települések infrastrukturális fejlesztési feladatait vázoljuk. Általános érvénnyel azonban — a kialakult helyzetük feszültségforrásainak mérséklése érdekében — ezekben is a hírközlés fejlesztése, az útviszonyok javítása, elérhetőség biztosítása fogalmazható meg.

Az emberekről történő szociális gondoskodás kötelessége mellett, szűkebb értelemben vett gazdasági érdekek is indokolják a tanyai lakosság infrastrukturális ellátottsági viszonyainak javítását (bekötőutak építése, a villamosellátásba történő bekapcsolás, a mobil ellátás megszervezése egészségügyi, kereskedelmi, szolgáltatási vonatkozásban). A tanyákon élő népesség ellátottsági viszonyainak javítása a városok körüli övezetekben a különösen aktuális feladatok között említhető (Kecskemét, Szeged, Nyíregyháza, Szarvas, Békéscsaba stb. esetében).

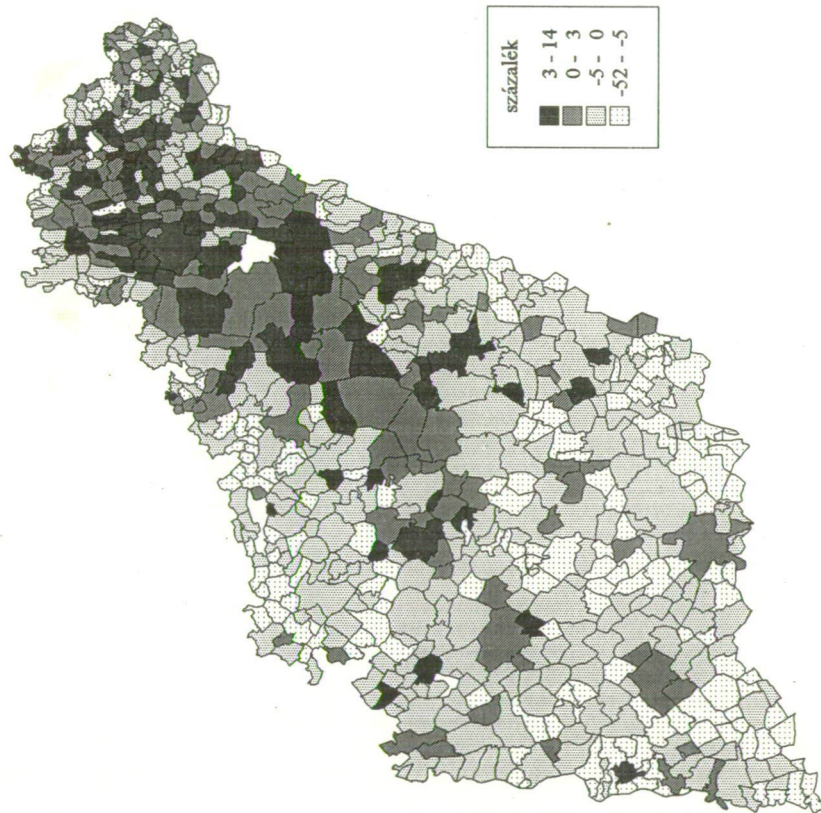
Összességében a településrendszerben a helyi szintű alpinfrastrukturális ellátás intézményeiben meglevő tarthatatlan különbségek, szűk keresztmetszetek felszámolása a legsürgetőbb feladat. E téren főként az elmaradott térségek falvaiban, kisvárosaiban sok a halaszthatatlan teendő.

Az Alföldön is különféle településstruktúrák kialakulásával, fejlődésével lehet számolni. A folyamat erőssége a nagyvárosok, megyeszékhelyek térségében markánsan megfigyelhető. Összefüggő, nagyobb településcsoport alakult ki Szeged, Kecskemét, Szolnok, Nyíregyháza közvetlen vonzáskörzetében. A közép-békési térségben elhelyezkedő településeggyüttes-városcsoport sajátos magyarországi város-régió jegyeit mutatja. Lényegében e folyamat eredményeként kialakuló, fejlődő településstruktúrák az agglomerálódás különböző intenzitású, jellegű, irányú tendenciáját jelzik. E településstruktúrák kedvező feltételeket jelentenek a vonalas infrastruktúra-rendszerek fejlesztéséhez a népesség, a termelés, a szolgáltatások markánsabb térbeli koncentrálódására. Kedvező feltételeket kínálnak a települések az önkéntes alapon történő összefogására, társulására, a szociális infrastruktúra fejlesztésére.

Feltételezhetően tehát az Alföld infrasturkturális elmaradottságának következetes felszámolása vezethet el a településállományban még meglevő értékek, adottságok jobb, a modernizációhoz szükséges kihasználásához.

11. ábra.

Az 1980-89 közötti természetes szaporodás az 1980-as lakónépség százalékában az Alföldön



4. AZ ALFÖLDI NÉPESSÉG ÉS TÁRSADALOM

A kutatási program vizsgálati területén 1990-ben több, mint három millió ember élt. Fontos tény, hogy a régió részesedése az ország népességéből három évtizede folyamatosan csökken, s így 1949 óta az Alföld az ország egyetlen tartósan stagnáló népességű területe.

A régió népesedési és társadalmi folyamatai lényegében másfél évszázada tükrözik a táj természeti-, gazdasági és települési átalakulásának nagy hullámaint illetve azok következményeit, az instabilitásból is következően egyfajta ideiglenességet mutatnak, amelyek növekvő térbeli differenciák szerint jelennek meg az alföldi térben. Ezek a nagy, szinte a népesség egészét, a nagyhagyományú és sokszínű alföldi társadalmat megrázó események (a folyószabályozások, a tanyásodás, Trianonnal az akkori országos átlag feletti fejlettségű Alföld-peremi központok elvesztése, a földosztás és a kollektivizálás, majd a tájidegen és voluntarista falu- és városfejlesztési politika a maga, korábbi fejezetben már bemutatott nagyrészt szervesen iparfejlesztésével) mind súlyosan és többségében előnytelenül hatottak vissza az alföldi társadalom egészséges fejlődésére.

A népsűrűség közismerten alacsony, és a községi népesség csaknem négy évtizede tartó folyamatos — az országos átlagnál mindvégig nagyobb — csökkenésével párhuzamosan tovább csökken. Ugyanakkor a városi népesség növekedése is sokáig elmaradt az országostól, így az egész országra jellemző negatív népesedési tendenciák az Alföld hátrányos helyzetét nemcsak önmagához mérve, hanem az ország egészéhez viszonyítva is tovább erősítették.

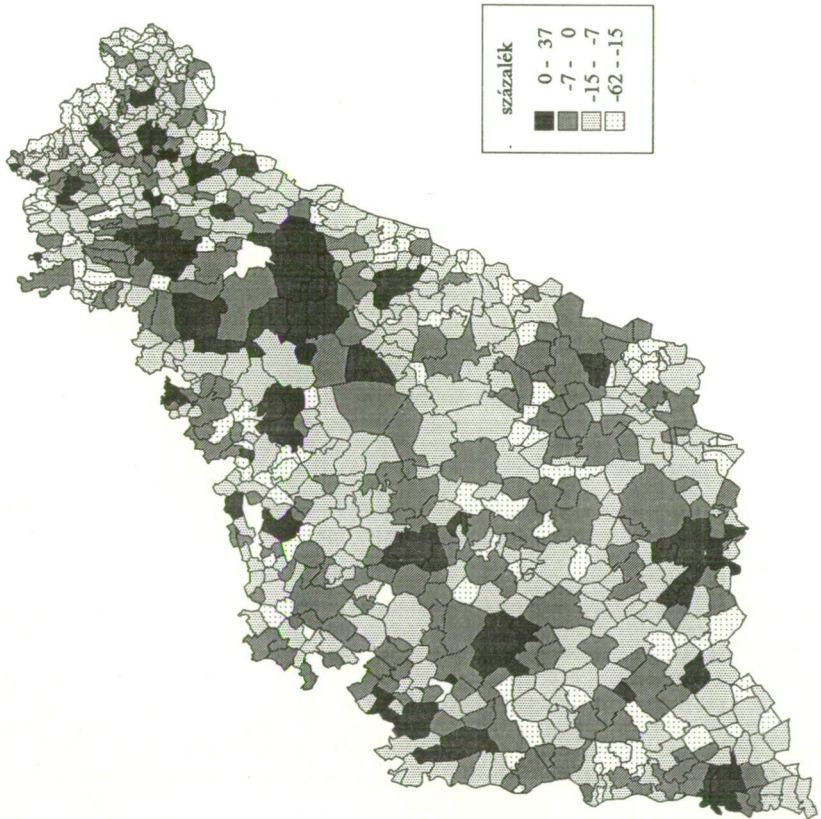
Korábban az egész ország tartós népességutánpótlását is biztosító alföldi területek egyre kisebb térségekre zsugorodtak össze, a kor és képzettség szerint is szelektív elvándorlás pedig fokozatosan alakította át a régió népesedési képét is. Bár még mindig az országos átlagot meghaladó természetes szaporodás jellemzi Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét, e magas arány egyre inkább csak a magas arányban cigány-lakta településekre jellemző (11-12. ábrák). Ugyanakkor a déli-délkelet alföldi megyékben, mind a természetes, mind tényleges népességfogyás üteme gyorsul.

A születéskor várható élettartam szinte minden alföldi megyében gyorsabban csökken, mint az országos átlag — bár már önmagában az alaptény is riasztó. A csecsemőhalandóság alföldi értékei is magasabbak. Mindezeket a trendeket csak tetézi az öngyilkosságok igen magas rátája, ami valószínűsíthetően a mély és tartós társadalmi konfliktusok egyik következményeként is értelmezhetők régiókban (13. ábra).

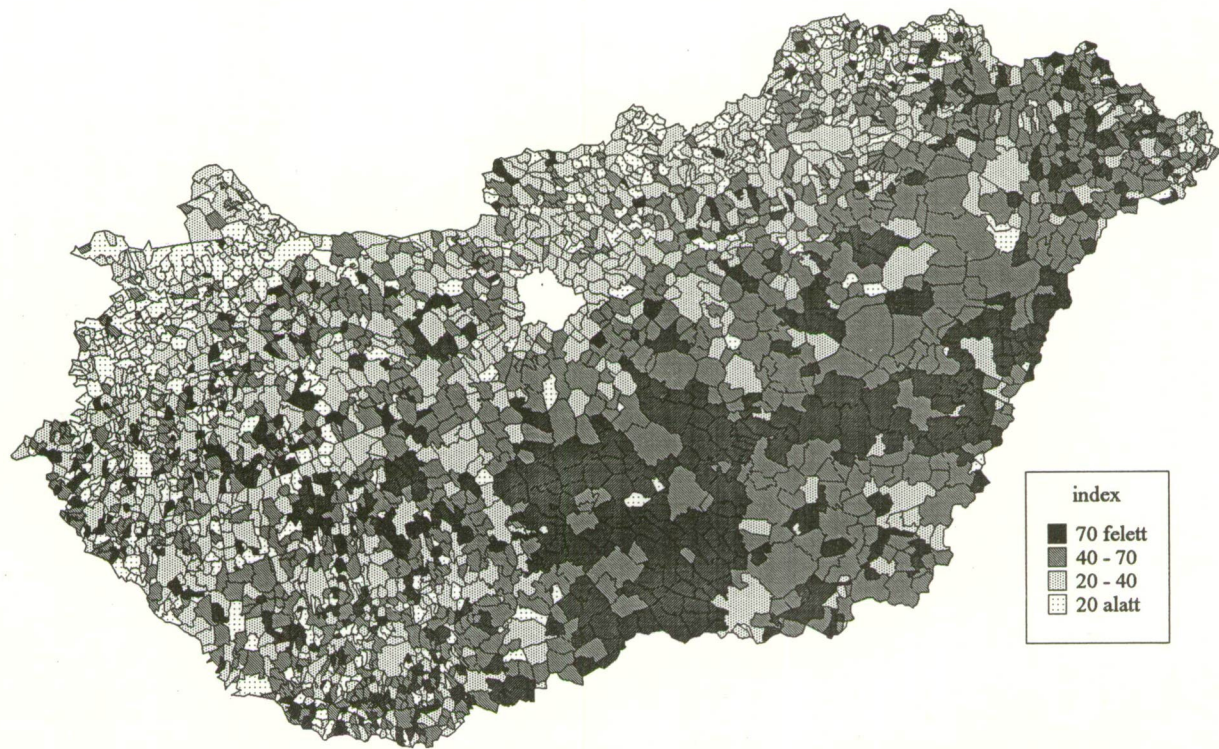
Sokat vitatott probléma tehát, hogy van-e sajátos alföldi specifikuma az itt élő társadalomnak. Kutatásaink azt igazolták, hogy egységesen, tehát az egész Alföldre értelmezhetően nincs ilyen jellegzetesség, ugyanakkor sok szempont szerint, a régiókn belül felfedezhetők olyan életmódbeli, etnikai, vallási, vagy a tradicionális mezőgazdasági társadalomból örökölt jellegzetességek, amelyek napjaink társadalmi-demográfiai folyamatait is meghatározzák. Ilyen jellegzetességeknek tekinthe-

12. ábra.

Az 1980-89 közötti tényleges szaporodás az 1980-as lakónépség százalékában az Alföldön



Az öngyilkossági ráta évi átlaga, 1970-86



13. ábra.

tők a táji-termelési-gazdálkodási rendszerek illetve azok viszonylag gyors felbomlása, a zárt mezővárosi társadalmi gazdasági identitások és a hozzájuk szervesen kapcsolódó tanyarendszerek szétesése, a keresőképes lakosságát igazán soha foglalkoztatni nem tudó régióból jellemzővé vált távolsági ingázás, illetve az ennek következtében is fellépő erősen szelektív elvándorlás, a kényszerűségből több forrásra építő nagyon szigorú életrend szerinti munkaerő-kizsákmányolás. A közelmúlt recesszió súlytotta Alföldjének társadalma tehát ezek nyomán került esetenként kritikus helyzetbe.

Ennek fő következményei ma a gazdasági aktivitás csökkenésében, a munkanélküliség drámai növekedésében, a mezőgazdaság eltartóképessége további mérséklődésében, egyes falusi és kedvezőtlen forgalmi helyzetű térségek tartós leszakadásában, innovativitásuk csaknem teljes hiányában érhetők tetten. Az általában vett alföldi regionális egységesülést, homogenizációt tehát a régió társadalmának és térségei színvonalának erős differenciálódása követi, térben, időben és településcsoportok szerint egyaránt.

Ezek szerint egyre élesebb határvonal képződik a leszakadó Észak- és Kelet-Alföld, a határmenti, zömében szélsőségesen agrárjellegű térségek és a Duna-Tisza köze, vagy a Budapest-Szolnok-Debrecen tengely települései között. Ez egyre inkább megmutatkozik a lakosság képzettségi színvonalát, a jövedelmviszonyokat, vagy az általános életkörülményeket mérő mutatók tekintetében egyaránt. A területi társadalmi differenciák a falvak és a városok között is növekednek az utóbbi időben. Az alföldi falusi munkanélküliség rátája átlagosan kétszerese a városinak, a csökkenő jövedelmek miatt sokan az egyszerű mezőgazdasági önellátó termelésre rendezkednek be.

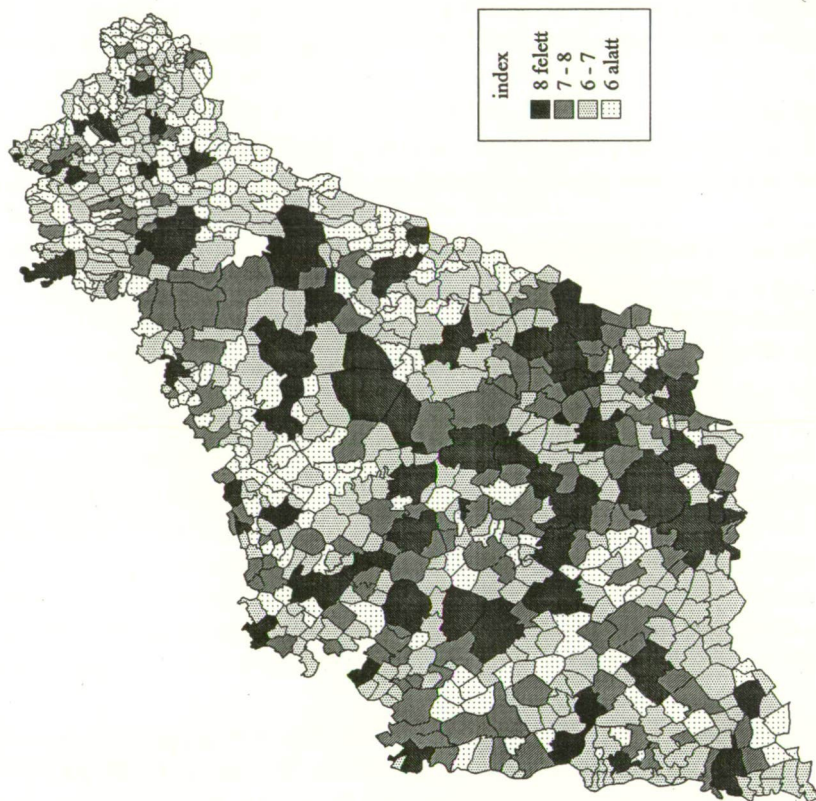
A pozitív előjelű jelenségek között a népesség viszonylag kedvező iskolázottsági színvonala emelhető ki, amely a még mindig tetten érhető szorgalommal, nagy hagyományú munkakultúrával és vállalkozószellemmel társulva a megújulás fő humán erőforrását adhatja régióknak (14. ábra).

Annak ellenére, hogy az alföldi társadalomnak az a tudata, amely a nyolcvanas évek első feléig a szívós és kitartó munka eredménye nyomán elérhető lassú felemelkedés lehetőségét kínálta, nagyrészt szertefoszlott. A régió jövedelmtermelő képessége ma ismét csökken, s így fokozódik a társadalom kilátástalansági érzete is. Bizonyítja ezt az is, hogy a új vállalkozásokra eső csődök és felszámolási eljárások száma az elmúlt években kétszerese volt az országos átlagnak, s már 1992 végére az alföldi székhelyű vállalatok fele ilyen eljárás alatt volt nyilvántartva.

A népesség foglalkoztatási szerkezete is hihetelen mértékben alakul át. A rendszerváltás első két esztendejében a hat alföldi megyében csaknem százezer fővel csökkent az ipari, ötven ezerrel az építőipari foglalkoztatottak száma, s csak becsülni lehet a mezőgazdasági aktív keresők száma fogyásának a két fenti szám összegével csaknem azonos értékét. Ha a már évtizedek óta csak lassan növekedő terciér szektor foglalkoztatási aránya a Dunántúl színvonalára emelkedne, ez mintegy 150 ezer új munkahely létesítését jelenthetné a régióban.

14 ábra.

Az átlagos iskolai végzettség indexe a 10 évesnél idősebb népességben az Alföldön, 1990



Az Alföld társadalmi sajátosságaihoz hozzátartozik különleges vallási struktúrája. Talán sehol Európában nincs olyan hely, ahol ily sok vallás ilyen békésen élne együtt, mint ebben a régióban. Az Alföld a magyar protestantizmus központja, de a katolicizmus is erős. Emellett az Alföld a magyarországi görögkatolikus és görögkeleti (ortodox) vallás fő elterjedési területe, s a jelentős városokban újjászerveződtek a zsidó közösségek is.

Igyekeznek új lehetőségeiket kihasználni a nemzeti és etnikai kisebbségek is, melyek az Alföldön a török hódoltság utáni újratelepítés óta játszanak egyes térségekben igen fontos társadalmi szerepet. Az alsó Duna-völgy területén a németek, horvátok, bunyevácok és szerbek, Békés megyében a szlovákok és a románok, az északi és a keleti területeken főleg cigányok. A kisebbségek összességében az alföldi népesség 10-13%-át teszik ki.

Velük együtt tekintve a régió társadalmának egészét számos néprajzi, folklorisztikus, népi iparművészeti, nyelvjárási hagyományt találhatunk az Alföldön, melyek megőrzése, ápolása a modernizációhoz is hozzájárulhat.

A fentiekből kiindulva, s a változásokat kiváltó alaphelyzetet is figyelembe véve a jövő prognózisai nagyon eltérőek lehetnek. A következő évtizedekben is nyilvánvalóan folytatódni fognak a foglalkoztatási struktúrájának azok a változásai, amelyek világméretekben jellemzőek és az agrártársadalomból az indusztriális, majd a posztindusztriális társadalomba való átmenetet jelentik. Ezek az általános tendenciák azonban kevésbé igazítanak el a régió és a konkrét térségek változási tendenciáiban.

Az Alföld jövőbeli népességének prognózisa is elkészült a kutatási programban. A számítások során a nyolcvanas évek végének és a kilencvenes évek elejének termékenységi és halandósági mutatóit vettük alapul, amelyek a megelőző évtizedek tükrében sem szélsőségesen alacsonynak, sem szélsőségesen magasnak nem tekinthetők, így az előrejelzésnek viszonylag megbízható bázisát jelenthetik. A vándorlásoknál is a nyolcvanas évek alaptendenciáiból indultunk ki, de annak belső struktúrájában lényeges változásokat feltételeztünk. Az előrejelzések azt mutatják, hogy az Alföld viszonylag stabil népesedési aránya az országon belül a jövőben sem fog lényegesen megváltozni. A tényleges születésszámot a korstruktúra hullámváltozásai határozzák meg a legnagyobb mértékben. Az 1951-54-es évek magas születésszáma 20-24 évenként tartós, de csökkenő amplitúdójú születési hullámokat vet, először 1974-76-ban, ezt követően pedig 1996-98-ban. A kilencvenes évek második felében tehát a születésszám nőni fog, majd a harmadik évezred első évtizedében ismét leapad. A következő két évtizedben a halálozási szám további növekedése már nem várható, aminek oka mindenekelőtt a korstruktúra viszonylag kedvező változása lesz. A halálozások száma meghaladja a születéseket, az Alföld népességszáma természetes fogyást mutat majd. Ez a fogyás azonban — a korábbi drámai jóslatokkal szemben — valószínűsíthetően nem lesz túlzott mértékű (20 év átlagában évi 5 ezer fő). Igaz, 2010 után a fogyás — ha a demográfiai magatartásban változás nem történik — felgyorsulhat. A természetes fogyás tehát

a következő két évtizedben az Alföldön 105-110 ezer fő lehet és — az országos átlagnál kissé magasabb születésszámmal, valamint az országos átlagnál kissé alacsonyabb halálozási aránnyal — az Alföld részesedése az ország népességéből kissé még növekedhetne is. Számításba kell azonban venni a vándormozgalmat is. Háromféle vándorlási irányt lehet előrejelezni: az Alföldön belüli vándorlásokat, amely várhatóan fennmarad, sőt nőhet is a városok irányában, az Alföld és az ország többi része közötti vándorlásokat, amelyek, ha gazdasági eltartóképpesség nem erősödik fokozódhat, végül a külső (országhatárokon keresztüli) vándorlásokat, amelyek esetében az Alföld számottevő tartaléktársaság lehet. Ez mindkét irányban értendő, tehát a kifelé és befelé vándorlások tekintve egyaránt. Az utóbbi azzal az akár pozitív hatással is járhat, hogy egyes periférikus területek, települések üres ingatlanai benépesülnek, felértékelődnek és az áttelepülők személyében a határon keresztüli gazdasági kapcsolatok fontos "szereplőivé" válhatnak. Egészében az Alföld vándorlási veszteségét a nyolcvanas évekhez hasonló mértékűre (annál valamivel kisebbre) prognosztizálhatjuk. Prognózisunk szerint az Alföld népessége 20 év alatt mintegy 300 ezer fővel (7,7 %-kal) csökkenne, amely csökkenésnek egyharmada természetes fogyás, kétharmada elvándorlás lehet. A népességen belül tovább tolódhat el az arány a nők javára.

Más összefüggésben tekintve a fenti adatokat, azok azt igazolják, hogy a következő 15 évben valószínűsíthetően nem következik be további előregedés sem az országban, sem az Alföldön. (Ez alapvetően egy negatív fejleménnyel is magyarázható, az emberek sajnos hamarabb meghalnak még mielőtt megöregednének.) A közeljövőben pedig még a munkaképes korú lakosság aránya is számottevően megnőhet, ami korábban akár örömdetes fejlemény lett volna, most azonban, amikor tetőzik a munkanélküliség, ez a demográfiai változás csak súlyosbítja a munkahelyek hiányát és növeli a munkanélküliséget. Vélhetően a társadalom nagyarányú előregedése csak 2005 után kezdődik el.

Végül szólni kell a regionális differenciákról. A XX. századi folyamatokat tekintve alapvető törésvonal húzódik a demográfiai jellemzők tekintetében az Alföld északi és déli fele között. A születési arányszám — tradicionális és kulturális tényezőktől meghatározottan — az Észak-Alföldön mindig lényegesen magasabb volt, mint az Alföld déli részén. Tartós demográfiai jelleg-eltolódás megy tehát végbe az Alföld népességében a három déli megyétől (Bács-Kiskun, Békés, Csongrád) a három északi megye irányába, és a prognózisok szerint ez 2010-ig folytatódik. Alapvetően eltolódnak a népességi súlypontok az Alföldön belül és ennek lényeges következményei lehetnek.

A társadalmi átlakulás terén nagyon fontos, hogy a régióban nagy hagyományokkal és identitásokkal rendelkező helyi önkormányzatok lehetőségei tovább bővüljenek, a nagy településeken belüli és a települések közötti társadalmi kapcsolatok erősödjének. Vélhetően a fő változások két szempontunk szerint meghatározott tengelyek szerint mennek végbe. Az észak-déli irányú, a fejlettség szerinti elválasztó tengelytől nyugatra várható a társadalmi-gazdasági felemelkedés kedvezőbb tendenciái még egy önértőre építő gazdasági társadalmi fejlődés esetén is. A keletre



eső területek felzárkózási esélyei részben attól függnék, hogy a jelentős területi kihatású városi központjaik modernizálhatók és dinamizálhatók-e, részben pedig attól, hogy a határon túli területekkel kialakulhat-e olyan új, az európai integrációt is jelentő regionális együttműködés, melynek kedvező társadalmi gazdasági hatásai prognosztizálhatók. A demográfiai szempontból húzható kelet-nyugati irányú határvonal és a népesség súlypontjának várható eltolódása csak a jövő évezred elején fogja makánsan növelni vagy csökkenteni a fenti két alternatíva megvalósulási esélyét. A megoldások és alternatívák bekövetkezése feltethően mindkét esetben a humán erőforrások megújulóképeségén, az alföldi társadalom cselekvőképességén fog múlni.

5. TÁJAK ÉS KISTÉRSÉGEK

Céljaink között, már kutatási program kezdetén is szerepelt az a célkitűzés, hogy felvázoljuk, milyen esélyei és lehetőségei lehetnek egy alulról építkező, lehetőség szerint a helyi erőforrásokra alapozó területfejlesztési programnak. Ennek a célkitűzésnek a megvalósítása során készítettük el az Alföld kistérségi elhatárolásait, s a program során létesített földrajzi információs rendszer segítségével azok adatszerű jellemzését (1-9. táblázatok). E, javaslat szinten elhatárolt kistérségekkel az is célunk volt, hogy a visszatérő kormányhatározat eredményei nyomán - az érintett térségek önkormányzataival azokat megismertetve és velük együttműködve - generáljuk a helyi adottságokra és együttműködésre épülő további alprogramok megfogalmazását, ill. azok tájhasznosítási, területrendezési, tervezési-fejlesztési feladatainak kidolgozását.

A további feladatokat megítélésünk szerint ketté kell majd választani. Egyrészről világos általános, makroregionális ökológiai és ökonómiai irányelveket kell érvényesíteni az egész Alföldre, mert a korábbi fejezetekben vázolt természeti, gazdasági és társadalmi diszharmóniák és problémák ezt igénylik. Másrészt meg kell teremteni a szabályozási feltételeit, tervezési metodikáját és részben intézményi kereteit annak, hogy ezek az alapelvek az egyes kistérségekben hogyan jussanak érvényre, melyek kapjanak közülük prioritást az adott területi egységben, melyek azok, amelyek belőlük szigorúan előírandók, melyek a támogatandók, illetve a helyi és regionális érdekeknek egyaránt megfelelőek.

Úgy képzeltük, hogy támogatni és gerjeszteni kellene a homogenitást, a funkcionalitást és az identitást alapján elhatárolt kistérségi szerveződések létrejöttét, a területileg különböző célfeladatok megvalósításához szükséges konkrét területi (állami) szervezetek és önkormányzati együttműködők megnevezésével és quazi intézményesített kooperálásuk biztosításával.

Azt is feltétlenül szükségesnek ítéljük, hogy minden egyes kistérségben el kellene végezni a kor követelményeinek megfelelő természeti, környezeti, települési, gazdasági, társadalmi tájértékelést és analízist, amely figyelembevételével az Alföld Program várható általános irányelveit, lehetővé tenni a helyi társadalom által is elfogadott, az emberek természetes mindennapi kapcsolatait is figyelembe vevő, a településhálózat térségi integrációját is serkentő, további fejlesztési projektek megalapozását és kidolgozását. Ezt a kívánatos folyamatot a Kormányhatározatban kiemelt — és hosszú távra szólóan is védelmet igénylő — térségekben (Tisza- tó, Körös-Maros Nemzeti Park tervezett területe, Bodroghöz, Szatmár-Bereg, Hortobágyi és Kiskunsági Nemzeti Park), gondolva a közöttük megvalósítandó zöldfolyosó-rendszer területhasznosítási igényire is, illetve néhány jellegzetesen komplex alföldi kistérségben (a Jászság klasszikus táji-történeti alapú kistérség; a Bihar, mint több szempontból is igen hátrányos helyzetű, periférikus, határmenti kistérség; a Kiskunság tipikusan alföldi: volt mezővárosi és tanyás településszerkezetű, súlyos vízháztartási problémákkal küzdő kistérség) kellene elindítani.

A fent megjelölt mintaterületeken beinduló és kidolgozandó táj- és környezet-értékelések, területhasznosítási-, tájrendezési-, gazdaság-, település-, és társadalomfejlesztési programok mintául szolgálhatnak, majd térben és időben fokozatosan bővíthetnének. Így négy-öt év alatt, különböző szinteken, megfelelő szakmai-tudományos és tervezési koordináció mellett az egész Alföldet, mint makrorégiót lefedhetnék.

Bárminő tartalmat és elhatárolási módszert választunk egy adott társadalom-földrajzi tér tagolására, megközelítési módunk alapvetően kétféle lehet; tagolhatjuk a földrajzi teret a homogenitás elve és a funkcionalitás elve alapján. A homogén téregységek a társadalom állapotát jelző legkülönbözőbb mutatók vagy mutatócsoportok alapján (természetesen a mutatók által tükrözött társadalmi jelenségek alapján) jelölhetők ki, e mutatók "hasonló értékeinek" egymás melletti jelentkezése esetén. A különböző statisztikai mutatók hasonló értékeinek egymásmellettiése nagyon különböző belső kapcsolatrendszerű területegységben is kialakulhat, s a hasonlóság hátterében nagyon eltérő jelenségek, okok állhatnak, így a homogén téregységek kohéziója, "identitása", jellege is eltérő lehet. A különböző statisztikai mutatók hasonló értékeinek egymásmellettiése kialakulhat minden horizontális kapcsolat vagy a homogenitást kiváltó közös ok nélkül (ill. a közös ok a társadalmi /biológiai/ lét általános, területileg kevésbé differenciált törvényszerűsége). Ez esetben a "homogén téregység" nem más, mint a statisztikai adatok térbeli rendeződésének térképen jelentkező eredménye. Más esetekben az oksági kapcsolatrendszerek szövevénye formálja hasonlóvá, a szomszédos területektől jellegzetesen eltérővé egy-egy területi egység társadalmi jelenségeit, gazdálkodását, a települések népét, a "kultúrtáj" sokszínű formavilágát. Ezek a "tértagoló" jelenségek szembetűnőek, artikulálódnak, beépülnek a társadalom szövetébe, tradícióvá válnak, megneveződnek (népi tájnevek, etnokulturális csoportok "én"-tudataként), s az általunk elképzelt kistérségfejlesztés során fontos integrációs elemként funkcionálhatnak.

Megjegyezzük, hogy a funkcionalitás elvén szerveződő térbeli-területi egységek ill. "részelemeik" is hasonlatosakká válhatnak egymáshoz, "homogén" téregységgé válhatnak. (Pl. a különböző tradíciójú, helyi társadalmú, termelési adottságokkal rendelkező falvakból szerveződő agglomerációkban az agglomerálódás jelenségei, következményei olymértékben felerősödnek, hogy e jelenségek hasonlósága lesz jellemző az adott téregységben.)

A munkamegosztás legfontosabb elemei, a földrajzi, gazdasági, társadalmi kapcsolatok egyaránt szükségeszerű és viszonylag tartós, területi kategóriákkal leírható kapcsolatrendszereket, térbeli áramlásokat alakítanak ki. Az ezek által kijelölt téregységek is többféleképpen határolhatók el (pl. az azonos központba tartó kapcsolatok dominációja, a kapcsolatok intenzitási értékei, stb.). Tipikusan ilyen téregységeket, kistérségeket alkotnak a városi vonzáskörzetek, amelyek funkcionálisan a falu-város közötti — sok esetben az alapellátás körébe is tartozó ún. mindennapi — térkapcsolatok határoznak meg. Az ezek által kirajzolódó valós téregységek is kistérségek. Közjogi legalizálásuk azonban meglehetősen instabil. A

járások, majd a városkörnyékek megszűnésével ma ilyen szerepük minimális. Ezért is kerültek igen nehéz nehéz helyzetbe e kistérségek kisvárosi központjai az önkormányzatiság bevezetésével, mert sok olyan intézmény fenntartását kell biztosítaniuk, melyeket az egész kistérség lakossága használ.

Más típusú kistérségi egységnek tekinthetők a nagyobb alföldi városok körül is formálódó agglomerációk, mint kistérségek. Bennük az intenzív ingázási kapcsolatok a legmeghatározóbbak, ugyanakkor egy sajátos szuburbanizációs folyamat eredményeként ma már a városból való kiáramlás jelei is megfigyelhetők bennük.

Fontos és a fejlesztés szempontjából speciális igényű kistérség-típusnak kell tekintenünk az Alföldön a már említett szigorú természeti és környezeti értékvédelmet megkívánó, s az ezen értékekre építve a turizmus, az üdülés funkcióját ellátó kistérségeket.

Sajátosan alföldi "kistérségképző" tényező eredményét reprezentálják a volt osztott települési szerkezetű tanyás mezővárosok külterületéből kialakított, s még ma is sok szórványtanyával rendelkező községek térségei. Bár a tanyás térségek erősen differenciált és különböző ütemű megszűnése erőteljes volt, a laza települési szövetű tanyavilág ma is mintegy összefogja azokat.

Minden specialitásuk ellenére igen sokféle területi kapcsolatrendszer képviselnek és kistérséget jelelölnek ki az igazgatási és más intézmények kijelölt működési területei is.

A tértagolás további feltétele, hogy ezek a kistérségek hogyan épülnek tovább a megye, a régió és az ország területi rendszerébe, s azon belül milyen hierarchikus rendszer részei. Kutatásunknak ebben a fázisában nem törekedtünk ennek a pontosítására. Nincs ugyanis még területfejlesztési törvény, s a megyék szerepe is tisztázatlan. Azt kíséreltük csak meg, hogy meghatározzuk: a homogenitás, a funkcionalitás és bizonyos történeti-identitási elemek alapján, melyek lehetnek azok a legkisebb területi egységek, amelyek alapul szolgálhatnak a tervezési-fejlesztési programok további lebontásához.

Az Alföld Projekt keretében végzett vizsgálatok és a született javaslatok két szálon futottak: egy részük (az Alföldről szóló országgyűlési határozathoz közvetlenül kapcsolódva) tájvédelmi, tájgazdálkodási, tájrekonstrukciós szempontokat részesített előnyben, másik részük viszont a területfejlesztés-településfejlesztés gondolkörében vizsgálódott. A kétféle megközelítés viszont más-más tértagolást igényel. Az általunk készített beosztás elsősorban a komplex területfejlesztési szempontokat veszi figyelembe, mindenekelőtt azért, mert a tájvédelmi-tájgazdálkodási szemléletű megközelítés területi egységei a természetiföldrajzi tájbeosztás ill. a mezőgazdasági termelési tájak révén adóttak. Ugyanakkor törekedtünk arra, hogy a kialakított területi egységek "ne tegyenek erőszakot" a természeti tájakon, azokkal lehetőleg megegyezzenek. A területi egységek határainak futása természetesen nem követheti pontosan a tájhatárokat. A kijelölt egységek négyötöde viszont természeti-földrajzi alapozottságú (is). Egyes esetekben a beosztás kifejezetten "táji" szempontokat vesz figyelembe (pl. a Hortobágy területi egységként való szerepeltetése). Az esetek többségében az általunk vázolt kistérségbeosztást a

hasonlóság alapján kialakítható téregységek adják, ám ha e homogén egységek túlságosan is kiterjedtek, akkor azokat elsősorban a vonzáskörzeti kapcsolatok figyelembevételével tovább tagoltuk. A vonzáskörzetek mellett néhány esetben az agglomerációs kapcsolatok képezték a területegységek elhatárolásának alapját. A taxonómiai tagolást — épp a gyakorlati célokra figyelemmel — a lehető legegyszerűbben kívántuk megoldani. A beosztás alapját a kistérségi egységek képezik. Figyelemre méltó, hogy az alapvetően társadalomföldrajzi szempontok alapján kijelölt téregységeink többsége — így pl. Szatmár-Bereg, a Nyírség, a Bodrogi, a Dunavölgy, a Bácska, a Közép-Tiszavidék, a Nagykunság — "táji megalapozottságú"; ha a "táji alapokat" olykor nem is a kistérségek, hanem a középfokú egységek tükrözik. Noha a jelenlegi közigazgatási határokat nem minden esetben tudtuk figyelembe venni (a Közép-Tiszavidék középfokú egysége négy megyéhez tartozik, Bihar kettőhöz, a Háromváros szintén kettőhöz stb.), a megyehatárokat a kistérségi határok csak igen indokolt esetben lépik át. Törekedtünk arra, hogy a tradicionális közjogi egységeket is figyelembe vegyük a tértagolásnál. Területi egységeink így valamilyen formában tükrözik a valamikori Bács-Bodrog vármegye, a Jász kerület, Szatmár-Ugocsa-Bereg vármegye, Csonka-Bihar, a Hajdúkerület, a két Kunság stb. egykori határait is.

A vonzáskörzetek esetén a "középfokú" vonzáskörzeteket vettük figyelembe (jellegzetes komponensei a kórházi alapsztylyok, a középiskolák, a szakboltok, bíróságok vonzása).

Így az alföld egyes kistérségei és természeti tájakhoz, mezőgazdasági termelési tájörzetekhez idomuló középfokú egységei a következőképpen írhatók le:

1. Szatmár-Bereg (táji, közigazgatási-történeti alapú, homogén középfokú egység)
 - 1.1. Vásárosnamény kistérsége (vonzáskörzeti és közjogi /Bereg vm./ alapú kistérség)
 - 1.2. Mátészalka kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség)
 - 1.3. Fehérgyarmat kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség)
 - 1.4. Csenger kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség)
2. Nyírség (táji, közigazgatási alapú, homogén középfokú egység)
 - 2.5. Nyíregyháza kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség, a Rétköz egy részével)
 - 2.6. Kisvárda kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség, a Rétköz másik részével és a speciális Záhonyi kistérséggel)
 - 2.7. Nyírbátor kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség)
3. Hortobágy-Hajdúság-Debrecen és vidéke (történeti-táji és részben agglomerációs-vonzáskörzeti alapú középfokú egység)
 - 3.8. Hortobágy (táji alapú kistérség)
 - 3.9. Hajdúság (táji, történeti alapú, homogén kistérség)

- 3.10. Debrecen és vidéke (vonzáskörzeti-agglomerációs folyamatokon alapuló kistérség)
4. Bihar (táji, igazgatási alapú középfokú egység)
 - 4.11. Berettyóújfalu kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség)
 - 4.12. Sarkad kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség)
5. Közép-Tiszavidék (középfokú egység, hasonló társadalmi-gazdasági folyamatokkal)
 - 5.13. Polgár kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség)
 - 5.14. Tiszaújváros-Mezőcsát kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség)
 - 5.15. Tiszafüred kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség)
 - 5.16. Heves kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség)
6. A budapesti agglomeráció alföldi peremterülete (speciális középfokú egység)
 - 6.17. Hatvan kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség)
 - 6.18. Nagykáta kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség)
 - 6.19. Monor kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség)
 - 6.20. Dabas kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség)
7. Kiskunság (táji, történeti-közzogi alapú, /etnokulturális/ középfokú egység)
 - 7.21. Cegléd-Nagykőrös kistérsége (a volt Háromváros történeti /táji/ alapú kistérség északi része)
 - 7.22. Kecskemét kistérsége (a volt Háromváros történeti /táji/ alapú kistérség déli része)
 - 7.23. Kiskunfélegyháza kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség)
 - 7.24. Kiskunhalas-Kiskunmajsa kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség)
 - 7.25. Kiskőrös kistérsége (vonzáskörzeti, részben közzogi alapú kistérség)
 - 7.26. Felső-Kiskunság (történeti-táji alapú kistérség)
 - 7.27. Csongrád kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség)
8. Viharsarok (sajátos középfokú egység)
 - 8.28. Szeghalom-Gyomaendrőd kistérsége (táji alapú kistérség)
 - 8.29. Szarvas kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség)
 - 8.30. Szentés kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség)
 - 8.31. Hódmezővásárhely kistérsége (vonzáskörzeti alapú kistérség)
 - 8.32. Makó kistérsége (történeti, vonzáskörzeti alapú kistérség)
 - 8.33. Közép-békési kistérség (a Közép-békési centrumok: Békéscsaba-Békésgyula sajátos kistérsége)
 - 8.34. Kelet-Csanád kistérsége (történeti alapú kistérség)
- 9.35. Szeged és vidéke (sajátos, részben vonzáskörzeti, részben közzogi alapú kistérség)

- 10.36. Szolnok és vidéke (vonzáskörzeti alapú kistérség)
- 11.37. Tiszazug (társadalomtörténeti alapú kistérség)
- 12.38. Jászság (táji, történeti, közjogi alapú kistérség)
- 13.39. Nagykunság (sajátos — részben középfokú egységet is képező — történeti, táji alapú kistérség)
- 14.40. Felső-Bácska (sajátos — középfokú egységet is képező — történeti, táji alapú kistérség)
- 15.41. Duna-völgy (sajátos vonzásviszonyokkal és táji alapokkal is rendelkező, részben középfokú egységet is képező kistérség)
- 16.42. Bodroghöz (táji alapú kistérség)

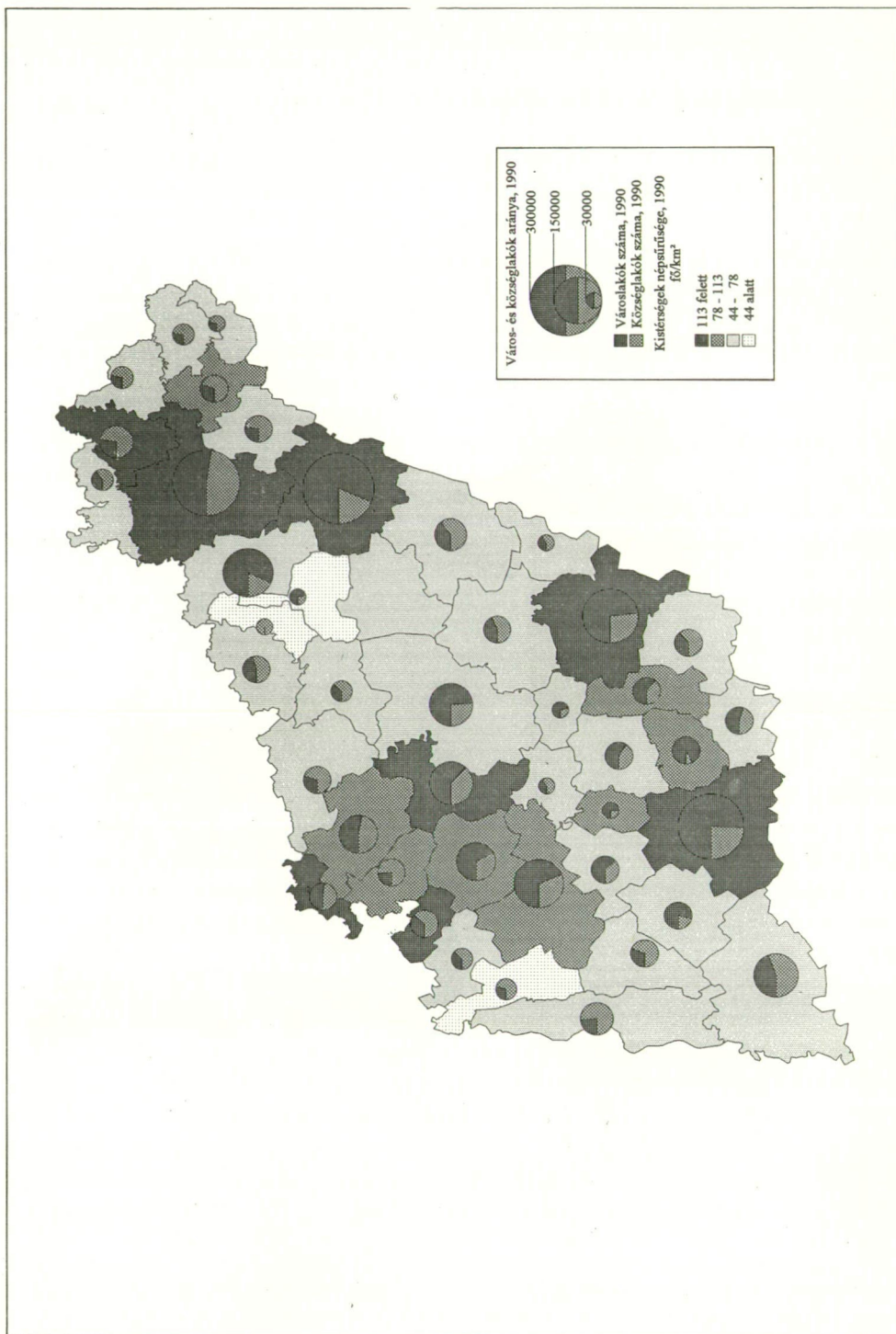
A vizsgálat következő részében néhány ábra és táblázat segítségével mutatjuk be a régió kistérségi differenciáit. A 15. ábra alapján, a vizsgált alapmutatók szerint élesen elválnak a nagyvárosok agglomerálódó kistérségei, az alacsony népsűrűségű, elsősorban ma is szinte szélsőségesen agrárjellegű, a kisváros-falu vonzáskörzeti kapcsolatok alapján meghatározható kistérségek, a legsajátosabb területfejlesztési beavatkozásokat igénylő nagy természeti értékű vagy az igen periférikus fekvésű, halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek.

Ugyancsak nagy területi fejlettségi szintkülönbségek állapíthatók meg közöttük, ha több összevont tartalmú mutató szerint az általános fejlettségi szintjüket mérjük, faktoranalízis segítségével (16. ábra). Ezeknek a különbségeknek a felszámolása hosszú, több évtizedes és türelmes fejlesztési politika eredményeként következhet be.

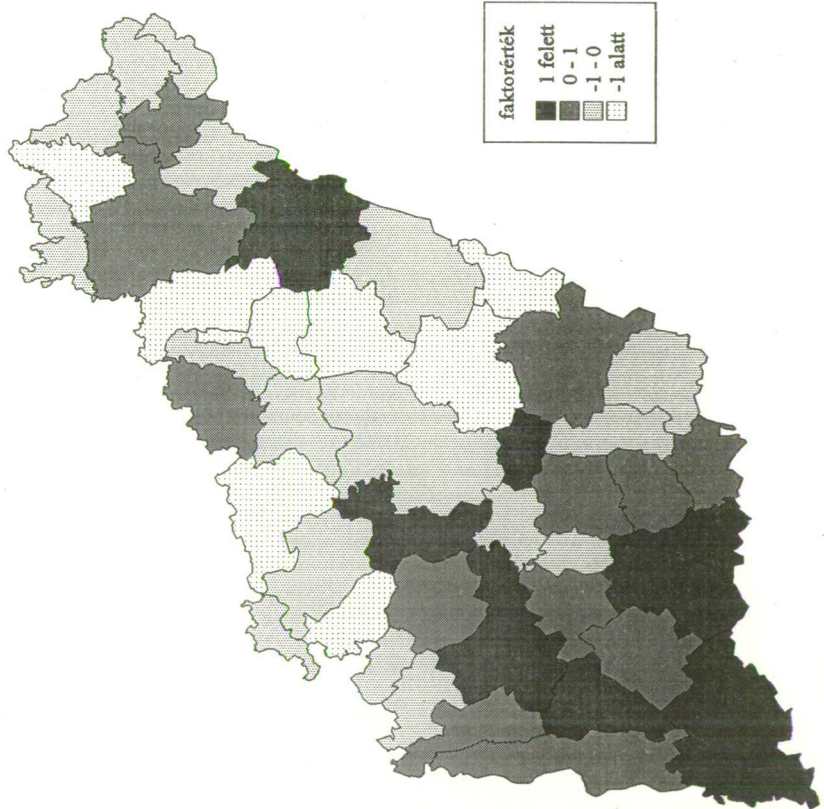
Ennek megfelelően lenne szükséges tehát a legkülönbözőbb helyi adottságok, értékek és problémák további feltárásával az alföldi komplex kistérség-fejlesztési programokat kidolgozni és elindítani.

A kutatás befejezése óta — részben az alföldi megyékben tett kormánylátogatások ösztönző hatásaira — több, mint húsz településszövetség alakult. Közülük több sikeresen vesz részt a PHARE kistérségi fejlesztési programjában is. Érdekes, hogy elsősorban az ország és megyehatármenti kistérségek szerveződése volt a legeredményesebb. Így már az e fejezet elején vázolt módon építik kistérségi gazdasági, infrastruktúra-fejlesztési és társadalmi programjait többek között a Tiszazug, a Jászság, Bihar, Felső-Bácska, a Nagykunság településszövetségei.

15. ábra. Az Alföld kistérségeinek népsűrűsége, népessége és településállománya



Az Alföld kistérségeinek fejlettségi faktora



I. táblázat. Szatmár-Bereg fontosabb mutatói

Mutatók	Szabolcs-Szatmár- Bereg	K i s t é r s é g e k			
		Vásárosnamény	Mátészalka	Fehérgyarmat	Csenger
Terület, km ²	2093.2	571.8	578.4	572.3	370.7
Népesség, 1990	149627	33085	62386	34837	19337
Ebből: városi népesség	42351	9098	19069	8953	5231
A városi népesség aránya	28.3	27.5	30.6	25.7	27
Települések száma	111	27	24	39	21
Ebből: város	4	1	1	1	1
Átlagos településméret	1348	1225	2599	893	921
A községek átlagos lélekszáma	1003	923	1882	681	705
Természetes szaporodás ill. fogyás, 1980-89 (%)	0.82	0.6	1.44	0.56	-0.45
Tényleges népességszám-változás, 1980-89 (%)	-7.84	-9.95	-3.75	-9.6	-15.32
A mezőgazdasági keresők aránya, 1990 (%)	31.48	30.99	27.96	33.74	39.73
Érettségizettek aránya, 1990 (%)	9.74	9.69	10.29	9.89	7.8
60-x évesek aránya, 1990	18.12	19.13	16.85	18.41	19.93
Az 1980-1989 között épített lakások aránya (%)	16.86	16.29	20.42	13.65	12.89
Fürdőszobás lakások aránya, 1990 (%)	61.02	57.62	64.01	61.84	56.43
A 3 és többszobás lakások aránya, 1990 (%)	38.87	41.4	40.75	35.79	34.48
Az 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma	110.9	102.4	115.7	110.3	111.1
A külterületi népesség aránya, 1990 (%)	3.0	10.15	1.12	0.77	0.99

2. táblázat. A Nyírség fontosabb adatai

Mutatók	Középfokú térsg	K i s t é r s é g e k		
		Nyíregyházi	Kisvárdai	Nyírbátori
Terület, km ²	3495.1	1990.4	724.2	780.6
Népesség, 1990	396730	262035	84401	50294
Ebből: városi népesség	174296	137199	23248	13849
A városi népesség aránya	43.9	52.4	27.5	27.5
Települések száma	112	53	37	22
Ebből: város	6	3	2	1
Átlagos településméret	3542	4944	2881	2286
A községek átlagos lélekszáma	2098	2497	1747	1735
Természetes szaporodás ill. fogyás, 1980-89 (%)	2.17	1.73	3.41	2.37
Tényleges népességszám-változás, 1980-89 (%)	-3.79	-3.32	-4.15	-5.67
A mezőgazdasági keresők aránya, 1990 (%)	19.1	18.1	15.6	31.5
Érettségizettek aránya, 1990 (%)	11.27	12.04	10.81	7.98
60-x évesek aránya, 1990	15.8	15.7	15.42	16.94
Az 1980-1989 között épített lakások aránya (%)	23.03	23.57	24.48	17.93
Fürdőszobás lakások aránya, 1990 (%)	70.4	72.27	68.11	64.29
A 3 és többszobás lakások aránya, 1990 (%)	42.98	42.29	49.03	36.95
Az 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma	127.6	143	89	111.9
A külterületi népesség aránya, 1990 (%)	5.65	7.77	1.2	2.09

3. táblázat. Hortobágy-Hajdúság-Debrecen fontosabb adatai

Mutatók	Középfokú térseg	K i s t é r s é g e k		
		Hortobágy	Hajdúság	Debrecen
Terület, km ²	4425.5	703	2113.1	1609.4
Népesség, 1990	475249	24700	156965	293580
Ebből: városi népesség	384358	17901	128212	238245
A városi népesség aránya	80.9	72.5	87.7	81.2
Települések száma	41	4	17	20
Ebből: város	12	1	8	3
Átlagos településméret	11591	6175	9233	14679
A községek átlagos lélekszáma	3134	2266	3195	3255
Természetes szaporodás ill. fogyás, 1980-89 (%)	2.07	3.72	1.59	2.18
Tényleges népességszám-változás, 1980-89 (%)	1.24	-0.24	-2.64	3.31
A mezőgazdasági keresők aránya, 1990 (%)	19.26	42.24	29.9	11.67
Érettségizettek aránya, 1990 (%)	13.53	7.75	10.11	15.85
60-x évesek aránya, 1990	16.53	14.8	17.73	16.03
Az 1980-1989 között épített lakások aránya (%)	24.95	26.74	24.9	24.84
Fürdőszobás lakások aránya, 1990 (%)	76.87	76.97	69.64	80.7
A 3 és többszobás lakások aránya, 1990 (%)	36.1	43.04	34.48	36.41
Az 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma	134.5	96.8	105.9	153
A külterületi népesség aránya, 1990 (%)	3.8	5.3	1.3	5.0

4. táblázat. Bihar főbb adatai

Mutatók	Középfokú térsg	K i s t é r s é g e k	
		Berettyóújfalui	Sarkadi
Terület, km ²	2156.7	1560.2	596.5
Népesség, 1990	103749	76524	27221
Ebből: városi népesség	41308	30350	10958
A városi népesség aránya	39.8	39.7	40.2
Települések száma	48	36	12
Ebből: város	4	3	1
Átlagos településméret	2161	2126	2268
A községek átlagos lélekszáma	1419	1399	1478
Természetes szaporodás ill. fogyás, 1980-89 (%)	-1.56	-0.57	-4.39
Tényleges népességszám-változás, 1980-89 (%)	-11.02	-10.34	-12.97
A mezőgazdasági keresők aránya, 1990 (%)	32.16	33.17	29.38
Érettségizettek aránya, 1990 (%)	8.9	9.01	8.61
60-x évesek aránya, 1990	20.25	19.74	21.69
Az 1980-1989 között épített lakások aránya (%)	16.93	18.57	12.53
Fürdőszobás lakások aránya, 1990 (%)	61.33	60.78	62.81
A 3 és többszobás lakások aránya, 1990 (%)	30.54	29.99	32.01
Az 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma	101.4	100.2	104.9
A külterületi népesség aránya, 1990 (%)	1.52	1.19	2.46

5. táblázat. A Közép-Tiszavidék fontosabb adatai

Mutatók	Középfokú térseg	K i s t é r s é g e k			
		Polgári	Tiszaújváros- Mezőcsát	Tiszafüred	Hevesi
Terület, km ²	3327.9	440.1	824.6	870.2	1193
Népesség, 1990	178241	17116	56083	39506	65536
Ebből: városi népesség	59032	0	25379	14343	19310
A városi népesség aránya	33.1	0	45.3	36.3	29.1
Települések száma	73	5	27	12	29
Ebből: város	5	0	2	1	2
Átlagos településméret	2442	3423	2077	3229	2260
A községek átlagos lélekszáma	1753	3423	1228	2288	1712
Természetes szaporodás ill. fogyás, 1980-89 (%)	-1.09	-1.49	2.32	-1.24	-3.9
Tényleges népességszám-változás, 1980-89 (%)	-4.87	-12.29	-3.27	-1.81	-6.38
A mezőgazdasági keresők aránya, 1990 (%)	24.12	29.12	19.63	31.52	22.72
Érettségizettek aránya, 1990 (%)	10.07	8.66	12.08	7.93	9.99
60-x évesek aránya, 1990	20.52	21.44	16.61	21.11	23.27
Az 1980-1989 között épített lakások aránya (%)	15.61	17.47	14.68	18.82	13.84
Fürdőszobás lakások aránya, 1990 (%)	61.67	64.84	67.96	56.71	58.89
A 3 és többszobás lakások aránya, 1990 (%)	37.78	32.58	36.08	34.56	42.55
Az 1000 lakosra jutó személygépkocsi száma	123.6	108.9	137.6	96.8	131.7
A külterületi népesség aránya, 1990 (%)	0.67	3.73	0	1.41	0

6. táblázat. A budapesti agglomeráció peremterületének fontosabb adatai

Mutatók	Középfokú térsg	K i s t é r s é g e k			
		Harvani	Nagykátai	Monori	Dabasi
Terület, km ²	1915.7	320.7	617.8	363	614.3
Népesség, 1990	188839	47350	49844	51398	40247
Ebből: városi népesség	69506	24308	11915	18483	14800
A városi népesség aránya	36.8	51.3	23.9	36	36.8
Települések száma	36	7	11	8	10
Ebből: város	4	1	1	1	1
Átlagos településméret	5245	6764	4531	6425	4025
A községek átlagos lélekszáma	3729	3840	3793	4702	2827
Természetes szaporodás ill. fogyás, 1980-89 (%)	-2.92	-2.83	-4.63	-2.52	-1.53
Tényleges népességszám-változás, 1980-89 (%)	-5.53	-6.01	-8.59	-4.16	-3.14
A mezőgazdasági keresők aránya, 1990 (%)	21.14	15.17	16.72	18.71	36.31
Érettségizettek aránya, 1990 (%)	10.06	12.27	8.76	10.39	8.66
60-x évesek aránya, 1990	18.41	19.65	18.99	18.03	16.73
Az 1980-1989 között épített lakások aránya (%)	17.03	17.33	14.71	17.64	19.05
Fürdőszobás lakások aránya, 1990 (%)	70.56	76.44	61.63	70.82	75.38
A 3 és többszobás lakások aránya, 1990 (%)	43.29	44.52	36.84	44.68	48.85
Az 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma	154.2	165.6	140.9	129.1	189.3
A külterületi népesség aránya, 1990 (%)	4.75	0	7.03	5.62	6.42

7. táblázat. A Kiskunság-háromváros fontosabb adatai

Mutatók	Középfokú tértség	K i s t é r s é g e k						
		Cegléd Nagykörös	Kecskemét	Kiskunfél- egyháza	Kiskunhalas	Kiskörös	Felső- Kiskun	Csongrád
Terület, km ²	6267.1	1025.8	1571.8	744.4	956.3	851.9	777.5	339.3
Népesség, 1990	474836	95415	166014	54306	53483	48555	30300	26763
Ebből: városi népesség	297967	64123	114165	34220	41902	14911	8625	20021
A városi népesség aránya	62.75	67.21	68.76	63.01	78.35	30.7	28.47	74.82
Települések száma	71	10	18	10	9	12	8	4
Ebből: város	10	2	2	1	2	1	1	1
Átlagos településméret	6687	9541	9223	5431	5943	4046	3787	6691
A községek átlagos lélekszáma	2899	3915	3241	2232	1654	3059	3096	2247
Természetes szap. ill. fogyás, 1980-89 (%)	-1.63	-2.46	0.63	-2.77	-1.07	-3.54	-2.51	-8.89
Tényleges népességszám-változás, 1980-89 (%)	-4.09	-7.43	1.2	-6.39	-5.53	-7.32	-5.43	-13.94
A mezőgazdasági keresők aránya, 1990 (%)	27.33	20.14	22.92	30.73	30.44	47.13	33.95	23.82
Érettségizettek aránya, 1990 (%)	11.38	10.53	13.32	10.52	11.23	9.01	9.07	11.4
60-x évesek aránya, 1990	18.87	19.26	16.91	20.39	18.18	20.6	19.3	24.37
Az 1980-1989 között épített lakások aránya (%)	17.72	13.29	22.39	15.58	19.95	15.64	14.37	12.42
Fürdőszobás lakások aránya, 1990 (%)	69.87	63.81	75.77	64.77	70.38	72.72	66.13	63.19
A 3 és többszobás lakások aránya, 1990 (%)	36.19	36.61	33.66	31.48	39.87	46.29	34.63	35.47
Az 1000 lakosra jutó személygépkocsi száma	185.9	136.9	207.3	172	184.2	230.7	174.6	185.8
A külterületi népesség aránya, 1990 (%)	16.17	13.68	18.54	19.39	15.95	11.69	10.27	19

8. táblázat. A Viharsarok fontosabb adatai

Mutatók	Középfokú térsg	K i s t é r s é g e k							
		Szeghalom	Szarvas	Szentes	Hódmező- vásárhely	Makó	Közép- békés	Kelet- csongrádi	Orosháza
Terület, km ²	7260.4	1405.9	403.3	873.2	648.4	651.9	1626.4	984.4	666.4
Népesség, 1990	549307	63331	26793	56012	55147	50164	184830	55466	57569
Ebből: városi népesség	349148	26957	18934	32891	51180	27529	135630	21501	34526
A városi népesség aránya	63.6	42.6	70.7	58.7	92.8	54.9	73.4	38.8	60
Települések száma	91	11	5	9	3	13	20	23	7
Ebből: város	14	2	1	1	1	1	4	3	1
Átlagos településméret	6036	5757	5359	6223	18382	3859	9242	2412	8933
A községek átlagos lélekszáma	2600	4041	1965	2890	1984	1886	3075	1698	3840
Term. szap. ill. fogyás, 1980-89 (%)	-3.45	-1.59	-5.69	-4.22	-2.08	-8.19	-1.59	-6.19	-4.75
Ténylet. népességszám-vált. 1980-89 (%)	-6.89	-8.36	-11.11	-9.82	-6.99	-10.6	-2.26	-12.66	-7.72
A mezőgazd-i keresők aránya, 1990 (%)	26.28	32.62	31.99	28.43	20.05	25.33	19.09	47.67	25.33
Érettségizettek aránya, 1990 (%)	13.03	9.97	14.12	11.73	14.46	11.55	15.29	10.21	12.7
60-x évesek aránya, 1990	20.93	20.18	22.68	20.77	19.46	23.03	19.46	24.2	22.25
1980-1989 között ép. lak. aránya (%)	16.73	22.63	17.06	15.11	15.04	9.77	20.09	12.4	14.18
Fürdőszobás lakások aránya, 1990 (%)	72.3	66.29	67.34	71.06	74.78	16.15	80.02	60.1	72.24
3 és többszobás lak. aránya, 1990 (%)	33.17	29.26	30.82	32.61	35.72	30.9	36.04	31.11	32.24
Az 1000 lakosra jutó szgk. száma	150.5	99.6	171.7	168.6	170.4	148.5	162.3	119.2	154.0
A külterületi népesség aránya, 1990 (%)	5.6	3.6	15.4	7.8	6.5	1.9	4.9	5.2	5.7

9. táblázat. Egyéb kistérségek fontosabb adatai

Mutatók	K i s t é r s é g e k							
	Szeged	Szolnok	Tiszazug	Jászság	Nagykunság	Felső-Bácska	Duna-völgy	Bodroghöz
Terület, km ²	1793	995	521	1164	2321	2153	1400	579
Népesség, 1990	250125	138549	29829	94027	136847	127608	76954	36719
Ebből: városi népesség	188619	85732	11798	47977	101168	56786	18350	15062
A városi népesség aránya	75.4	61.9	39.6	51.0	73.9	44.5	23.8	41.0
Települések száma	28	17	10	18	20	34	27	20
Ebből: város	3	2	1	3	6	3	1	1
Átlagos településméret	8933	8150	2983	5057	6842	3753	2850	1836
A községek átlagos lélekszáma	2460	3521	2003	2870	2549	2285	2254	1140
Természetes szap. ill. fogyás, 1980-89 (%)	-1.27	1.15	-6.09	-4.31	0.8	-5.38	-2.96	-1.44
Tényleges népességszám-változás, 1980-89 (%)	-0.37	1.09	-11.31	-9.42	-7.18	-7.42	-8.91	-12.12
A mezőgazdasági keresők aránya, 1990 (%)	16.03	14.0	30.96	23.46	25.61	34.25	37.91	30.17
Érettségizettek aránya, 1990 (%)	17.15	16.41	8.49	11.07	10.75	11.08	9.63	9.56
60-x évesek aránya, 1990	19.18	16.39	23.75	22.19	18.47	22.29	20.18	20.92
Az 1980-1989 között épített lakások aránya (%)	20.02	20.48	10.48	14.79	19.25	15.34	16.44	19.02
Fürdőszobás lakások aránya, 1990 (%)	79.87	80.1	56.75	62.49	66.28	72.94	75.29	57.02
A 3 és többszobás lakások aránya, 1990 (%)	38.29	33.12	33.54	37.26	31.92	50.99	48.22	41.01
Az 1000 lakosra jutó személygépkocsi száma	187.1	155.9	126.5	146.9	111	184.2	200.1	99.8
A külterületi népesség aránya, 1990 (%)	9.9	1.6	10	4.3	3.4	6.7	2.2	0

IV. Az Alföld Kutatási Program hozadékai

E kutatás és a gyakorlat szoros kapcsolata aligha vitatható. Mégis rögzítendőnek tartjuk, hogy ma még hiányoznak hazánkban azok a regionális szereplők, akik az ilyen típusú munkák eredményeit — a fejlesztésekhez szükséges kutatási alapvetéseket, információkat és fejlesztési prioritásokat — gyorsan át tudják ültetni a gyakorlatba. Ezért is törekedett a kutatásokat elvégző kollektíva arra, hogy munkáját az MTA Elnöksége is megvitassa. Az ülésre 1993. november 2-án került sor Budapesten, melynek az átfedéseket nem tartalmazó, és így csaknem teljesen szöveghű jegyzőkönyvének változatát az alábbi formában közöljük. Az eredeti dokumentum az Akadémiai Értesítő 1992. évfolyam 12. számában jelent meg.

1. A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ELNÖKSÉGE ÁLTAL ELFOGADOTT "AZ ALFÖLD KUTATÁSI PROGRAM ALAPJÁN A RÉGIÓ FEJLESZTÉSÉRE MEGFOGALMAZOTT AJÁNLÁSOK"

Az Elnökség 39/1993. sz. határozatával alkalmi bizottságot küldött ki — melynek elnöke Stefanovits Pál rendes tag, tagjai pedig a IV., VIII., IX., és X. osztályok által jelölt szakemberek voltak - azzal a feladattal, hogy az Alföld Kutatási Program alapján a régió fejlesztésére megfogalmazott ajánlásokra készítsen vitaindító elnökségi állásfoglalást.

Az előterjesztés az előzményeket ismertetve tájékoztat arról, hogy országgyűlési és kormányhatározatok alapján a kutatásokat az MTA koordinálja. ...

(Az Országgyűlés határozatának 8. pontja szerint: "Az Országgyűlés kérje fel a Magyar Tudományos Akadémiát a kutatások koordinálására,..."; A Kormány 1991. november 28-i határozata 8. pontja: "Az Alföld időszerű környezetvédelmi, általános tájvédelmi és tájhasznosítási kérdéseinek, az egyes tárcák feladatainak összehangolására tárcaközi egyeztető fórumot kell létrehozni, amelyben a Magyar Tudományos Akadémia részvételét is biztosítani kell.)

...A mintegy kétezer kézirati oldalt kitevő, tematikusan összefüggő elemzéseket tartalmazó kutatási előtanulmányokat I-IX. kötetekben dokumentálták. Ezek makroregionális elemzéseket adtak az Alföld népességéről és társadalmáról, a régió természeti (földrajzi) környezetéről és annak állapotáról, a termelő szférák (ipar, mezőgazdaság) helyzetéről és válságáról, a területfelhasználás kulcsfontosságú változásairól, a településrendszer és az infrastruktúra sajátos alföldi karaktereiről és relatív elmaradottságáról, a térség turizmusáról, és az új önkormányzati rendszer mai fejlesztési és együttműködési lehetőségeiről, korlátairól. ...

...A regionális kutatásokkal párhuzamosan és tematikusan egyeztetve készült el Karcagon a Földművelésügyi Minisztérium megbízása alapján az Alföld Program

Mezőgazdaságfejlesztési Projekt Tudományos Tanácsának helyzetértékelése és javaslata a további kutatások irányára.

A teljes kutatás három alapelvre épült:

- minden elemzés és vizsgálat bemutatta és értékelte az Alföldnek, mint sajátos magyarországi makrorégióknak a másságát, azokat a természeti-környezeti, történeti, gazdasági, településhálózati és társadalmi tényezőket illetve folyamatokat, amelyek megkülönböztetően erre az országrészre jellemzőek és
- alapul szolgálhatnak egy alulról építkező, komplex szemléletű, a fenntartható kistérségi és regionális fejlesztés lehetőségeinek és korlátainak a figyelembe vételével elkészülő program kidolgozásához és későbbi megszervezéséhez;
- a koordinációs készség nyilvánítása és lehetőség szerinti biztosítása volt a harmadik alapelv, vagyis az, hogy az egész Alföld valamennyi számbavehető szellemi műhelye és kutatója, társadalmi szervezete, önkormányzata vegyen részt a munkában, az eredmények értékelő megvitatásában, a koncepcióalkotás folyamatában, az elképzelhető fejlesztési prioritások kiválasztásában, kidolgozásában, elfogadásában és elfogadtatásában.

A kutatás során Alföldnek a Dunától keletre eső természetes határaival és az országhatárokkal bezárt régiót tekintették, melynek 757 településén 3,4 millióan élnek. E területnek az ország más régióitól megkülönböztető karakteres jellegzetességei a következők:

- feltöltött medence jellege, egységes vízrendszere, az ariditás irányába mozduló klímája, egyedülálló és védendő táji-természeti értékei, környezeti veszélyeztetettsége;
- a folyószabályozások és a futóhomok megkötése nyomán, majd a mezőgazdasági művelés, illetve a kollektivizálás után jelentősen átalakított agrár-kultúrtáj mivolta, sokszínű adottságainak az antropogén hatásokra bekövetkezett egységesülése;
- a gazdasági szerkezet egyoldalúsága, annak többször kényszerpályára került sok tekintetben szervesen fejlődése;
- a régióknak az ország más részeihez viszonyított gazdasági-társadalmi elmaradottsága és a területi-települési infrastruktúra fejletlensége, regionális leszakadásának veszélye;
- településhálózatának egyedisége — a volt mezővárosok és a hozzájuk kapcsolódó tanyarendszerek — egyedülálló történeti fejlődése és térhasználat;
- a régió modernizációs megkérdettség és fejlődési pályájának többszöri előnytelen megváltozása;
- az Alföld euróregionális gazdasági-társadalmi integrációjának szükségessége, annak lehetőségei és korlátai.

Az interdiszciplináris szemléletű regionális kutatások mindezek alapján négy fő fejlesztési irányelvet határoztak meg az Alföldre:

1. Az Alföld természet és ember alkotta értékeinek, az Alföld másságának és belső diverzifikáltságának a megőrzését és az adottságokhoz való alkalmazkodást.
2. A fenntartható fejlődés kritériumainak a meghatározását és feltételeinek biztosítását az Alföld egész területén.
3. A belső (táji) adottságoknak és a nemzetközi versenyképességi feltételeknek megfelelő gazdasági szerkezet kialakítását és a makro-(euro-)regionális együttműködés feltételeinek megteremtését.
4. Hozzájárulást az Alföld, különösen annak egyes térségei akut gazdasági és szociális válsághelyzetének felszámolásához, de legalább enyhítéséhez.

A kutatás tézisei — az interdiszciplináris megközelítésű folyamat elemzések és a modern regionális fejlesztés nemzetközi példáinak felhasználásával — a fenti alapelvek és stratégiai irányelvek alapján bontották ki az Alföld regionális fejlődésének kulcsproblémáit és a javasolható feladatokat.

Ezek szerint ajánlhatók a következők:

1. *Az Alföld természet és ember alkotta értékeinek, az Alföld másságának és belső diverzifikáltságának a megőrzése és az adottságokhoz való alkalmazkodás.*

1.1. Az alföldi táj sajátosságainak további feltárása, megőrzése, előnyös vonásainak rehabilitációja. A tervezési-fejlesztési programoknak a táj természetes térbeli vázát adó rendszerek (tanyák, facsoportok, folyómenti zónák, semlyékek) tájformáló, struktúráló és tagoló funkcióit kellene visszaállítani az ehhez a megfelelő földhasználati, mezőgazdasági művelési technikák és a szükséges szabályozó — ösztönző és tiltó — eszközök alkalmazásával. Ez a tervezett tájstruktúra egyébként nagymértékben hozzájárulhatna az ökológiai és talajvédelmi célok eléréséhez is, és megoldását a ma végbemenő tulajdonosi átalakulás is könnyebbé teheti.

1.2. Az Alföld felszíni és felszín alatti vizeinek, vízkészleteinek megőrzése, védelme a régió egyik legkritikusabb feladata. Az Alföld az ország legcsapadékszegényebb területe, s a vizsgálat előrejelzései szerint rövidesen abba a mainál szárazabb éghajlati zónába kerül, ahol a termelés előfeltétele lesz az öntözés valamint a folyamatos és komplex vízkészletgazdálkodás. A felszíni és felszín alatti vizek is az Alföld egyre nagyobb értékévé válnak, és felhasználásuk, védelmük új prioritások megszabását, átfogó, az egész Alföldre érvényes vízgazdálkodási koncepció kialakítását igénylik.

1.3. Az Alföld termőképességének, termőtalajának megőrzése a táj és a mezőgazdálkodás számára is alapvető szükséglet. Ha megfelelő eljárásokkal ezt nem szabályozzák a régió talajainak mintegy 80%-a van kitéve valamilyen veszélynek. Stratégiai elvként megfogalmazható, hogy prioritást kell adni a talajvédelemnek, a károsodások elkerülésének, másrészt a területhasznosítás ökológiai adottságaihoz illeszkedő megváltoztatásának.

1.4. Az Alföld őshonos természeti flórájának és faunájának megőrzése, a biotopok és a fajok védelme, a régió genetikai potenciáljának fenntartása a térség nemzetközi intgerációjának feltétele, sőt lehetősége és célja. A jövő feladatai e téren következőkben foglalhatók össze: ésszerű, átgondolt és megtervezett terület-hasznosítás; táj- és talajkímélő komplex meliorációs tevékenység; a meglevő természetes élővilág szigorú védelem alá helyezése a további génerózió megállítása érdekében; a védett fajok génbankokban és törzstenyészetekben való elhelyezése. Ahol csak lehetőség van rá, ökológiai folyosók és lépcsők létrehozása szükséges a fajok fenntartása és diverzifikációjának biztosítása érdekében. Ez a feladat azonban csak akkor oldható meg, ha olyan többszakmás teamek dolgoznak a természetvédelemhez szükséges konkrét intézkedések kimunkálásán, amelyek jól ismerik a biotopok fennmaradásának optimális feltételeit, s képesek feltárni azok belső és külső kapcsolatrendszeit. Nagyon fontosnak ítéltető ebből a szempontból a természetvédelem és a gazdasági tevékenységet végző üzemek és vállalkozások együttműködése. Amiatt, hogy az Alföld igen sok "in situ" értékű természeti erőforrással rendelkezik, a meglevő Kiskunsági és Hortobágyi Nemzeti Parkok szellemi bázisára építve helyi természetvédelmi koncepciók kidolgozására is szükség van.

1.5. Az alföldi hagyományos agrárkultúrák megőrzése az egész régió és az ország szempontjából is alapvető feladat. A területarányt átlagosan 1,5-szeresen, de egyes kultúrák tekintetében 2-3 szorosán meghaladó mezőgazdasági termelés jelzi jelentőségét. Az önellátó paraszti hagyományok és a régió jelentős agrárkutatási potenciálja nyomán és az ágazatot érő gazdasági kihívásoknak megfelelően e téren stratégiai cél lehet: egyes kultúrák esetében (pl. alma, bor, zöldség) a termelés átgondolt, tervezett és szelektív csökkentése (a túlkínálat tervszerű megakadályozása ugyanis a kultúra megmaradó részét megmentheti), a termelési-feldolgozási-értékesítési lánc újrászervezése, az állami szerepvállalás megerősítése a márkacikkek felvásárlásában, forgalmazásában és exportjában, külföldi propagandájában és a márkavédelmében. A kiemelt jelentőségű kultúrák fajta- és technológiakutatásának megerősítése és termelése mellett az eredmények alapján rögzíthető, hogy a mezőgazdaság nem lesz képes a térséget eltartani.

1.6. Az alföldi településrendszer sajátos szerkezetének megőrzése, adottságainak kihasználása, építészeti értékvédelem. Az önkormányzatok új rendszere sajátos módon hozzájárulhat az eredeti alföldi településrendszer helyreállításához; visszaállt minden település önkormányzati önállósága, megszűntek a hierarchikus

viszonyok, ami az eredeti alföldi településrendszer struktúrájához áll közelebb. A privatizáció és a nagy állami szervezetek felbomlása a gazdaság hierarchizáltságát enyhítette, a munkanélküliség pedig a munkaerőhelyzet alapvető települési különbségeit számolta fel. A települések finanszírozásának új módszere a falvak számára általában a korábbiaknál kedvezőbb lehetőségeket nyújt, de az Alföld egészét hátrányosan érintette. A településrendszer mássága — a két regionális központ, Szeged és Debrecen viszonylag fejlett intézményrendszerét kivéve — a volt mezővárosok és óriásfalvak alapinfrastruktúrájának elmaradottságában, a városok és falvak közötti területi, munkamegosztási és ellátási kapcsolatok fejletlenségében és kuszaságában, a határmenti és belső perifériák kialakulásában, illetve ezen területek elmaradottságának fokozódásában adható meg. Az alföldi településrendszer — éppen e sajátosságok révén — alkalmas lehet a hasonló adottságú települések alkotta kistérségekre alapozó, a történeti-fejlődési sajátosságokkal és a helyi adottságokkal számoló területi-települési-társadalmi adottságokra építő fejlesztési programok fogadására, kidolgozására és megvalósítására.

Az ajánlott feladatok a következők lehetnek: ésszerű, és a helyi adottságokhoz alkalmazkodó terület- és telekgazdálkodás, amely elősegíti a települések belső területeinek az értéknövekedését, míg a külső területeken — a megváltozott gazdasági feltételeknek megfelelően — kötetlenebb telekgazdálkodást tesz lehetővé. Javasolható, hogy meghatározott városrészekben, övezetekben új építést, korszerűsítést csak a tradicionális stílusjegyek megtartásával engedélyezzenek; egyes jellegzetes utcaképeket, alaprajzokat nemzeti értékként védetté kell nyilvánítani, de egyúttal azok belső korszerűsítéséhez támogatást kell nyújtani, illetve előmozdítani azokban a tradicionális ipari, kereskedelmi tevékenységek, az idegenforgalmi vonzerő kialakítását; a tanyás vidékek rendezési terv mélységű külterületi tervezését. Mindezek a fejlődés történelmileg, földrajzilag és építészetiileg meghatározott genetikai kódjainak az érvényesítését jelentenék a terület- és településfejlesztésben, amelyek nemcsak az építészeti konzerválást, hanem — a gazdaságilag fenntartóképes — gazdára és funkcióra találást is szolgálnák.

1.7. Az alföldi tájak és kistérségek sokszínűsége, a régió társadalma néprajzi és etnikai diverzitásának értékei jellegzetes lehetőséget nyújthatnak egy alulról újraépítkező regionális fejlesztési modell alkalmazására. Az Alföld fejlesztési programja vélhetően akkor lehet a legeredményesebb, ha az a táji-történeti-tradicionális gazdasági és a természetes emberi térbeli kapcsolatokra építő, kistérségi szintű összefogáson alapul. A kutatás során 43, a fenti jellegzetességeket figyelembe vevő kistérséget határoltak el, amelyekre építve biztosítható leginkább a helyi természeti és társadalmi erőforrások feltárása, mobilizációja, a helyi identitás újjászűletése és az összefogás. Egyúttal ez lehet az a stratégia, amelyik az egyes kistérségek történelmi különbségeit, hagyományainak sajátosságait leginkább megőrzi és fűrtyszerűen összekapcsolódva a területi fejlődést az egész Alföld és az ország javára kibontakoztatja.

A magyar etnikumon belül a térség néprajzi, folklorisztikus, népi iparművészeti, nyelvjárási hagyományainak megőrzése, az alföldi művelődés, kultúra és kutatás új értékteremtése is egyik fő cél lehet. Az 1943-47 között működött Alföldi Tudományos Intézet progresszív tradícióit felelevenítve, a regionális, kultúrföldrajzi és kistérségi kutatások integráló bázishelye lehetne az 1992-ben újonnan létrehozott - az alföldi egyetemekkel és főiskolákkal szorosan együttműködő - intézet.

2. *A fenntartható fejlődés kritériumainak a meghatározása és feltételeinek biztosítása az Alföld egész területén*

A régióban jelentősen csökkenő ipari eredetű víz- és légszennyezés, a visszaeső mezőgazdasági műtrágya és vegyianyag felhasználás, a csökkenő nagyüzemi állattartás, vagy a nehézgépekkel való talajművelés okozta károk sajnálatos módon nem a környezetkímélő technológiák és magatartás eredményei, hanem az általános gazdasági visszaesés, a tulajdonváltás következményei. Ezért ma nem a további csökkentés a legfontosabb feladat, hanem a felkészülés a növekedés újraindulására. Most szükséges kialakítani azokat a struktúrapolitikai koncepciókat, jogi szabályozást és gazdasági ösztönzőket, amelyek lehetővé teszik az új növekedési pályák megtervezését, s a korábbi hibák megelőzését.

2. 1. A jelenleg megvalósuló gazdasági rendszerváltás hozzájárulhat a környezeti állapot javulásához. Figyelemmel kell lenni azonban arra, hogy az ipari és mezőgazdasági termelés tulajdoni dekoncentrációja egyben a környezetszennyező forrásokat is dekoncentrálja, átlépve a környezeti terhelhetőség határát. Ezért tudatosan mindent meg kell tenni, hogy a tulajdonváltást összekapcsoljuk a környezeti állapot javításával. Az ipari privatizáció során a környezeti auditálásnak, a környezetártalmatlanításnak össze kell kapcsolódnia a változásokkal. A mezőgazdasági kárpótlás és privatizáció során is olyan preferenciákat kell érvényesíteni, amelyek bizonyos földhasználatokat előnyben részesítenek.

2. 2. A fenntartható fejlődést gazdasági eszközökkel is alá kell támasztani. A környezetvédelmi bírság már nem lehet megfelelő eszköz, ezért a helyi közösségek érdeke szerint az új és régi tulajdonosokat érdekeltté kell tenni az ökológiai, talajtani követelményeknek megfelelő földhasználatban, elsősorban bizonyos kedvezmények nyújtásával. A mezőgazdasági kemikáliák ártámozgatása lényegében már a nyolcvanas évek végén lényegesen csökkent, de változatlanul folytatni szükséges a környezetvédelmi preferenciáknak a fogyasztói és forgalmi adórendszerben való érvényesítését, mint a környezetvédelmi szabályozás alapvető formáját. Bizonyos területeken indokolt fenntartani az adminisztratív és tiltó szabályozást is, de azt az új tulajdonviszonyokkal és tulajdonjoggal összhangba kell hozni.

2. 3. A természeti és kulturális értékek megóvása szempontjából az Alföldön ma az elsődleges veszély az elhagyottá, gazdátlaná válás. Az építészeti, a népi, a kulturális emlékekben gazdag településeknél számos eszközzel támogatni kell a rendeltetésszerű használatot, a megőrzést, a rehabilitációt. A foglalkoztatáspolitikában és a munkahelyteremtésben is jelentősen előnyt a kulturális, történelmi értéket hordozó települések, lakott helyek életképességének, gazdasági eltartóképességének fenntartása.

2. 4. A kormánynak és területi szerveiknek, az alföldi önkormányzatoknak nemzetközi kapcsolataikban, tevékenységükben is a fenntartható fejlődést kell szolgálnia. Ez egyrészt megállapodások szorgalmazását jelentheti a határon átnyúló (víz- és lég-) szennyeződések tekintetében, másrészt azt, hogy a fejlett országokkal való — szakmai-tudományos, technikai és pénzügyi segítségnyújtásról, együttműködésekről szóló — megállapodásokban a környezeti, tájfejlesztési projekteknek elsőbbséget biztosítanak.

3. *A belső (táji) adottságoknak és a nemzetközi versenyképességi feltételeknek megfelelő gazdasági szerkezet kialakítása és a makro(euro-)regionális együttműködés feltételeinek a megteremtése.*

3. 1. Ezek között a legfontosabb adottság a humán tényező, az alföldi társadalom, az alföldi ember. Általános regionális fejlődési tendencia, hogy az ásványi kincsek árának és az agroökológiai potenciálnak a világpiaci leértékelődésével párhuzamosan a humán faktor, annak képzettsége, készsége, fegyelme, szervezettsége, munkaerkölcse és szorgalma válik a legfontosabb termelési tényezővé, a versenyképesség meghatározójává. Az Alföldön, különösen volt mezővárosaiban az egyéni gazdálkodás (a vállalkozás), a magántulajdon sokkal hamarabb megszilárdulhat, mint az ország más vidékein. A terület nagy részén a vallási hagyományok is hozzájárulhatnak a munkacentrikus, felhalmozó magatartásformák kialakulásához. (Ezt tükrözi pl. az, hogy a kárpótlási igények 45 %-a öt alföldi megyére koncentrálódik, ahol a mezőgazdasági területnek csak 36 %-a van.) Az intenzív, munkaerőigényes mezőgazdasági kultúrák kialakulását segítette elő az is, hogy itt közel olyan népsűrűség alakult ki, mint az iparvidékeken. Ugyanakkor az Alföld munkaképes népessége rendelkezik kedvezőtlen jellemzőkkel is. Átlagos iskolázottság alacsonyabb, mint az ország más nagy régióiban, s jelentős a "marginális" munkaerő aránya.

3. 2. A másik speciális adottság a településhálózat, amely Európában is egyedülálló. A mezőgazdasági népességnek ilyen nagy, meghatározott városi funkciókkal is rendelkező településekbe történt tömörülése könnyebbé és kivitelezhetőbbé teheti mind az ipari, mind a posztipari társadalmi struktúrák kialakulását, olcsóbbá a civilizációs-infrastrukturális létesítmények kiépítését. Az alföldi települések túlnyomó többségének nagyságrendje elegendő egy vagy több ipari kis- és közepesüzem működése számára, amelyek a magyar iparszerkezet egyik

legfontosabb szűk keresztmetszetét jelentik. Fontos szerepe lehet tehát az ilyen üzemméretű, új gazdasági ágazatok befogadását biztosító, az adaptivitást serkentő programoknak és az átképzésnek.

3. 3. Vitathatatlan, hogy az Alföldön a mezőgazdaság mindig meghatározó jelentőségű nemzetgazdasági szektor lesz. Az országon belül, de Európában is ez lesz az egyik specializációja, ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a mezőgazdaság egyedül, vagy akár döntő gazdasági szektorként nem tudja az Alföld problémáit megoldani. A környezeti és a gazdasági szempontok kombinációjával tehát egy új alapú és szemléletű alföldi mezőgazdasági stratégiát kell követni, amely új terület-használatot, termékstruktúrát, tájtermesztést, a piaci kívánalmaknak való megfelelést és részben az önellátást is egyszerre kell, hogy jelentse. Ezt a folyamatot termőtajanként is különböző bemutató gazdaságok is innoválhatnak.

3. 4. Az Alföld fekvéséből, földrajzi szomszédságából fakadó adottságok hátrányokat és előnyöket egyaránt hordoznak. A nemzetközi regionális kapcsolat-rendszerek tekintetében az Alföld kiemelt, integráló szerepet játszhat a jövőben. Miután a természeti táj területének fele túlnyúlik az országhatárokon, mind a határmenti együttműködés, mind a bővülő tranzitforgalom externált hatásai tekintetében, mind az Alpok-Adria mintájára szerveződő Kárpátok-Tisza euroregionális kezdeményezésben kulcsszereplő lehet.

4. Az Alföld, különösen annak egyes térségei akut gazdasági és szociális válsághelyzetének felszámolása, de legalábbis enyhítése

Az Alföld akut társadalmi és foglalkoztatási válságának megoldása azért javasolható kiemelt feladatként, mert a régió lassú felzárkózási folyamata a kilencvenes évek elején ismét megtorpant. A mezőgazdaság relatív helyzetének rosszabbodása és a keleti piacok elvesztése az Alföldet az ország más területeinél súlyosabban érintette; miközben a korábbi "szocialista" gazdasági struktúrák összeomlása és hanyatlása az ország minden részén megtörtént, az új struktúrák (társaságalapítások, kisvállalkozások, vegyes vállalatok, működő tőke import) kialakulása tekintetében éles különbségek jöttek létre az ország keleti és nyugati része, illetve a főváros és a vidék között. Számos szabályozási elem (pl. munkaigényes ágazatok adóterhei, mezőgazdasági támogatáscsökkentés, stb.) az Alföld számára bizonyultak előnytelenebbnek. 1992 folyamán az Alföld helyzetében jelentős további romlás következett be, ami azt is jelenti, hogy meggyorsult az Alföld leszakadása. Az ipari, építőipari és mezőgazdasági — regisztrált — munkahelyek száma az Alföldön drámaian csökken. Összességében ez azt jelenti, hogy az Alföld az 50 főn felüli gazdasági szervezetekben két év alatt mintegy 300 ezer munkahelyet veszített, a munkanélküliség aránya lényegesen meghaladja az országos átlagot.

A volt mezővárosokban és a falvakban lakó családok jövedelmének mindhárom forrása, amelyek az átalakulásig csak együttesen biztosítottak kielégítő élet-színvonalat — a nem mezőgazdasági (ipari, építőipari) főmunkahely, a közös

gazdaság és a háztáji kisgazdaság — egyszerre omlik össze. Számolnunk kell tehát azzal, hogy az Alföld ma elsősorban akut foglalkoztatási, jövedelmi és pénzügyi problémákkal küzd. Egy hosszú távú, jól definiált és államilag támogatott program nélkül az Alföld leszakadása az ország nyugati részeitől elkerülhetetlenül növekedni fog. Ez pedig gátja lehet a régió felzárkózásának, s minden olyan fejlesztési alapelvek megvalósíthatóságának, amelyek fentebb bemutatásra kerültek.

A kutatási program végrehajtása során az alföldi társadalom számos megnyilvánulása bizonyította egy új felépítésű, alulról építkező regionális és tájfejlesztési célokat szolgáló program fogadásának a készségét.

Az alkami bizottság elnöke, bevezetőjében kiemelte, hogy az előterjesztés tudományos anyaga igazolja az "egységes" Alföld diverzifikáltságát, a szükséges beavatkozások irányait, és megalapozza azt a modern ökológiai szemléletet, amelyre a régióknak szüksége van. Rámutatott arra is, hogy a hazai nagy régiókon belül az Alföld "másságát" csak akkor lehet igazán bizonyítani, ha hasonló komplexitású vizsgálatok készülnek a Dunántúlra, Észak-magyarországra és a fővárosi régióra. Az igen élénk vitában a felszólalók elismeréssel szóltak az egész eddigi munkáról, szükségesnek tartották a hasonlóan komplex regionális kutatások folytatását és ebbe — az alföldi kutatók mellett (a program 96 kutatójából 64 alföldi volt) — más akadémiai és nem akadémiai kutatóhelyek bekapcsolását. Ugyancsak fontosnak tartották a tájintézetek megőrzését, fejlesztését és ezzel a vidék szellemi bázisának erősítését is. Ajánlották az előterjesztésben foglaltaknak az elfogadását. Rámutattak, hogy az Alföld nagyon sérülékeny, és aláhúzták a tájkímélő gazdálkodás fontosságát. Szükségesnek tartották ennek megfelelő konkrét gazdasági programok készítését és indítását. A fentiekkel, továbbá azzal a problémával összefüggésben, hogy az Alföld az ország legcsapadékszegényebb része, és ez a helyzet a mainál szárazabb éghajlati zónába való kerülés miatti aszályosodás következtében még tovább romlik, nagy hangsúlyt kapott a vitában a vízgazdálkodás, a vízkészletek és a fejlesztési lehetőségek összevetése, a alkalmazkodási stratégia kidolgozásának szükségessége.

Mindezek az akadémiai és nem akadémiai kutatóhelyek számára további kutatási témák és projektek meghatározását igénylik, melyekhez a tudományos osztályok adhatnak ajánlásokat.

Az építendő illetve építés alatt levő autópályák környezeti hatásának vizsgálatát többen hiányolták, és ezirányú kutatásokat javasoltak. Más felszólalók szerint ezzel az MTA külön ne foglalkozzék, mert ezek környezeti hatástanulmányának elkészítése a beruházó feladata.

Eszmecsere alakult ki a az Alföld hagyományos települési arculatának megőrzéséről. Egyes felszólalók határozott szövegezést javasoltak a hagyományos települési arculat megőrzése érdekében. Mások szerint viszont vigyázni kell, hogy ne olyat őrizzünk meg, ami kényszerű szegénységből született és megmaradt. Helyes a konzerválás, de meg kell határozni, hogy mi a megtartható, illetve megtartandó,

és mi jön a "régi" helyére, ha az nem menthető. Szükséges tehát az értékmegőrzés és modernizáció kettősségében a helyes arány kialakítása.

Többen rámutattak, arra, hogy az Alföld Kutatási Program, továbbá a korábban elhatározott, az MTA által végzendő és a nemzet számára nagy jelentőségű más kutatási feladatok - mint pl. a biodiverzitás megőrzés nemzeti stratégiájának kialakítása, az aszályhelyzet, a jelenkori agrárproblémák és agrártudomány, a területfejlesztés modernizációja, stb. új feladatként jelentkeznek 1994-re, ezek végzésére azonban az MTA-nak erőforrásai nincsenek, ezért fokozott anyagi támogatásra van szükség. Erre javasolták felhívni a kormányzat figyelmét a költségvetési tárgyalások során. (Sajnos, minden figyelemfelhívás és más erőfeszítés ellenére sem lettek ilyen források. Cs.B.)

Az alkalmi bizottság elnöke a felszólalásokra adott válaszában szükségesnek tartotta a kutatások folytatását és ehhez kérte, hogy a tudományos osztályok ajánljanak kutatási projekteket, témákat akadémiai és nem akadémiai kutatóhelyeknek egyaránt. Az Alföld "másságát" illetően emlékeztett arra, — amit bevezetőjében is említett — hogy az ország más régióira is el kell végezni ugyanilyen komplexitású kutatásokat, sőt az összefüggések miatt a kutatást a Kárpát-medence egészére kellene elvégezni — különösen kiemelve a vízproblémát — de ezek nemzetközi együttműködést igényelnek, ami nem ennek az anyagnak a kompetenciája.

Az Akadémia elnöke a vita összefoglalójában:

- köszönetet mondott a megalapozó dokumentumokat és a jelen előterjesztést kidolgozó kollektíváknak az alapos és színvonalas munkáért;
- kiemelte, hogy ez munka jól illeszkedik a nemzet számára nagyjelentőségű interdiszciplináris kérdések sorába, amelyek kidolgozását az MTA szükségesnek tartja, de amelyek kutatásához erőforrásai nem elegendőek, ezért már 1994-re is fokozott anyagi támogatást igényel a kormányzattól. Ezt szükségesnek tartja exponálni a költségvetési tárgyalásoknál;
- a települési arculat megőrzésével kapcsolatban rámutatott, nem kell mindenáron konzerválni, hanem az értékmegőrzés és a modernizáció tekintetében olyan összhangot kell teremteni, amely jól illeszkedik Európába;
- a további munkát illetően javasolta a vitában elhangzottak hasznosítását, és azt, hogy a vidék részesüljön a részvételt illetően több előnyben, mint főváros;
- egyetértett azzal, hogy az Alföldet nem lehet önmagában vizsgálni, hanem hasonló komplexitású vizsgálatot kellene végezni az ország más régiói tekintetében is, de kívánatos lenne több kérdésben, nemzetközi együttműködéssel, a Kárpát-medence egészére elvégezni a kutatásokat.

Az Elnökség 44/1993. számú határozata:

Az Elnökség:

1. Köszönetét fejezi ki az Alföld Kutatási Program elemzéseit, megalapozó tanulmányait, fejlesztési koncepcióját és a jelen előterjesztést kidolgozó kollektívának alapos és színvonalas munkájukért.

2. Egyetért az Alföld Kutatási Program eredményei alapján megfogalmazott regionális fejlesztési ajánlásokkal, s azokat a Kormánynak is elfogadásra, megvalósításra javasolja.

3. Kiemelten fontosnak tartja és javasolja Kormánynak egy teljes és intézményrendszerében is újradefiniált Alföldfejlesztési program kidolgozását és ehhez szükségesnek ítéli a régió koordinált, interdiszciplináris szemléletű kutatásainak folytatását. Ehhez a maga eszközeivel, s elsősorban az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete tevékenységének a megerősítésével kíván hozzájárulni.

4. Kiemelt kutatási irányoknak elsősorban a következőket javasolja:

- Az Alföld komplex agrárhasznosítása új irányainak kidolgozása, a tájintézetek újraélesztésével;
- Az Alföld nagyrégió nemzetközi integrációs lehetőségeinek feltárása, kimunkálása, különös tekintettel a Közös Piac regionális fejlesztési projektjeihez való kapcsolódás lehetőségeire;
- A lokális és regionális gazdasági és területfejlesztési szabályozás (adórendszer, kamatpolitika, elosztási rendszerek, stb) új lehetőségeinek kidolgozása és hatásvizsgálatai az Alföldön;
- A fenntartható fejlődés kistérségi alapú megszervezésének modellvizsgálatai tipikus alföldi területeken, különös tekintettel a területhasznosítás és -felhasználás környezeti változásaira, kritériumaira, a gazdaság- és településfejlődés adottságaira, a helyi társadalom identitására és innovatív képességére;
- A Tisza, mint az Alföld tengelye.

A további kutatási irányok kijelöléséhez ki kell kérni az illetékes szakbizottságok (talajtani, vízgazdálkodási, stb.) ajánlásait.

5. Az Elnökség megállapítja, hogy a régió további kutatásait egy regionális tudományos adat-, információs- és térinformatikai számítógépes rendszer foghatná össze egységes regionális felhasználhatóságot is biztosító rendszerbe. Ezzel együtt, előbb mintaterületeken, majd az egész Alföldre szükséges létrehozni egy tájértékelő, környezet- és természetvédelmi célokat szolgáló tudományos értékű monitoring rendszert is.

6. Szükségesnek tartja felhívni a Kormány figyelmét arra, hogy:

- az Alföldet nem lehet önmagában vizsgálni, hanem hasonló komplexitású vizsgálatokat kell végezni az ország más régiói tekintetében is, de kívánatos lenne több kérdésben, nemzetközi együttműködéssel, a Kárpát-medence egészére nézve végezni kutatásokat;
- az Alfölddel kapcsolatos kutatások folytatása, illetve a szükséges új kutatások illetve programok indítása anyagi, technikai feltételeinek megteremtéséhez az MTA folyamatosan csökkenő erőforrásai nem elegendőek, anyagi megalapozás nélkül pedig a kutatások elvégzésének nincs realitása.

Az Elnökség felkéri a főtitkárt, hogy az 1994. évi költségvetési tárgyalásokon az Alföldkutatás és a nemzet szempontjából nagy jelentőségű más interdiszciplináris kérdések (biodiverzitás megőrzés nemzeti stratégiájának kialakítása, az aszály helyzet, a jelenkori agrárproblémák és agrártudomány) kutatása anyagi igényeinek kielégítése érdekében a szükséges lépéseket tegye meg.

(A szerző megjegyzése: A főtitkár megtette a lépéseket. Az Országgyűlés kulturális bizottsága egyhangú szavazással 60 millió forintot szavazott meg a költségvetés előzetes tárgyalásain a folytatásra. A későbbi szavazás során ez "eltűnt"! A kutatók tehát csak addig tudtak elmenni, ameddig lehetett.)

2. A VISSZATÉRŐ KORMÁNYHATÁROZAT

A Kormány a 2042/1994.sz. "visszatérő" határozatában ismét áttekintette az Alföld sajátos helyzetét. Ennek fő alapját a Magyar Tudományos Akadémia közreműködésével készült, az egész térséget átfogó kutatások előző fejezetben szöveghűen bemutatott ajánlásai képezték.

A 6 fejezeti pontból álló határozatot 4 részre tagolt, 53 pontból álló, felelősöket, határidőket is tartalmazó intézkedési terv követ. Ezek tételesen is felsorolják a kormányzati szervek által legsürgetőbbnek ítélt alföldi teendőket. Tekintélyes méretű, a további munka kereteit elvben jól meghatározó kormányzati dokumentum született tehát. A Határozatok Tára 1994.évi 17. számban jelent meg, eredeti szövege annak 130-136. oldalán olvasható.

A kutatási program befejezése után pontosan egy évvel megszületett határozat tükrözi mindazokat a szükségszerűen fellépő bizonytalanságokat, amelyek megfelelő új, kerettörvények (területfejlesztési, környezetvédelmi, természetvédelmi, földhasznosítási, stb.) híján a regionális politikát ma egyáltalán jellemezhetik. Az egyzetetések során folyamatosan változott az eredeti szöveg, az egyes érintett tárcák pedig nagyon eltérően értelmezték szerepüket egy ilyen — Magyarországon még újnak számító — makroregionális program megvalósíthatóságát, annak lépéseit, belső összefüggéseit, kapcsolatrendszereit illetően.

Ebben a fejezetben megkíséreljük kiemelni belőle azokat a határozati pontokat, amelyek talán fontosak lehetnek a jövőre nézve, mindazokkal a kétségeinkkel együtt, hogy jól tudjuk, hazánkban remek határozatok születnek, de végrehajtásuk rendre elmaradhat a gazdaság és a társadalom gyors és válságjelenségektől sem mentes átalakulásának új kihívásai nyomán. Megfelelő alaptörvények, források és hiányos intézményrendszer mellett ugyanis egy idő után csak az egyes tárcák, szakágak, helyi, regionális és országos szervek "egymásra mutogatása", felelősség áthárítása lesz az egyetlen biztos eredmény illetve következmény.

A határozat 6 fő pontja, melyet 1994. május 9-én, tehát a Kormány utolsó hivatalos ülésén látott el a miniszterelnök kézjegyével az alábbiak szerint szól. (A teljes határozat szöveghű közlése helyett megkíséreljük annak főbb mondanivalóját közölni, úgy, hogy az eredeti szövegrészeket dőlt betűvel szedtük.)

- 1./ *A Kormány megerősíti, hogy a térség területfejlesztési, tájvédelmi, tájhasznosítási feladatait a kormányzat, az önkormányzatok, és a vállalkozói szféra hosszú távú folyamatos együttműködésével, az anyagi erőforrások koordinált felhasználásával kell megoldani. Az együttműködés során az érintett állami szervezeteknek elsősorban szakmai támogató és pénzügyi ösztönző szerepet kell játszani.*

Az Alföld térségének fejlesztésére irányuló törekvések tehát ismételt kormányzati megerősítést nyertek. A két fő irány, amelyet ez a pont kijelöl: a

területfejlesztés és a tájvédelem illetve tájhasznosítás. Ezeknek ma a pontos magyarországi törvényi-tartalmi és intézményi-finanszírozási keretei megglehetősen hiányosak.

- 2./ *A további feladatokat — beleértve a tájvédelem és tájhasznosítás feladatait is — az Alföld egymástól eltérő jellegű, közép- és kistérségeire kidolgozandó területfejlesztési programok keretében kell összehangolni és végrehajtani.*

Ezzel határozat a terület igen fontos sajátosságára építő elvet fogalmaz meg, ugyanakkor rögzíti azt is, hogy a tájvédelem és tájhasznosítás feladatait a területfejlesztési programokban kívánja megjeleníteni. Ehhez viszont sokkal hatékonyabb ágazati együttműködésre volna szükség akár kormányzati akár helyi (megyei) szinten. A tájvédelemnek (ami ebben az értelmezésben nyilván bővebb a természetvédelemnél) például olyan elsődleges és konkrét előírásokat kellene megadnia minden egyes alföldi kistérségre, amelyek mintegy prioritizálják a később megszülető mezőgazdasági vagy idegenforgalmi (tájhasznosítási) programok tervi feladatrészeit. Ezek pedig további meghatározó erővel kell, hogy rendelkezzenek területhasznosítás és/vagy a területfejlesztés programjai felé. Ehhez egész tervezési rendszerünket újra kellene gondolni és építeni.

- 3./ *A hosszú távú feladatok további szakmai megalapozását biztosító kutató, elemző munkát döntően a "Tisza projekt" keretében kell elvégezni — szól a határozat harmadik fő pontja. Ez helyes is, ha Tiszát az egész Alföldre kiterjedő vízgyűjtő területe alapján a tájvédelemmel, tájhasznosítással alapvetően kapcsolatban álló rendszer-elemnek tekintjük. Miután ez ma szinte csak természeti földrajzi okok miatt tekinthető annak, kétséges, hogy elegendő lesz-e csak ezen a "döntő" nyomon folytatni a munkát.*

A pont végén az "érintett miniszterek" "folyamatos" határidő-megjelöléssel felelősek e feladat végrehajtásáért.

- 4./ *A Kormány a folyamatban levő gazdaságfejlesztési, szociális válságkezelési programokhoz kapcsolódóan, a fenntartható fejlődés szempontjainak érvényesítése érdekében egyetért az Alföld területfejlesztési, tájvédelmi és tájhasznosítási feladataira kidolgozott stratégiai irányokkal.*

A főbb kormányhatározatban szereplő fő irányok megegyeznek az előző fejezetben ismertetett, az MTA Elnöksége által is elfogadott stratégiai irányelvekkel.

- 5./ *A térségfejlesztési programok összehangolása és a programok végrehajtásának áttekintése érdekében továbbra is működtetni kell az Alföld Tárcaközi Bizottságot.*

Felelős: a környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter. Határidő: folyamatos

A határozat utolsó pontja elrendeli a Intézkedési Program végrehajtását.

- 6./ *... A legfontosabb rövid távú feladatok forrásigényeit részben az 1995.évi költségvetésben és a további éves költségvetések tervezése során, részben az*

egyes minisztériumok által működtetett, elkülönített állami pénzügyi alapok felhasználásakor kell figyelembe venni, élve az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság által nyújtott pályázati lehetőségekkel is.

Ennek érdekében a program adott éves aktuális feladatairól minden évben készüljön — részletes feladatterv alapján — finanszírozási terv a költségvetés mindenkori helyzetére figyelemmel.

Ebből a pontból derül ki igazán, hogy a korábban már taglalt törvényi és intézményi hiányok miatt a kormányzat csak igen esetlegesen tudja biztosítani az Alföld Program komplex makroregionális fejlesztési programként való elindítását illetve annak folytatását.

Az alaphatározatot követő Intézkedési Program a koncepció megvalósításának érdekében végrehajtandó feladatokról szól.

Az első fejezetben a természet és tájvédelem terén adódó legsürgetőbb feladatokat jelöli ki a melléklet. Tekintettel a tervezett zöldfolyosó hálózat kialakítására is, az ún. állapotfelmérési munkálatok folytatását írja elő 1995. június 30-i határidővel a Körös-Maros vidékre, a Bodroghözre, a Szatmár-beregi síkságra, a Tiszató környékére, az Orgoványi és az Ócsai tájvédelmi körzetekre, és az Alsó Tisza-vidék ártéri és holtági területeire. Ugyancsak e pont írja elő, hogy a közelmúltban megalakult Körös-Maros Természetvédelmi Igazgatóság (a tervezett Nemzeti Park helyett) szervezetét teljes körűen ki kell építeni.

A következő pont az alföldi folyók holtágainak védelméről és rehabilitációjának szükségességéről intézkedik. Négy miniszter (KTM, KHVM, FM, PM) hatáskörébe utalva rendeli el, hogy *vissza kell szorítani a holtágak szennyezőanyag-terhelését, és ki kell dolgozni a rehabilitáció koncepcióját és feltételrendszerét.* A megjelölt határidő 1994. december 31.

Erre az időpontra ilyen dokumentum nem készült, talán ezért is merült fel, hogy az 1994-ben megalakult új kormánnyal is jóvá kellene hagyni elődjének az Alföldről szóló határozatát ?!

A terület és településfejlesztés terén, az építészeti és településszerkezeti értékek védelme, fejlesztése érdekében a határozat melléklete — sajnos már rögzíthető —, hogy szintén végre nem hajtott, de nagyon fontos szakmai kérdésekben rendelkezik. Ezek szerint: A tulajdonváltásra való tekintettel az Országos Építési Szabályzat külterületekre vonatkozó rendelkezéseit felül kell vizsgálni. A rendelet módosítása szükséges a külterületek, s ezen belül a tanyás térségek, területfelhasználási, építési szabályozására vonatkozóan. Ennek a szöveg szerinti határideje 1994. szeptember 30. volt, míg ugyanezen év december 31-ig nem készült el a következő pont sem, mely azzal foglalkozik, hogy ki kell dolgozni a települések általános rendezési terveinek készítésére, módosítására vonatkozó javaslatot, mely a bel- és külterületek összehangolt fejlesztését, az új földtulajdonosi rendszer működőképességét hivatott szolgálni, kiemelt figyelemmel a külterületek megváltozott jelentőségére, a külterületi lakosság ellátásának biztosítására. Csak remélni lehet, hogy ugyanezen

alfejezet 1995 évre szóló — hasonlóan fontos — pontjaiban elkezdődnek a munkálatok. Ezek szerint el kell készíteni a jellegzetes települések tájegységenkénti tipológiai felmérését a műemléki védeltséget nem élvező építészeti, településszerkezeti értékek feltárása érdekében. (Határidő: 1995. június 30., Felelős a KTM és MKM miniszterek)

Ugyancsak felmérést irányoz elő a határozat 2/c. pontja a folyók árterein fennálló létesítményekről (horgásztanyák, üdülők), azok környezeti hatásairól és jogi helyzetéről. Ezzel egyidőben tehát 1995. június 15-ig kellene megszületni a KTM, KHVM és FM miniszterek közös előterjesztésében annak javaslatnak, amelyik az árterületek közcélú felhasználást és természetközeli állapotának megőrzését biztosítja.

A következő rész a kistérségi programok szorgalmazását fogalmazza pontokba. Azt írja, hogy *ösztönözni és támogatni kell az alföldi fejlesztésekre vonatkozó programok nagytérségi koordinációjára irányuló törekvéseket. A megyei, térségi társulások, illetve az önkormányzatok, társadalmi szervezetek képviselőinek biztosításával meg kell vizsgálni a nagytérségi koordinációt szolgáló intézmény létrehozásának lehetőségét.*

Ez a határozati pont sem valósult meg 1994. december 31-ig, holott akár az Alföldi Megyék Szövetsége, akár a megyei közgyűlések által létrehozott Nagyalföld Alapítvány mellett létesített iroda segítségével, akár az Alföld Kutatási Programot elvégző és a régió négy városában működő Alföldi Tudományos Intézet feladatkörének és információs rendszerének minimális megerősítésével a feladat végrehajtható lenne.

Csak egy ilyen nem kormányzati és nem is önkormányzati szervezet lenne képes *elősegíteni a az Alföld területén már megalakult kistérségi önkormányzati szerveződések, regionális tanácsok működésének összehangolását is.*

Az egyedi jellegzetességek miatt a határozat ezen fejezete szól három jellegzetes alföldi kistérség (Bihar, Jászság, Kiskunság) komplex térségfejlesztési minitervéről, amelyek egyidejűleg érvényesítik a környezet- és természetvédelem szempontjait, a gazdaságfejlesztés és a szociális válságkezelés szükségleteinek a szempontjaival. (Határidő: 1995. december 31., felelős. KTM miniszter)

A kistérségi programok között megismétli a határozat melléklete a Tisza-völgyre készítendő program további tartalmi elemeit is. (Határidő: 1995. dec. 31. felelős: KTM miniszter).

E tervezett programok sikere valószínűsíthetően az utolsó ponton fog múlni, tehát azon, hogy az abban megjelölt öt miniszter (KTM, FM, IKM, MM, NJM) képes lesz-e a jövőben teljesíteni a tárcaközi együttműködést *a további térségfejlesztési programok, mezőgazdasági, ipari, idegenforgalmi projektek pályázati úton való támogatása rendjének kidolgozásával, a tárcaszintű fejlesztési alapok felhasználásának kistérségi összehangolásával.*

Ennek a dokumentumban megfogalmazott határideje 1994. december 31. volt(?). Akárcsak annak a feladatnak, amelyik a *kárpótlási folyamatok eredménye-*

képp létrejövő új tulajdonosi, foglalkoztatottsági körülmények feltárását és térségi összefüggéseit bemutató elemzés szükségességét írja elő. Végül ez a fejezet az alföldi népesség egészségügyi állapotának elemzését, a térségi, környezeti viszonyokkal való összefüggéseinek feltárását kezdeményező ponttal zárul. (Határidő: 1995. december 31., felelős: népjóléti miniszter)

A mellékelet második fő fejezete a fenntartható fejlődés kritériumainak meghatározásával foglalkozik. Azt írja: *készüljön el az Alföld területének részletes környezeti állapotfelmérése, állapotértékelése, a meglevő információkra alapozva készüljön el az Alföld fokozottan rossz környezetminőségű térségeinek meghatározása, a környezeti változások okozta kockázatok becslésével.* Ennek formájaként határozat a kutatók szerint ajánlott módon, a regionális és tájrendezési tervek készítése során megteremthető hálózatok illeszkedését írja elő.

A következő pontban az országos program részeként külön *intézkedési programot* sürget az Alföldre (1994. december 31-i határidővel) *a szennyvíztisztítás és a tisztított szennyvíz elhelyezésének felgyorsítására.*

Ugyancsak ez volt a határideje az *arzén-, vas-, és mangántartalmú veszélyes iszapok ártalmatlanítására* készülő kormányprogramnak.

A környezet fenti elemei után igen fontos külön pontok foglalkoznak az éghajlat várható változásaival és ennek a vízviszonyokra, a talajnedvességre gyakorolt hatásaival. Ezek szerint *átfogó értékelést kell készíteni a Kárpát-medence, az Alföld, a Duna-Tisza köze éghajlatára és változási tendenciáira vonatkozóan, részletesen vizsgálva a vízviszonyokra, a talajnedvességre gyakorolt hatását, felhasználva az eddigi eredményeket.* Ugyancsak *el kell végezni a felszíni és felszín alatti vizek számbavételét, (a jelenlegi felszíni vízkészletek az 1975. évig terjedő hidrológiai adatsorok alapján lettek meghatározva!) és ez alapján új vízkészlet elosztási rendet kell kialakítani, bővíteni kell a talaj- és felszín alatti vízkészletek állapotára, azok prognosztizált változására vonatkozó információkat. A térség mérő-megfigyelő hálózatainak felülvizsgálta után pótolni kell azok hiányosságait, és meg kell teremteni a az összehangolt üzemeltetés és értékelés rendjét.* (Határidők: az egyes feladatok szerint 1994. , 1995., és 1996. dec.31., felelősök: KHVM, KTM, FM és NJM miniszterek)

E fő feladat alpontjai is sok értékes és halaszthatalan további teendőt tartalmaznak, például:

- *közép- és hosszú távú vízgazdálkodási koncepció szükséges a mező- és erdőgazdálkodás új igényeihez alkalmazkodva és fokozva belvízi tárolás lehetőségeit, a vízgazdálkodásban érintettek bevonásával*
- *a tájhasznosítási, terület- és településfejlesztési koncepciókban valamint a regionális- és településrendezési tervek készítése során figyelemmel kell lenni az ivóvízbázis védelem, a tisztított szennyvíz helybentartásos elhelyezésének területi igényeire...*
- *el kell készíteni a komplex termálvízvédelem és -hasznosítás koncepciját...*

- *intézkedési tervet kell készíteni az alföldi medence vízgyűjtőterületén elterülő szomszédos országokkal (Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia) korábban kötött határvízi szerződések, megállapodások kiterjesztésére a felszín alatti vizekre, az országhatárral osztott felszín alatti vízgyűjtőterületekre is...*

A harmadik fő rész a mezőgazdaság, az ipar, a turizmus és a nagytérégi infrastruktúra legfontosabb feladatait írja elő.

A mezőgazdaság terén a fenntartható agrárfejlesztéshez leginkább szükséges teendőket úgy foglalja össze a határozat, hogy fejlesztéseket szolgáló támogatások ösztönözzék a ... *szükséges művelési ág változásokat, ... az évenként szükséges legalább 1000 hektár erdő telepítését, ... és Alföld földhasznosítási koncepciójában előírányzott gyeptelepítést, úgy, hogy ezek a beavatkozások harmóniában legyenek a tervezett zöldfolyosórendszerrel és a földtulajdonosi igényekkel is.*

Az ún. *termőhelyi kataszterek kiegészítésével és felállítása*ának igényével szól a határozat az Alföld 11 mezőgazdasági termelési középtájának agroökológiai potenciál-meghatározásáról, a *tájjelegű termelési hagyományok és sajátosságok* figyelembe vételének szükségességéről, a *szőlő, az egyes gyümölcsfajták, zöldségfélék, a gyógynövények és a gyepterőhelyi feltételeinek* kutatásáról.

Nagyon fontosnak ítéltethető, hogy a határozat kimondja a *védett és környezeti-leg érzékeny területek természetkímélő gazdálkodásának és a területhasználat korlátozó-ösztönző rendszere* kidolgozásának igényét, természetesen azzal együtt, hogy a gazdálkodókat érő hátrányokat kompenzálni szükséges. E fejezetben szól határozat arról is, hogy a *klímaváltozások és az ariditás növekedése miatt új csapadék-megőrző agrotechnikai eljárásokra, fajta- és technológiai kutatásokra van szükség.*

Az Alföld hagyományos település és gazdálkodási formájára, a tanyára vonatkozóan a következőket olvashatjuk: *ki kell dolgozni a különböző nagyságú és termelési jellegű családi farm-modellekre a szakmai irányelveket és mintaterveket, referencia-létesítmények megvalósításával együtt.*

Az iparral kapcsolatosan csak egy nagyon rövid rész található: *a térségfejlesztési programok kidolgozása során konkrét projektek kidolgozását is el kell végezni hazai és külföldi befektetők számára, melyek a meglévő ipari infrastruktúrára alapozva veszik figyelembe a helyi sajátosságokat, gazdaságfejlesztési igényeket. Vélhetően ez kevés lesz e szektor várható fontosságához mérve.*

A turizmus lehetőségei viszont bővebben taglaltattak dokumentumban, mind az ún. *ökoturizmus*, mind a *gyógyturizmus* tekintetében összekapcsolva például a mezőgazdasági biotermékek előállításának szükségességével. Alpontjai között *szó esik még a kerékpárúthálózat turisztikai és lakossági igények szerinti fejlesztésének szükségességéről, annak az ún., zöldfolyosórendszerhez való kapcsolatairól.* Ez az ún. *zöld turizmus-fejlesztés* szorosan kell, hogy kapcsolódjon — írja a határozat — *a vízi turizmushoz, annak fogadási feltételeinek megteremtéséhez, a Dunán és a Tiszán e célból létesített új határátkelőhelyek létesítésével együtt.*

A nagytérsegi infrastruktúráról rendelkező részek első pontja az *elhagyott szovjet repülőterek* hasznosításával foglalkozik. (Határidő: 1994. december 31., felelős KTM és KHVM miniszterek). Ugyancsak izgalmas és sürgetően szükséges feladatokat olvashatunk a *Tisza belvízi hajózásának újjászervezése* szükségességéről, akárcsak az *alföldi határátkelőhelyek számának növeléséről és kapacitásuk bővítéséről*.

A határozat mellékletének negyedik fejezete a humán erőforrásokról fejlesztési szükségleteiről rendelkezik. Annak első pontjában felkéri a Magyar Tudományos Akadémiát, hogy az 1992-ben újjáalakult Alföldi Tudományos Intézet közreműködésével támogassa az Alföldre vontakozó kutatási prioritások alapján meghatározható további munkák elvégzését.

Hasonlóan intézkedik arról is, hogy a szükséges mezőgazdaságfejlesztési kutatásokat a Karcagi Mezőgazdasági Kutatóintézet koordinálja.

Végül a Kormány ajánlja az érintett önkormányzatoknak, a gazdasági szerkezetátalakításhoz és a foglalkoztatási problémákhoz kapcsolódva tekintsék át az Alföld térség oktatási közművelődési rendszerét, és a képzés foglalkoztatás egyensúlyának megteremtése érdekében — figyelemmel a közoktatási és szakképzési törvényekre — emberi erőforrásfejlesztési programot dolgozzanak ki. (Határidő: 1994. december 31., felelős: MKM, MM, BM miniszterek)

Az Alföld határozat ilyen szöveges bemutatása, elemzése, áttekintése után azt hiszem nyilvánvalóvá vált az olvasóban, hogy **nem a "határozatok szintjén" van a fő probléma az Alföld remélt jobb jövőjét illetően. Ha a fentiek töredéke megvalósulna (vagy magvalósult volna) a határozatban foglalt időpontokra, akkor az Alföld Program már szinte visszafordíthatatlanul működésbe lendült volna.** Tudjuk persze, hogy hazánkban minden határozat annyit ér, amennyihez konkrét források, intézmények, felelősök, partnerek állnak a szükséges időben rendelkezésre. Az utóbbiak között kitüntetően fontosnak tartjuk, hogy maga az Alföld, mint nagytáj, annak gazdasági, társadalmi, szakmai és közigazgatási intézményeinek szereplőivel, a maga sajátos és bizonyítható érdekeivel, a regionális szolidaritás alapelvein építkezve kényszerítse ki a határozatban foglaltak megvalósítását. Ha ez bekövetkezik, akkor talán van esély.

V. AZ ALFÖLD KUTATÁSI PROGRAM DOKUMENTUMAI ÉS AZOK BIBLIOGRÁFIÁJA

Az Alföldről szóló korábbi és folyamatban lévő kutatások eredményeit kilenc, tematikusan összefüggő, közel kétezer kézirati oldalt tartalmazó kötetben összegeztük. Ezek elkészítésében 96 különböző tudományterületet művelő kutató és szakember vett részt előtanulmányok írásával, szakmai véleményekkel, dokumentumokkal. A kötetek több oldalú megközelítésben makroregionális elemzéseket adtak az Alföldről.

A kötetek megállapításai, a levonható következtetések és újabb tanulmányok figyelembe vételével elkészült a rövid és hosszú távú Alföld fejlesztési koncepció tervezete (X.-XI. kötet) és az alulról építkező regionális fejlesztés lehetséges kistérségeit taglaló XII. kötet. A kutatómunka széleskörű véleményezés után — melyben részt vettek az Alföld Tárcaközi Bizottság szakminisztériumai, az alföldi megyei önkormányzatok közgyűlései, szakbizottságai és hivatalai, a Városépítési Tudományos Intézet, az alföldi nemzeti parkok és környezetvédelmi igazgatóságok szakemberei, az MTA illetékes osztályainak delegáltjai, illetve az Alföld Projekt Tudományos Tanácsának 21 tagja, Dr. Enyedi György akadémikus vezetésével — a XIII. kötettel zárult. Ebből készült el az utolsó XIV. kötet — egy 25 oldalas összefoglaló, mely tartalmában és lényegében megegyezik az V. fejezetben publikált akadémiai állásfoglalás ajánlásaival.

A kutatási előtanulmányokat és a köteteket, valamint az alföldi adatházist az Alföldi Tudományos Intézet kecskeméti és békéscsabi tudományos osztályai dokumentálták. Ezek a kutatók és érdeklődők számára rendelkezésre állnak. Ezzel a teljes körű bibliográfiánkkal a további kutatásokhoz kívánunk segítséget nyújtani.

1. Alföld Kutatási Program.

Készült a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium meghívása alapján a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetében. /Kiad./ MTA RKK Alföld Projekt Programiroda. Kecskemét, 1992-1993. Kéziratként soksz.

Az Alföld fejlesztés (előzetes) tézisei. Írták: Csatári Bálint, Illés Iván. 21 p.

I. kötet: Az Alföld népessége.

Témavezető: Velkey Gábor. Írták: Becsei József, Böhm Antal, Dövényi Zoltán, Eke Pálné, Forray R. Katalin, Kocsis Károly, Kovács Csaba, Kovács Zoltán, Lengyel Imre, Orosz Éva, Szőgyi Lenke, Táll Éva, Tóth József. 205 p.

II. kötet: Az Alföld környezeti állapota és természetvédelme.

Témavezető: Rácz Lajos. Írták: Gábris Gyula, Keveiné Bárány Ilona, Mezősi Gábor, Mika János, Nemes Csaba. A felhasznált résztanulmányok szerzői: Dömsödi János, Nagy Imre, Somogyi Sándor. 219 p.

III. kötet: Az Alföld gazdasági bázisa.

Témavezető: Hegedűs Miklós. Írták: Barta Györgyi, Futó Péter, Poszmik Erzsébet, Valér Éva, Winkler György. 150 p.

IV. kötet: Az Alföld agrártermelésének és élelmiszeriparának helyzete.

Témavezető: Gurzó Imre. Írták: Gurzó Imre, Hanyecz Vince, Horváth Jenő, Kovács Teréz, Lánszki Imre, Lovas Imre, Márton János, Rácz Endre. 239 p.

V. kötet: Az Alföld területhasznosítása.

Témavezető: Baukó Tamás. Írták: Baukó Tamás, Berényi István, Csató Éva, Kugler József, Kürti György, Lánszki Imre, Süli-Zakar István, Vámosi Judit. 168 p.

VI. kötet: Az Alföld településrendszere.

Témavezető: Tóth József. Írták: Tóth József, Timár Judit, Valér Éva. 197 p.

VII. kötet: Az Alföld infrastruktúrája.

Témavezető és szerző: Erdősi Ferenc. A felhasznált résztanulmányok szerzői: Illés Iván, Kőszegfalvi György, Krassó Sándor. 195 p.

VIII. kötet: Az Alföld turizmusa.

Témavezető: Csordás László. A felhasznált résztanulmányok szerzői: Baukó Tamás, Bokody József, Csapóné Tábori Hajnalka, Csordás László, Ekerl Antalné, Emődi Éva, Kollarik Amália, Mayer Antal, Puskás Csaba, Somogyi Sándor, Soós Zoltán, Szabó Géza, Szappanos Géza, Tóthné Hegyvári Gabriella. 243 p.

IX. kötet: Az Alföld önkormányzat struktúrája és a területfejlesztés összefüggései.

Témavezető: Pálné Kovács Ilona. Írták: László Mária, Pálné Kovács Ilona, Szoboszlai Zsolt. 105 p.

X. kötet: Az Alföld hosszú távú területfejlesztési és tájhasznosítási koncepciója (tervezet).

Témavezető és szerző: Illés Iván. A felhasznált résztanulmányok szerzői: Abonyiné Palotás Jolán, Andó Mihály, Becsei József, Iván László, Lovas

Imre, Ónodi Gábor, Puskás Csaba, Reischl Gábor, Rétvári László, Zentay Tibor, Zoltán Zoltán. 142 p.

XI. kötet: Az Alföld rövid távú területfejlesztési koncepciója (tervezet).

Témavezető és szerző: Illés Iván. 97 p.

XII. kötet: Az Alföld kistérségei.

Témavezető és szerző: Beluszky Pál, Csatári Bálint. 67 p. 11 térkép.

XIII. kötet: Az Alföld fejlesztési koncepciója.

Témavezető: Illés Iván. A felhasznált résztanulmányok szerzői a korábbi köteteknél említettekén kívül: Horváth Benő, Iván László, Meggyesi Tamás, Nemes Nagy József, Pálné Kovács Ilona, Rechnitzer János. 190, 4 p. 25 térkép, 4 táblázat.

XIV. kötet: Az Alföld fejlesztési koncepciója.

Tartalmi összefoglaló. Írták: Csatári Bálint, Illés Iván. 22, [2] p.

Az Alföld Kutatási Program munkálatainak elvi és szervezeti felépítése, fontosabb fázisai, tanulságai.

Írta: Csatári Bálint. 7 p.

(A Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium külön kérésére írt összefoglaló, bemutatva az OECD magyarországi regionális konferenciáján Hortobágy, 1993. október)

2. Az Alföld Kutatási Program előtanulmányai.

Készültek a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium megbízása alapján az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézetében. /Kiad./ MTA RKK Alföld Projekt Programiroda. Kecskemét, 1992-1993. Kéziratok. (Zárójelben annak a kötetnek a száma, amelyben a tanulmány megjelent, vagy amelynek megírásához felhasználták.)

ABONYINÉ PALOTÁS Jolán: Az Alföld falusi településeinek infrastrukturális állapota. 18 p. 1 térkép. (X.)

ANDÓ Mihály: Az Alföld természeti földrajzi kistáji környezeteinek potenciális értékei, különös tekintettel fejlődési lehetőségeire. 20 p. (X.)

BARTA Györgyi - POSZMIK Erzsébet: Szerkezeti változások hatása az Alföld ipari fejlődésére. 59 p. (III.)

BAUKÓ Tamás: A területhasználat néhány speciális konfliktusos esete. 16 p. 8 ábra. (V.)

- BAUKÓ Tamás: Az idegenforgalmi szálláshelyek, a beutazó turizmus és a fürdők elemzése. 7 p. 8 ábra, táblázatok. (VIII.)
- BECSEI József - DÖVÉNYI Zoltán: A foglalkozási szerkezet és a munkanélküliség strukturális jellemzői és területi különbségei az Alföldön. 14 p. 2 térkép. (I.)
- BECSEI József: A külterületi települések átalakulása. 10 p. 3 táblázat, 3 térkép. (X.)
- BECSEI József: Az alföldi városok átalakulása. 10 p. (X.)
- BERÉNYI István: A területhasznosítás új problémái az Alföldön. 9 p. (V.)
- BOKODY József: A víziturizmus jellemzői, fejlesztési lehetőségei az Alföldön. 38 p. sztl.mell.: táblázat, térkép, vázlatrajz, prospektus (VIII.)
- BŐHM Antal - SZŐGYI Lenke - TÁLL Éva: Társadalmi kapcsolatok és kötődési módok Szabolcs-Szatmár-Bereg megye három településén. 28 p. (I.)
- CSAPÓNÉ TÁBORI Hajnalka: A nemzeti parkok és az idegenforgalom. 13 p. (VIII.)
- CSATÓ Éva: Térszerkezeti változások a tanyás térségekben a nagyüzemi gazdálkodás kezdete óta. 15 p. 1 térkép. (V.)
- CSORDÁS László: A falusi turizmus helyzete, problémái az Alföldön. 13 p. 2 táblázat, 3 térkép. (VIII.)
- CSORDÁS László: Az alföldi idegenforgalom fejlesztése, üdülőkörzetek, projektek. 32 p. (VIII.)
- CSORDÁS László: Hobby-turizmus. 24, 4 p. (VIII.)
- CSORDÁS László: Magánüdülők az Alföldön. 14 p. 8 ábra. (VIII.)
- DÖMSÖDI János: Az Alföld tőzeges láptalajú területeinek bemutatása, megóvásuk lehetőségei. 23 p. 1 ábra. (II.)
- EKE Pálné: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye falusi térségeinek speciális demográfiai jellemzői. 14, [1] p. 3 térkép. (I.)
- EMÓDI Éva: Az épített (művi) környezet értékelése, a nemzetiségek és a folklór szerepe a rekreációban. 17 p. (VIII.)
- ERDŐSI Ferenc: A közlekedési-hírközlési-távvezetékes (vonalas) infrastrukturális ellátottság területi jellemzői az Alföldön. 63 p. 36 térkép, mellékletek. (VII.)
- FORRAY R. Katalin: Az Alföld oktatásügye. 28 p. (I.)
- FUTÓ Péter: A gazdasági rendszerváltás Orosháza iparában. [21] p. (III.)
- GÁBRIS Gyula: Az Alföld vízrajzának jellegzetességei. 48 p. (II.)
- GURZÓ Imre: Az alföldi élelmiszergazdaság fejlesztésének néhány kérdése. 16 p. (IV.)
- HANYECZ Vince: A mezőgazdasági infrastruktúra területi jellegzetességei az Alföldön. 24 p. 16 melléklet. (IV.)
- HORVÁTH Benő: Az Alföld környezeti és ökológiai stratégiájának főbb elemei. [53] p. (XIII.)
- HORVÁTH Jenő - LÁNSZKI Imre: Az Alföld, mint élelmiszertermelő régió nemzetgazdasági jelentősége. 11, [1], 23 p. (IV.)

- ILLÉS Iván: Az infrastruktúra helye a korszerű terület- és településfejlesztésben. 17 p. (VII.)
- IVÁN László: Középfalvak helyzete - egy településtípus státuszváltozása - az Alföldön. 8 p. 9 táblázat, 8 térkép. (X.)
- IVÁN László: Külföldi tőkeérdekeltségű vegyesvállalatok az Alföldön. 10 p. 6 táblázat, 4 térkép. (XIII.)
- KEVEINÉ BÁRÁNY Iлона: Az Alföld agroökoszisztémán kívüli területeinek flórája és faunája. 75, [1] p. (II.)
- KOCSIS Károly: Az Alföld etnikai struktúrája. 5, [14] p. (I.)
- KOLLARIK Amália: A turizmus szerepe, nemzetgazdasági jelentősége az Alföldön. 17 p. 1 térkép. (VIII.)
- KOVÁCS Csaba: Az alföldi népesség jövedelmi helyzete és jövedelmi viszonyai 1962-1990 időszakában. [54] p. (I.)
- KOVÁCS Teréz: Az alföldi agrárnépesség szociológiai vizsgálata. 42, 7, 4 p. (IV.)
- KOVÁCS Zoltán: Az alföldi társadalom politikai struktúráldása az 1990. évi parlamenti választások tükrében. 10 p. 5 térkép. (I.)
- KŐSZEGFALVI György: Az Alföld infrastruktúrális ellátottságának különleges jellemzői és a fejlesztéshez a térségi sajátosságok figyelembevételével adható speciális szempontok. 39 p. (VII.)
- KRASSÓ Sándor: Az Alföld lakossági-települési infrastruktúrájának főbb fejlettségi tényezői. (VII.)
- KUGLER József: Az Alföld területhasznosításának elmúlt századai. 8 p. 9 táblázat. (V.)
- KÜRTI György: A terület- és földhasznosítás változása Csemőben. 36, [1] p. 6 térkép. (V.)
- LÁNSZKI Imre: Az Alföld földhasználata és a tájökológia összefüggései. 25, 4 p. (V.)
- LÁSZLÓ Mária: Az önkormányzatok gazdálkodási jellemzői az Alföldön különböző önkormányzati típusok alapján. 53, 2 p. 16 táblázat (IX.)
- LENGYEL Imre: A lakossági megtakarítások és adósságok területi sajátosságai az Alföldön. 23 p. 6 térkép. (I.)
- LOVAS Imre: A Nyírség komplex agrárfejlesztési programja és metodikája. 26 p. (IV.)
- LOVAS Imre: Az alföldi egyéni vállalkozó és gazdálkodó paraszti rétegek helyzetének vizsgálata az átalakuló mezőgazdaságban. 41 p. (X.)
- MAYER Antal - SZAPPANOS Géza - EKERL Antalné: Az alföldi termáltelepülések helyzete. 33 p. 1 táblázat, 1 térkép. (VIII.)
- MÁRTON János: Az Alföld élelmiszergazdaságában szükséges szerkezetváltás időszzerű kérdései. 28 p. (IV.)
- MEGGYESI Tamás: Az Alföld építészeti értékeinek hagyományai és megőrző továbbfejlesztésének lehetőségei. 20 p. 7 ábra. (XIII.)

- MEZŐSI Gábor: Az Alföld geomorfológiai és talajtani állapota. 48, [1] p. 17 térkép. (II.)
- MIKA János - NEMES Csaba: Az Alföld éghajlati állapota és a globális klímaváltozás valószínű helyi sajátosságai. 88 p. (II.)
- NAGY Imre: Az alföldi településformák környezetmodelljei. 21 p. (II.)
- NEMES NAGY József: A gazdaság regionális állapota és folyamatai. 35 p. 4 táblázat, 2 térkép. (XIII.)
- NEMES NAGY József: Az Alföld a hazai regionális gazdasági fejlődésben és regionális politikában. 27, [2] p. (XIII.)
- ÓNODI Gábor: A falufejlesztés és falutervezés speciális igényei I. 19, [1] p. (X.)
- OROSZ Éva: Az Alföld egészségügyének néhány kérdése. [17] p. (I.)
- PÁLNÉ KOVÁCS Ilona: Az Alföld fejlesztési programjának irányítási összefüggései. 32 p. (XIII.)
- PÁLNÉ KOVÁCS Ilona: Közigazgatás és területfejlesztés az Alföldön. 31 p. (IX.)
- PUSKÁS Csaba: A Tisza-tó és térségének fejlesztési lehetőségei. 22 p. (X.)
- PUSKÁS Csaba: Az üdülés, pihenés, rekreáció helyzete és fejlesztési lehetőségei a Tisza-tó térségében. 17 p. (VIII.)
- RÁCZ Endre: Elemzés az Alföld élelmiszeriparáról. [28] p. (IV.)
- RECHNITZER János: Az innovációk által szabdalta Alföld. 33, [12] p. (XIII.)
- REISCHL Gábor: A falufejlesztés és falutervezés speciális igényei, lehetőségei és korlátai az Alföldön II. 14 p. (X.)
- RÉTVÁRI László: Az Alföld természeti erőforrásai. 35 p. (X.)
- SOMOGYI Sándor: Az Alföld kistájainak ökológiai állapota. 26 p. [18] melléklet. (II.)
- SOMOGYI Sándor: Az Alföld üdülési, turisztikai és rekreációs adottságai. 26 p. [19] táblázat. (VIII.)
- SOMOGYI Sándor: Az alföldi vízrendezések társadalmi-gazdasági-ökológiai következményei. 37, [8] p. (II.)
- SOMOGYI Sándor: A természeti környezet történelmi birtokbavételének folyamata az Alföldön 1945-ig. 53 p. (II.)
- SOÓS Zoltán: Idegenforgalom a Kiskunsági Nemzeti Parkban. 11 p. (VIII.)
- SÜLI-ZAKAR István: Bodrogekő: az átalakított kistáj. 17, 5, 2 p. sztl.mell.: táblázat, térkép. (V.)
- SZABÓ Géza: A falusi-tanyai turizmus fejlesztésének és szervezésének feltételei az Alföldön. 23 p. (VIII.)
- SZOBOSZLAI Zsolt: Az önkormányzatok integrációs gyakorlata az Alföldön. 60, 2 p. (IX.)
- TIMÁR Judit: Az alföldi városok szuburbanizációja. 15 p. 4 táblázat. (VI.)
- TÓTH József: Az Alföld népesedési folyamatai, a népesség területi elhelyezkedése és demográfiai jellemzői. 50 p. (I.)
- TÓTHNÉ HEGYVÁRI Gabriella: A második otthonok. 30 p. (VIII.)
- VALÉR Éva: Az Alföld településállománya, változásai és fejlődési tendenciái. 42 p. 21 táblázat, 3 térkép. (VI.)

- VALÉR Éva: Az Alföld ipara, munkaerőhelyzete és infrastrukturális ellátottsága. [48] p. (III.)
- VÁMOSI Judit: Az Alföld területhasznosítási, felszínfedettségi és fizikai szerkezeti vizsgálata. 42 p. (V.)
- WINKLER György: A területfejlesztést leginkább szolgáló állami szerepvállalás összetevői. [23] p. (III.)
- ZENTAY Tibor: Az Alföld agrogeológiai potenciálja, mint a fejlődés egyik mozgatórugója. 38 p. [5] (X.)
- ZOLTÁN Zoltán: Az új típusú kistérségi területfejlesztési beavatkozások lehetőségei és korlátai az Alföldön. 32 p. (X.)

3. Az Alföld Kutatási Program befejezése után megjelent publikációk válogatott jegyzéke:

Alföldi Tanulmányok, 1993.

(Szerkesztette: Gurzó Imre, Timár Judit.) Békéscsaba, MTA RKK 'ATI Békéscsabai Osztály. 1993. 232 p.

CSATÁRI Bálint: Az Alföld kutatási programról (Előszó). 7-9 p.

MIKA János: Az Alföld éghajlatának megváltozása a globális klímaváltozás összefüggésében. 11-28. p.

KEVEINÉ BÁRÁNY Ilona: Az Alföld agroökoszisztémán kívüli területeinek flórája és faunája. 31-60. p.

BERÉNYI István: A területhasznosítás új problémái az Alföldön. 63-74. p.

MÁRTON János: Az Alföld élelmiszergazdaságában szükséges szerkezetváltás időszerű kérdései. 75-88. p.

GURZÓ Imre: Az alföldi élelmiszergazdaság fejlesztésének néhány kérdése. 91-101. p.

BARTA György - POSZMIK Erzsébet: A vállalati szervezeti változások hatása az Alföld ipari fejlődésére. 103-116. p.

ERDŐSI Ferenc: A közlekedési infrastruktúrális ellátottság területi jellemzői az Alföldön. 119-135. p.

CSORDÁS László - SZABÓ Géza: A falusi-tanyai turizmus szervezésének és fejlesztésének feltételei az Alföldön. 137-160. p.

KOVÁCS Csaba: Az alföldi népesség jövedelmi helyzete és jövedelmi viszonyai 1962-1987 és 1988-1991 időszakában. 163-184. p.

KOCSIS Károly: Az Alföld etnikai struktúrája. 187-196. p.

VALÉR Éva: Az Alföld településállománya, változásai és fejlődési tendenciái. 199-214. p.

TIMÁR Judit: Az alföldi szuburbanizáció néhány sajátossága. 217-231. p.

Alföldi Társadalom 1993.

(Szerkesztette: Lengyel Imre.) Békéscsaba, MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály. 1993. 195 p.

FORRAY R. Katalin: Az Alföld oktatásügye. 26-47. p.

RECHNITZER János: Az innovációk szabdalta Alföld. 81-106. p.

DÖVÉNYI Zoltán: Munkanélküliség az Alföldön. 107-120. p.

SZOBOSZLAI Zsolt: Az alföldi önkormányzatok integrációs kezdeményezései. 144-165. p.

BŐHM Antal - SZŐGYI Lenke - TÁLL Éva: A lakosság közéleti részvételének változásai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye három településén. 168-179.

VELKEY Gábor: Alföldi helyzetkép: népmozgalom a kilencvenes évek elején. 181-194. p.

Tér és Társadalom 1993. 3-4.sz.

(Főszerkesztő: Rechnitzer János, felelős szerkesztő: Pfeil Edit, a szám társ-szerkesztője: Csatári Bálint)

CSATÁRI Bálint: Az Alföld tünetcsoport újraéledése (1990-1994). 1-12p.

ERDŐSI Ferenc: Az Alföld infrastruktúrájának jellemzői és főbb fejlesztési feladatai. 13-34p.

TÍMÁR Lajos: Az Alföld mezőgazdasága a két világháború között. 35-66.p.

BERÉNYI István: Az Alföld földhasznosítási szerkezetének várható átalakulása. 67-76p.

CSORDÁS László: Szabadidő lakások az Alföldön. 77-103p.

HORVÁTH Benő: A függetlenség, mint hübrisz (Az ember és a természet kölcsönhatása az Alföldön). 105-114.p.

VI. AZ MTA RKK ALFÖLDI TUDOMÁNYOS INTÉZETE ALFÖLDI FÖLDRAJZI INFORMÁCIÓS RENDSZERE

A regionális tudományok — a földrajz, a regionális gazdaságtan — és minden más olyan tudomány (a településtudományok, a szociológia, az urbanisztika, az agrártudományok, stb.) számára, amely térbeli folyamatokat kíván elemezni és abból következtetéseket, összefüggéseket, tanulságokat levonni, ma már elengedhetetlen feltétel a megfelelő adat- és tér- (földrajzi) információs rendszer léte. Az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, a kutatási program során a szolnoki Alföld RT-vel együttműködve kiépítette a programot kiszolgáló ilyen rendszer első kísérletét.

Bár hazánkban e rendszerek szerepe még nem éri el a szükséges és elvárható színvonalat, nincs igazi — a demokrácia szabályai szerint mindenki számára egyértelmű hozzáférhetőséget biztosító — adatgazdája sem, rendszerünk azonban mégis figyelemreméltó kísérlet.

A regionális kutatások szempontjából a település és annak teljes területe (a külterülete is, annak földhasznosításával, tulajdonviszonyaival, infrahálózataival, városrendezési és választási, vagy akár népszámlálási körzeteivel) jelenti az első térbeli informatikai szintet. Rendszerünk közel négyszáz egyedi adatot tartalmaz az Alföld 757 településére vonatkozóan, számlálókörzeti mélységben.

A regionális kutatások és az Alföld térinformatikai rendszer második szintje a kistérségi szint, amelyet a lakosok mindennapi szükségleteinek kielégítése céljából megtett napi-heti gyakoriságú térpályáik rajzolnak ki. Mai adatállományunkat áttekintve ilyen kistérségszerű képződmény-tereket adnak ki az új besorolás szerinti KSH városkörnyékek, a mezőgazdasági — szintén KSH által is kódolt — tájtermesztési körzetek, az országgyűlési választási körzetek, a megyei munkaügyi központok területi irodáinak vonzásterületei, a MATÁV góckörzetek, és nem utolsósorban az alakuló valódi kistérségi szervezetek. Ezek jelentik adat- és térképi bázisunk következő fontos részét.

A következő, a megyei szint fordulópontjához érkezik a közeljövőben. Szinte egyetlen lehetőségnek azt látjuk, ha a jövőben törvényi előírás szerint megszülető Regionális Fejlesztési Tanácsok mellé létesítésük pillanatában egy technikailag jól felszerelt, többrétegű és sokfelhasználós információs rendszer is települjön. Enélkül el sem képzelhető egy ilyen tanács érdemi működése, s ez végre a tények és a szakma felé vihetné el a döntéseket. A megyei dekoncentrált szervezetek egyébként egyenként sok esetben igen jó színvonalú rendszereiből éppen a megyei területi szolidaritást megalapozó közös részeknek lenne ebben helye, hogy területileg releváns folyamatelemzések, kutatások és jó döntések születhessenek. Ezek részrendszerei éltethetnék magukat a kistérségi alrendszereket, kezelhetnék a területi konfliktusok feloldásához szükséges adatállományokat, információkat.

Végül az utolsó három szintnek kifejezetten a kutatásokat és makroregionális fejlesztési projekteket kellene szolgálnia. Olyan információkra lenne e szinten szükség, amelyek kompatibilisak az európai regionális folyamatokat értékelő és figyelemmel kísérő részrendszerekkel, s amelyek lehetővé teszik a főbb makroregionális, országos és nemzetközi szintekre szóló elemzéseket, a változások gyors, naprakész követését.

Mindezekről függetlenül - a pontos tájékozódást segítő - elkészült már az Alföld megyei könyvtárainak és a JATE Egyetemi Könyvtára közreműködésével az Alföldi Könyvészeti és Információs Rendszerének tematikai terve is.

VII. UTÓSZÓ

A kutatások eredményeként megszületett akadémiai és kormányzati állásfoglalások, határozatok áttanulmányozása után úgy érezheti az olvasó, mintha "múlt időben íródott volna a régiónk jövője". Ez igaz is abban az értelemben, hogy az Alföld kutatások egyértelműen bizonyították: a régió jövője múltjában gyökerezik.

Abban az értelemben már kevésbé kedvező a helyzet, hogy az elvégzett kutatások, a feltárt eredmények és a megfogalmazott ajánlások ellenére sem indult el egy teljes értékű, új Alföld Program. Nincs aki felvállalja. Hiányoznak talán hozzá azok az új regionális szereplők és személyiségek, akik elkötelezetten vallják: az Alföld mássága és egységessége, veszélyeztetettsége és jövője közös gondolkodást, együttes fellépést és cselekvést is kíván. A megszületett és ismertetett dokumentumok erre alkalmasak és talán késztetést is jelenthetnek arra, hogy Széchenyi István, Vásárhelyi Pál, Kaán Károly, Klebelsberg Kuno és mások nyomán haladva az Alföld újra megtalálja helyét az ország és Közép-Európa gazdasági társadalmi és feltétlelhetően gyorsan átalakuló regionális térszerkezeti rendszerében, modernizálódó lokális és regionális piacgazdaságában egyaránt.

Az is kétségtelen, hogy valamennyi általunk fontosnak ítélt és e kiadványban ismertetett, a legszélesebb érdeklődő közönségnek szánt fejlesztési tényezőnek szerepet kell kapnia a jövő Alföldjén. Ahhoz, hogy ez így lehessen át kell formálni gondolkodásmódunkat, biztosan tudnunk kell, hogy a környezet, a gazdaság, a társadalom problémái, igényei és jövő lehetőségei szorosan összefüggnek, bonyolult rendszer szerint határozzák meg egymást. Az Alföld korábbi és a maguk idejében pártalanul eredményes modernizációs és felzárkózási kísérletei mindig alulról építkeztek és megvolt a szellemi bázisuk is. Csak az adhat reményt az itt élőknek, hogy most is ilyen korszak következik, a harmadik évezred küszöbén.



345840